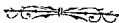

ज्यौतिषविभागे-२
मास्टरमणिमालायास्तृतीयो मणि

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता

जातकपद्धतिः ।

मिथिला-देशाःतर्गत-धौगमानिवासि—काशीस्थ संन्यासि-संस्कृत-
पाठशालाध्यापक-ज्यौतिषाचार्य-तीर्थ-परिदत्त—

श्रीसीतारामशर्मकृतया

सर्वमनोरमाख्यया

सोपपत्तिसंस्कृतभाषाव्याख्यया विभूषिता ।

घोषयानिवासिज्यौतिषतथंपरिदत्त—

श्रीरामाधीनशर्मकृतया

उदाहरणदोषिकया सहिता ।

श्रीमद्वैवज्ञापूज्यशर्मकृतसयुक्तिकोदाहरणचक्रेण समलङ्कृता ।

सेयं—

मास्टर खेलाङ्गीलाल एण्डसन्स-

“संस्कृत बुक्डिपो” स्वामिमहोदयैः प्रकाशिता ।

[सर्वाधिकार प्रकाशकेन रक्षित]

मास्त्रमणिमालाया ज्यौतिषमञ्जुलमणिस्तृतीयोऽयम् ।
श्रीविश्वेशपदेपदेभ्यः सादरमादौ समर्प्यते भक्त्या ॥

प्रस्तावना ।

समस्तैरपि दैवज्ञैर्विदितैवास्ति भारते ।
श्रीमत्केशवदैवज्ञकृता “जातकपद्धतिः” ॥
नवमन्थप्रसिद्धचै हि काचिद् भवति भूमिका ।
अलं जगत्प्रसिद्धायास्तयाप्यस्याः सुपद्धतेः ॥
यद्यप्यस्याः कृता टीका पूर्वेः “प्रौढमनोरमा” ।
अन्यैस्तदनु दैवज्ञैरन्या “बालमनोरमा” ॥
नाथा प्रौढान्यविसृष्ट्यै नान्या बालान्यविन्मुदे ।
नैताभ्यां मध्यवित्तुष्टिर्जातेत्यस्त्यतिरोहितम् ॥
वस्तुतोऽन्वर्थनामत्वं गतं टीकाद्वयैन्वत्तः ।
कृता सर्वजनप्रीत्यै मया सर्वमनोरमा ॥
अत्रादौ स्पष्टया देवगिरां न्याख्याऽस्ति शोभना ।
ततस्तदुपपत्तिश्च ततष्ट्रीका नृभाषया ॥
स्वसतीर्थेन मित्रेण श्रीरामाधीनशर्मणा ।
रचिता रक्षिता पश्चादुदाहरणदीपिका ॥
अन्ते संरक्षितं श्रीमद्दैवज्ञापूज्यशर्मणः ।
जन्मपत्रं च तेनैव रचितं युक्तिसंयुतम् ॥
उत्तमा गुणमेवास्या दृष्ट्वा गच्छन्तु पुष्टताम् ।
अधमा दोषमालोक्य तन्वन्तु निजदुष्टताम् ॥
उभावपि विपुणवन्तो मध्यमा यान्तु तुष्टताम् ।
इत्येव रचिता टीका मया जातकपद्धतेः ॥
अतो धन्यतमं मन्या भृशमाशास्महे वचम् ।
यद् दृष्टेमां भविष्यन्ति सर्वे सन्तुष्टमानसाः ॥
यात्र मानवधर्मत्वाद् या वा मद्दृष्टिदोषतः ।
मुद्रणादौ त्रुटिर्जाता संशोभ्या सा महाशयैः ॥
इति ज्ञानदशो विज्ञा विज्ञाप्यन्ते विवेकिनः ।
चौगमाग्रामवास्तव्य - श्रीसीतारामशर्मणा ॥

अथ विषयानुक्रमणिका ।

विषय	पृष्ठे	विषय	पृष्ठे
टीकाकारवृत्तमङ्गलाचरणम्	१	केन्द्रादिवलयम्	२०
ग्रन्थकारवृत्तमङ्गलाचरणम्	२	दिग्बलं-कालबलम्	२२
अहर्गणानयनपञ्चमुदाहरणं च	३	पक्षबलं व्यंशबलं वर्षशा- दिवलयम्	२४
यज्ञिकानयनम्	४	अयनबलानयनम्	२६
मध्यमप्रधानयनम्	४	चेष्टाबलं नैसर्गिकबलम्	२८
तात्कालिकप्रधानयनम्	५	युद्धादिवलयम्	३०
मन्दोच्चसाधनम्	५	भावानां त्रिभिर्बलम्	३२
रविचन्द्रस्पष्टीकरणम्	५	चन्द्रार्कयोश्चेष्टाबलम्	३४
स्पष्टगतिसाधनम्	५	इष्टकष्टबलानि इष्टकष्टदृष्ट्य-	३५
कुजादीनां स्फुटीकरणम्	६	सप्तवर्गोष्टकष्टसाधनम्	३८
„ गतिस्फुटीकरणम्	८	योगजायुर्दायः	४२
अयनांशसाधनम्	८	चेष्टागुणकदिसाधनं च	४२
राशीनां लंकोदयमानम्	८	आश्रयगुणक	४५
„ स्वोदयमानप्रकारः	८	कर्मयोग्यगुणकः	४६
प्रथमलग्नानयनम् विशेषश्च	८	दायांशसाधनम्	४६
नतोन्नतसाधनम्	१०	चक्रार्थहानिः	५०
चतुर्थदशमभाधानयनम्	१०	अंशायुर्दायसाधनम्	५२
अवशिष्टभाषसाधनम्	१३	पिएडादित्रिकायुर्दायांशाः	५३
दृष्टिसाधनम्	१६	लग्ने कूरे हानिः	५६
उच्चबलं सप्तवर्गजयलम्	१६	पिएडादित्रिकायु साधनम्	५७
युग्मायुग्मराशि नवांशबलम्	२०		

विषयाः	पृष्ठे	विषयाः	पृष्ठे
लग्नायुःसाधनम् विशेषश्च	५६	विदशादिकथनम्	७२
शंशायुपः श्रेष्ठत्वम्	६०	दशाप्रवेशकालिकलग्ना—	
चतुर्णामायुषां व्यवस्था	६२	नयनम्	७४
परमायुःप्रमाणम्	६३	दशायाः शुभाशुभफलम्	७७
मनुष्येतरस्फुटायुः साधनम्	६३	अष्टवर्गफलस्य अल्पाधिक—	
दशास्वरूपं तच्छुभाशुभम्	६४	त्यकल्पना	७६
दशाक्रमः	६५	कचित् फलस्य व्यभिचारे—	
दशाक्रमबलम्	६७	कर्तव्यता	८०
रिष्टकररिष्टहरबलम्	६७	ग्रन्थालङ्करणं ग्रन्थप्रशंसा	८१
मतान्तरम्	६६	टीकाकारपरिचयः	८२
अन्तर्दशाक्रमः	७०	ततो जन्मपत्रोदाहरणम्	१-४८

इति विषयानुक्रमणिका ।

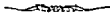

॥ श्रीः ॥

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता

जातकपद्धतिः ।

सोपपत्तिव्याख्योदाहरणदीपिकासहिता ।

दानवारिमिरच्यो य शोभितो दानवारिमिः ।
अगजानन्दनः पायादपायात् स गजाननः ॥
त्रैलोक्यभृच्चतुर्वर्गप्रदा ता-पापहृत् सदा ।
मिथिलाभूमिजा-माता ॐ सन्तत सन्तनोतु शम् ॥
जननीं जानकीं नोमि तातं पद्मरनाभिधम् ।
यशसा यौ भुवि ख्यातायन्ते साम्बेशतां गतौ ॥
महामहोपाध्यायो बुधधर्यो ज्योतिषाचार्यः ।
श्रीमुरलीधरशर्मा शाश्वतधर्मानुरागिजनमान्य ।
ध्यात्वा यत्पदफलं मन्ध्रियोऽपि हि भवन्ति तत्पदाः ।
जयति तरां स गुरूणामपि गुरुरध्यापयन् काश्याम् ॥
श्रीमिथिलापतिविद्यापीठे विज्ञान् प्रपाठयन्ननिशम् ।
शं श्रीनन्दनमिथो दिशतु गुरुर्ज्योतिषाचार्यः ॥
देवीमभोष्टदां नत्वा धियं स्वाभीष्टदेवताम् ।
उपपत्तियुतां कुर्वे व्याख्यां जातकपद्धतेः ।

अथ ग्रन्थकारो वृत्तपूर्वार्धेन मङ्गलमाचरन् ग्रन्थारम्भमुत्तरार्धेन
ग्रन्थान्तरसाध्यामितिकर्तव्यतामस्तल्लक्षणाधनञ्चैह —

नत्वा विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्माकर्ममुख्यग्रहान्
कुर्वे जातकपद्धतिं स्फुटतरां होराविदां प्रीतये* ।

यन्त्रैः स्पष्टतरोऽत्र जन्मसमयो वेद्योऽथ खेटा. स्फुटा
यत्पक्षे हि घटन्त उद्गम इहास्तर्क्षं सपङ्भः स च ॥१॥

व्याख्या—‘अहं’ विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्माकर्ममुख्यग्रहान् विघ्नपो
गणेशः, शारदा सरस्वती, अच्युतो विष्णुः, शिवो महादेव, ब्रह्मा
विधाता, अकर्ममुख्यग्रहाः सूर्यादिनवग्रहा एतान् नत्वा प्रथम्य होरा-
विदां होरां ज्योतिःशास्त्रस्य लग्नफलादिविनिर्णयस्कन्धं विदन्तीति
होराविदस्तेषां प्रीतये मुद्दे स्फुटतरामतिलघुक्रियां जातकपद्धतिं
जातस्य शुभाशुभफलनिरूपकं शास्त्रं जातकं तस्य पद्धतिं मार्गं कुर्वे
करोमि । अत्रास्यां पद्धतौ यन्त्रैः शङ्कु-घटी-चक्रादिभिः स्पष्टतरोऽति-
सूक्ष्मो जन्मसमयः सूर्योदयाजन्मकालावधिकेष्टकालो वेद्यो ज्ञातव्यः ।
अथानन्तरं इहास्मिन् जन्मसमये यत्पक्षे यस्मिन् सौरादिपक्षे घटन्ते
दृग्गणितैश्च गच्छन्ति तस्मिन् पक्षे स्फुटा स्पष्टाः खेटा ग्रहा ‘साध्या’
इति शेषः । उद्गम लग्नं च साध्य स उद्गमः शपङ्भः पङ्कशिसहितो
ऽस्तर्क्षं सप्तमलग्नं भवतीत्यर्थं ॥ १ ॥

अत्रोपपत्तिः—“यान्नाविवाहोत्सवजातकादौ खेटैः स्फुटैरेव फल-
स्फुटत्व”मित्याद्युक्तेः सूक्ष्मजन्मकाले स्फुटखेटादिसाधनं समुचितं
मेव । तथा क्रान्तिवृत्त क्षितिजवृत्तयो पूर्वसम्पात प्रथमलग्नं पश्चिम-
सम्पातश्चास्तलग्नसंज्ञं तरसम्पातद्वयं च मिथः पङ्कमान्तरितमिति
गोलीयरेखागणितेनातिरोहितमेव विदामतो लग्नं सपङ्भमस्तर्क्षं
स्यादेवेत्पक्षं पक्षवित्तेन ॥ १ ॥

भाषार्थ—

टोहा—श्रीगणपतिपदपञ्चयुग मन धरि सीताराम ।

सरस्वतनुजभापातिलक लिखत सुजनहितग्राम ॥

भा०—मैं (केशव) गणेश, सरस्वती, विष्णु, महादेव, ब्रह्मा, और सूर्यादि
नवग्रहों को प्रणाम करके होराशास्त्र जानने वालों के प्रीत्यर्थं अत्यन्त लघुक्रियायुक्त
‘जातकपद्धति’ नामक ग्रन्थ बनाता हूँ । यहाँ यन्त्रादि द्वारा अत्यन्त सूक्ष्म जन्म-

ॐ बह्नु पुस्तकपु ‘ज्योतिर्विदा प्रीतये’ इति पाठोऽनभिष्टे प्रचित स न रमण्याव
वेत्तद्वैतवित्त्सु ज्योतिर्वित्त्वाभावात् ।

समय समझना चाहिए, फिर उस जन्म समय में जिनके पक्ष से गणित करने से द्कतुल्यता होती हो उन (सौर, ब्राह्म आदि) पक्ष से स्पष्टग्रह साधन करें और ग्रन्थान्तरोक्तविधि से लग्नसाधन करें और लग्न म ६ राशि जोन्ने से सप्तमलग्न अर्थात् जायाभाव हाता है ॥ १ ॥

अथोदाहरणदीपिका ।

सस्मृत्य कालिकापादाभुज जातकपद्धते ।

मुदे देवविदा कुर्म उदाहरणदीपिकाम् ॥ १ ॥

अत्र तावत्स्पष्टग्रहसाधनार्थमहर्गणस्यैव प्रयाजन भवत्यत कलि युगादेस्तदानयनार्थं ग्रन्थान्तराक्त साद्वैक पधम् —

‘शाको नवाद्रीन्दुकशानुयुक्त कलेभवदब्दगणो व्यतीत ।

कल्याचन्द्रगण

प्रभाकरहतश्चैत्रादिमासैर्युतः

त्रिष्ट खाद्रिहृतामयुक् — सुरहृतेर्लब्धाधिमासैर्युत ।

खत्रिप्त सतिथिर्द्विधा शिवहतत्रिव्योमशैलौद्धृते—

हीनो क्षणदिनावमे सितनिशाखे सावनोऽहर्गणे ॥”

अथ शालिवाहनशतब्दे १७०० फात्गुनकृष्णपष्ठ्या बुध सूर्यो द्यात् ४० । ३६ इष्टघटिकादिग्रहर्गण साध्यते । तत्रोक्तप्रकारेण शर १७०० नवाद्रीन्दुकशानु ३१७६ युक्त ४६५६ अथ कलव्यतीता द्दगण स्यात् । असी व्यतीताचन्द्रगण प्रभाकर १२ हत ५६५०० चैत्रमारभ्य गतचन्द्रमासैर्युत ५६५१० अथ त्रिधा स्थाप्य । अन्तिमस्य खाद्रिलवेना ८५० नेन द्वितीयस्यो युत ६०३६० अस्य सुरलवेना १८२६ नेन प्रथमस्थानस्यो युत ६१३४७ अयं त्रिशद्गुण १८४०४१० गततिथिभि २१ रामिर्युत १८४०४३१ अथ द्विष्ट । द्वितीयस्य शिव ११ हत २०२४४७४१ अस्य यधिकसप्तशताशेना २०५६७ नेन प्रथमस्यो हीनो जात १८११६३४ अयमेव फात्गुनकृष्णपष्ठ्या बुधनिशाखे सावनाऽहर्गणो जात । अत्राहर्गण सप्ततष्ट ६ सितान्द भीष्टयाराबुध स्यात् ।

अथात्र विशेष — अहर्गण स्वामीष्टवारो यदि नायाति तदाभीष्ट वारायं सैको वा निरेकोऽहर्गण कार्य ।

अन्यथापि विशेष — मलमासात् पूर्वमासेष्वहर्गणानयने पूर्ववर्षा धिमासापेक्षया यद्यधिकोधिमास आगच्छेत् तदा स न ब्राह्म किन्तु पूर्ववर्षोद्भवतुल्या पवाधिमासा प्राह्या ।

एवं स्पष्टाधिमासोत्तरमासे अहर्गणानयने पूर्ववर्षाधिमासापेक्षया यद्यधिकोधिमासो नायाति तथापि स ग्राह्य एव ।

पुनरपि विशेषः—मूलमासोत्तरमहर्गणे गतचैत्रादिमासगणनायामधिमासो न ग्राह्यः । मध्ये त्वहर्गणानयने गततिथिग्रहणेऽधिमासस्य तिथयो गणनीया एवेति ॥

अथाहर्गणाद्वल्लिकानयनं मकरन्दप्रकाशे—

“विधाय भागं द्युगणस्य पष्ट्या पुनः पुनः सा दिनजा ग्रहाणाम् ।

वल्ली भवेच्छेषमिता चतुर्धा शेषास्ततो मध्यरगा ग्रहैः ॥”

उदाहरणम्—अहर्गणः १८११६३४ अस्य पष्ट्यंशलब्धिः ३०१६३ शेषम् ५४ इयमेव प्रथमा वल्ली । प्रथमलब्धस्यास्य ३०१६३ पुनः पष्टिभागाल्लब्धं ५०३ । शेषम् १३ इयं द्वितीया वल्ली । पुनर्द्वितीयलब्धस्यास्य ५०३ पष्टिभागाल्लब्धम् ८ । शेषम् २३ इयं तृतीया वल्ली । पुनः तृतीयलब्धस्यास्य ८ पष्ट्यंशलब्धिः ० शेषम् ८ इयमेव चतुर्थी वल्ली । आसां क्रमान्यासः ८ । २३ । १३ । ५४ इति वल्लिकानयनम् ।

अथ मध्यमग्रहानयनम् । अत्र यस्मिन् पक्षे ये घटन्ते तस्मिन् पक्षे ते ग्रहा साध्या इत्याचार्याणामाशयस्तथापि मकरन्दप्रकाराभिधानां छात्राणामुपकारार्थं मकरन्दयुक्तैव ग्रहा साध्यन्ते । यथा मकरन्दप्रकाशे—

‘शो वल्लिकायां प्रथमावशेषस्तस्मादधः स्या ग्रहवाटिकायाम् ।

येऽङ्काः स्थितारूपे युगप्रमाणा अङ्का बुधैरादित एव ग्राह्याः ॥

यदा शून्यं भवेद्वल्यान्तदा तस्य तलस्थितान् ।

कदापि नैव शृङ्गीयादङ्कान्मध्यप्रसाधने ॥

द्वितीयशेषे प्रथमं विहाय तृतीयशेषे द्वितयं चतुर्थं ।

प्रथं तु तत्तत्तलगाङ्क्यागं बाणैर्भजेच्छेषमितं तु पष्ट्या ॥

सङ्कुण्ठ दिग्भिन्निभजेत्फलं यद्दशान्तरेणापि विहीनितं तत् ।

मध्ये भवेदर्कमुखग्रहाणां सहायकः स्पष्टविधानयोग्यः ॥”

उदाहरणम्—पूर्वानीता वल्लिका ८२३१३५४ अथ रचिवाटिकायां प्रथमवल्लिकातलस्याङ्काः ८५२११३३१३३ द्वितीयवल्लीतलस्याङ्काः ८७१४२१३२ तृतीयवल्लीतलस्याङ्काः ४११८५६५२१४७ चतुर्थवल्लीतलस्याङ्काः ५३३३५२१६१४० एषां योगः ५१५२१४७१४३३ इतस्य प्रथमस्थाने पञ्चमके लघ्यो राशिः १० शेषं १ पष्ट्या

६० सङ्ख्येय अग्रिमाङ्के ५२ युतं ११२ दशभिर्भक्तं लब्धं भागाः ११ शेषं
२ पष्ट्या सङ्ख्यितम् १२० अग्रिमाङ्के ४७ युतं १६७ पुनर्दशभिर्भक्त्वा
लब्धाः कला १६ शेषं ७ पष्ट्या सङ्ख्येय ४२० अग्रिमाङ्के ४३ युत ४६३
दशभिर्भक्तं लब्धा विकलाः ४६ एषां क्रमेण न्यासः १०।११।१६।४६
अथ कलादौ मिथिलादेशान्तर १।३५मृणं कृत्वा जातो मिथ्रमान-
कालिकमध्यमरविः १०।११।१५।११ अथ तात्कालिकार्थं पद्यम्—

“मिथ्रेष्टयोर्यद्विधरं दिनाद्यं गतिसगुणम् ।

पष्ट्या भक्त लवाद्यं स्यान्मिथ्राधिक्ये फलं त्वृणम् ॥

अल्पे ग्रहे धनं फायमेवं तात्कालिको भवेत् ।

चक्रे तु विपरीतः स्वाद्राहुकेत्वोस्तथैव हि ॥”

अथ मिथ्रमानम् ४४ ७ इष्टम् ४०।३६ अनयोरन्तरमृण
चालनदिनादि ०।३।३१ स्वैर्मध्यमा गतिः ५६।८ अनया मिथ्रेष्टान्तरं
गुणितम् पष्ट्या विभक्तं लब्धमंशादिचालनमृणम् ००।३।२८ अनेन
हीनो पूर्वानीतमिथ्रमानकालिकमध्यमरविस्तात्काले मध्यमरविः ।
१०।११।११।४३ एव चन्द्रादयोऽपि साध्याः ॥ (द्रष्टव्यम् १ चक्रम्) ॥

अथ मन्दोच्चानयनपद्य मकरन्दप्रकाशे—

“नन्दा भूपा ग्रहा वेदा रसा वाणगजाः क्रमात् ।

यिना चन्द्रं ध्रुवाः प्रोक्ताः सूर्यादीनां नभ सदा ॥

शशिवाणाङ्गभूतुत्यो व्यवस्थितशक्रो मतः ।

व्यवस्थितशक्रं स्वीयाच्युकात्सशोध्य यत्नतः ॥

अनरं स्वध्रुवैर्भक्तं फलं यद्विकालात्मकम् ।

तद्व्यवस्थितमन्दोच्चै युक्तमिष्टं तु तद्भवेत् ॥”

अनोदाहरणम्— व्यवस्थितशक्रः १६५१ इष्टशक्रश्च १७८० अन-
योरन्तरम् १२६ रविध्रुवाङ्केनाहनेन भक्तं लब्धं १४ अनेन विक-
लात्मकेन व्यवस्थितरविमन्दोच्चम् २।१७।१७।६ युतम् २।१७।१७ २३ इद-
मिष्टरविमन्दोच्चं जातम् । एवं कुजादीनामपि । चन्द्रमन्दोच्चं तु मध्य-
मग्रहानयनवदेव ज्ञेयम् । (द्र० ३ चक्रम्) ।

अथ रविचन्द्रयोः स्फुटीकरणपद्यम् ।

“शोधयेत्स्वस्वमन्दोच्चात् स्वस्वमर्घ्यं प्रयत्नतः ।

शेषं केन्द्रं ध्रुवैर्भक्तं व्यधिकं तद्यदा भवेत् ।

पद्भात्संशोधयेत्तु पद्भाधिक्यं यदा भवेत् ।

पद्महीनं तदा कार्यं चक्राच्छोध्यं नवाधिकम् ॥
 रात्रिघ्नः केन्द्रराशिः स्याद्भुजः स्वीयलवान्वितः ।
 तदधःस्थान् लिखेदङ्गान् प्रथमं फलपत्रतः ।
 भुजाग्रिमतलस्थाङ्गान् तदधो विलिखेत्क्रमात् ।
 फलयोरन्तरेणैव हन्याद्भुजकलादिकम् ॥
 पष्ट्याप्तं स्वमृणं कुर्व्यात् क्रमोत्क्रमघसात्फले ।
 प्रथमे तत्फलं स्पष्टं ज्ञेयं गणितकोविदैः ॥
 तत्फलेन युतो मध्यः केन्द्रे मेपादिपद्मगे ।
 तुलापट्कस्थिते हीन स्पष्टपेटो भवेद्भुजम् ॥”

अथ स्फुटरविसाधनार्थमुदाहरणम्—

मध्यमार्कं १०।११।११ ४३ रविमन्दोच्चा २।१७।७।२३ दस्माविशोध्य
 ४।६।५।४० शेषमिदं केन्द्रसंज्ञम् । इदं राशित्रयाधिकत्वात् पद्मभा-
 द्विशोध्य शेषं भुजः, १।२३।५।४।२० एतस्य राशिस्त्रिंशद्भुजः ३० स्वलघ्वै-
 २३ रेभियुतः जाता भुजांशाः ५३ एतत्तलस्थाः फलपत्राङ्काः १।४४।४५
 तदग्रिमतलस्थाङ्काश्च १।४६।२ एषामन्तरजातं फलान्तरम् ०।११।७ अनेन
 भुजकलादिकं ५४।२० गोमूत्रिकया सङ्गुण्य पष्ट्या विभज्य लघ्वं
 ००।०१।१० इदं प्रथमफले १।४४।४५ युक्तम् जातमिष्टफलम् १।४५।५५
 अनेन मेपादि—केन्द्रत्याद्युक्तो मध्यमरवि स्फुटरविः १०।१२।५।७।३=
 एवं चन्द्रानयनमपि ॥

अथ स्पष्टगतिसाधनार्थं पद्यम्—

“गोमूत्रिकायाः क्रमतो हि शुण्या मध्यागतिः स्वरूपफलान्तरेण ।
 पष्ट्युद्धृता लघ्वयुता स्वकेन्द्रे कर्षादिपङ्काशिते स्वभुक्तिः ॥
 मृगादिपङ्काशिते च केन्द्रे लघ्वेन हीना निजमध्यभुक्तिः ।
 स्फुटा भवेद्भुक्तिरिहेन्दुरव्योरेवं गतिर्हैरुदिता महद्भिः ॥

अत्रोदाहरणम्— रवेर्मध्यगतिम् ५६।= फलान्तरेणा००।०१।१७
 नेन गोमूत्रिकया संगुण्य पष्ट्या विभज्य लघ्वम् १।१६ अनेन मेपादि-
 केन्द्रत्यान्मध्यगतिः ५६।= युक्ता जाता रवेः स्पष्टा गतिः । ६०।२।
 एवं चन्द्रस्यापि ॥

अथ कुजादीनां स्फुटीकरणश्लोकाः—

“सूर्यस्य मध्यं शुभशुक्रयोः स्थान्मध्यं स्वमध्यं निजशीघ्रतुङ्गम् ।
 सुरेज्यमौमार्किनमधराणां मध्यं स्वमध्यं रविमध्यमुद्यम् ॥

अपाख्य मध्यं निजशीघ्रतुंगाच्छेषं भवेद्राशिमुखं स्वकेन्द्रम् ।
 पङ्क्ताधिकं घीदय कुजादिकानां संशोधयेद् द्वादशराशिमध्ये ॥
 खत्रिभः केन्द्रराशिः स्याद्भुजः खीयलवान्वितः ।
 तद्वसात्पूर्ववच्छैष्यं फलमादौ प्रसाधयेत् ॥
 तदधं स्वमृणं कुर्यात् केन्द्रे मेपतुलादिगे ।
 परग्रहो भवेदेवं मन्दोच्चात्तं विशोधयेत् ॥
 शेषं द्वितीयकेन्द्रं स्यादतो बाहुश्च पूर्ववत् ।
 तद्वसात्पूर्ववन्मान्दं फलं क्षात्या तु तद्ग्रहे ॥
 मध्याख्ये स्वमृणं कुर्यात् समस्तं द्विग्रहो भवेत् ।
 द्विग्रहं शोधयेच्छीघ्राच्छेषं केन्द्रं तृतीयकम् ॥
 केन्द्राद्बाहुस्ततः शैघ्रं पुनः संसाधयेत्फलम् ।
 समस्तं स्वमृणं कुर्यात् द्विग्रहे तत्फलं क्रमात् ॥
 केन्द्रे मेपतुलापट्के भवेदेव स्फुटो ग्रहः ।
 पर्यं कुजादिपञ्चानामुदितं स्पष्टसाधनम् ॥”

अथोदाहरणम् — रविमध्यमानयनवदत्र साधितमध्यमभौमः
 ००।११।१६।४३ अरु शीघ्रोच्चं मध्यमार्कः १०।११।११।४३ मध्यमार्क-
 मध्यमं कुज विशोधय जातं प्रथमशीघ्रकेन्द्रसंज्ञ ६।२६।५।०० इदं
 पङ्क्ताधिकत्वाच्चक्राद्विशोधित २।००।०।०० एतस्य भुजांशाः ६० एत-
 दधःफलपत्रस्थशीघ्रफलाद्वा २।२।५४ भुजांशाग्रिमाइस्यास्य ६१ तल-
 स्थिताद्वाः २३।१५ अनयोरन्तरम् ००।२१ अनेन भुजफलादिकं ५।००
 गोमूत्रिकया गुणितं ००।१०५।०० पष्ट्या भक्तं लघ्यं ००।१।४५ इदं
 प्रथमफले २।५४ युतं जातम् २।५।५।४५ एतस्यार्धेन १।२।५।५२
 मध्यमकुजस्तुलादिकेन्द्रत्वादीनः कृतः १।२।६।४८।५१ अयमेव पर-
 ग्रहाख्यो शेषः । एतं परग्रहं कुजमन्दोच्चा ४।१०।०२।४० दस्माद्विशोधय
 जातं मन्दकेन्द्रम् ४।१०।१३।४६ अस्मात् प्राग्वद्भुजांशाः १३० पूर्वंयद्
 गृहीते मान्दफले ६।२६ ॥ ६।१६ अनयोरन्तरम् ००।०७ अनेन भुजक-
 लादिकं १।३।४६ गोमूत्रिकया संगुणय जातम् १।३।६।४३ पष्ट्या भक्तं
 लघ्यं ००।०।१।३७ प्रथममान्दफले ६।२६ ऽस्मिन् क्षयफलत्वादीनं
 ६।२।५।२३ अनेनापि मेपादिमान्दकेन्द्रत्वात् मध्यकुजोऽशादौ युतः
 ००।२०।४।०६ अयमेव द्विग्रहाख्यः स्यात् । एतं द्विग्रहं रविमध्या-
 द्विशोधय जातं तृतीयं शीघ्रकेन्द्रम् ६।२०।३।०।३७ इदं पङ्क्ताधिकमतः

१२ अस्माद्विशोधितम् २१०६।२६।२३ एतस्य राशिस्त्रिंशद्गुणितः ६०
 अंशैः ६ युत जाता भुजांशाः ६६ अस्मात्पूर्वघच्छीघ्रफले २६।४ ॥
 २६।२४ अनयोरन्तरेणा ००।२० नेन गोमूत्रिकया गुणितं भुजफलादिकं
 ६।४७।४० पष्ट्या भक्तं लब्धम् ००।०६।४८ अनेन प्रथममन्दफलं युक्तं
 जातं २६।१३।४८ अनेनैव तुलादिकेन्द्रत्वान्दीनो द्विग्रहो जातः स्फुटकुजः
 ११।२४।२७।१८ एवमेव बुधादिकानयनमपि होयमिति ।

अथ कुजादिकानां गतिस्पष्टीकरणम् । तत्र तावन्मध्यमागतिस्तु
 प्रथमचक्रे द्रष्टव्या । गतिस्फुटीकरणपद्यम्—मकरन्दप्रकाशे—

“मध्यां गतिं मन्दफलान्तरेण हत्वा हरेदधरसैरिहासम् ।
 मध्ये स्वकेन्द्रे किलराशिपट्टके कर्कान्मृगान्मध्यगतौ धनर्णम् ॥
 मन्दस्फुटा सा च तयोनिता स्याच्छीघ्रा गतिः केन्द्रगतिर्ग्रहाणाम् ।
 हत्वाथ तां शीघ्रफलान्तरेण पष्ट्या भजेदाप्तफलं धनर्णम् ॥
 मन्दस्फुटायां निजशीघ्रकेन्द्रे मृगादिकर्कादिगते द्वितीये ।
 भवेत्तदा भूमिजपूर्वकानां गतिः स्फुटा सैव नभश्चराणाम् ॥”

अत्रोदाहरणम्—कुजस्य मध्यमागतिः ३१।२६ मन्दफलान्तरेणा
 ००।०७ नेन गोमूत्रिकया गुणिता जाता ००।२१।७।१८२ पष्ट्या भक्ता
 लब्धं ००।०३।४० इव कर्कादिकेन्द्रत्वान्मध्यगतौ धनं कार्यमतः
 ००।३५।०६ इयमंशादिमन्दस्फुटा गतिः, अनया शीघ्रागतिः ५६।८
 हीना कलादिः २४।०२ केन्द्रगतिः स्यात्, सा च शीघ्रफलान्तरेणा
 ००।२० नेन गुणिता ००।४८०।४० पष्ट्या भक्ता लब्धं ००।०८।०१
 अनेन मृगादिकेन्द्रत्वान्मन्दस्फुटा गति ०० ३५।०६ युता जाता कुज-
 स्पष्टागतिः ००।४३।०७ ॥ एवं बुधादीनामपि गतयः साध्याः
 (द्र० ४ चक्रम्)

अथायनांशानयनपद्यम्—

“शाकमेकाक्षिवेदीनं द्विःकृत्वा दशभिर्हरेत् ।

लब्धं हीनञ्च तत्रैव पष्ट्याप्ता अयनांशकाः ॥

लवीकृतोऽर्कस्त्रिगुणा नपाप्तस्तावन्मिताभिर्विकलाभिराढ्याः ।

अत्रोदाहरणम्—शकः १७८० एकाक्षिवेदे ४२१ रेभिर्हीनः १३५६
 अयं स्थानद्वये स्थाप्य द्वितीयस्यो दशभिर्भक्तः १३५।५४ अनेन
 प्रथमस्थानस्यो हीनः १२२३।०६ पष्ट्या भक्तो लब्धं २०।२३।०६
 वर्षारम्भेऽयनांशकाः । अथ लवीकृतः सूर्यः ३१२।५।७।३८ त्रिभिर्गुणितः

६३=५२+५४ विंशत्या भक्तो लब्धं ४७ आभिविंकलाभिर्घर्पारम्भफा-
लिकायनांशा युताः जाता इष्टायनांशाः २०+२३+५३ ।

अथ लङ्कोदयेभ्यः स्वदेशोदयानयनपद्यम्—

मेपादिगे सायनभागसूर्य्ये दिनार्धजाभा पलभा भवेत्सा ।

त्रिष्टा हता स्युर्दशभिर्भुजङ्गैर्विम्बिश्चरार्धानि गुणोद्भूतान्त्या ॥

लङ्कोदया विघटिका गजभानि गोङ्क-

दस्त्रास्त्रिपक्षदहताः क्रमगोत्क्रमस्थाः ।

हीनान्विताश्चरदलैः क्रमगोत्क्रमस्यै-

मैपादितो घटत उत्क्रमतस्त्वमे स्युः ॥

मिथिलादेशीयपलभा ६ अत उपरोक्तपद्यानुसारेण चरखण्डानि

६०॥४८॥२०

लङ्कोदयाः चर्खं स्वोदयाः

मी. मे. २७८—६० = २१८

कु. वृ. २६६—४८ = २१८

म. मि. ३२३—२० = ३०३

घ. क. ३२३+२० = ३४३

घृ. सि. २६६+४८ = ३१४

तु. फ. २७८+६० = ३३८

अतएव वृद्धोक्तं पद्यम्—

“अष्टेन्दुपक्षाः शशियाणपक्षा गुणाधरामा गुणवेदरामा ।

शैलाधिरामा घसुरामरामाः क्रमोत्क्रमान्मेपतुलादिमानम् ॥”

अथ लज्जानयनपद्यम् नीलकण्ठ्याम्—

तात्काले सायनार्कस्य भुक्तभोग्यांशसंगुणात् ।

स्वोदयात् खात्रिहृत्स्वन्धं भुक्तं भोग्यं रवेस्त्यजेत् ॥

इष्टनाडीपलेभ्यश्च गतगम्याप्तिजोदयान् ।

शेषं खड्यहृतं भक्तमशुद्धेन लषादिषम् ॥

अशुद्धशुद्धमे हीनयुक् तनुर्व्ययनांशम् ।

अथ कदा कथं लग्नं साध्यं तदर्थं पद्यम्—

“लग्नं सूर्य्योदयादिष्टएटैर्भोग्यप्रकारतः ।

रात्रिशेषघटीभिस्तु साध्यं भुक्तप्रकारतः ॥

यामिनीगतदण्डैर्या लग्नं पद्भयुताद्रयेः ।

भोग्यप्रकारतस्त्वेवं दिनशेषसमुद्भवैः ॥

दृष्टैः सपङ्मरवितः साध्यं भुक्तप्रकारतः ।

क्रियालाघवमेवं स्याज्ज्ञेयं गोलविदा सदा ॥”.

श्रोत्रोदाहरणम्—अथ सूर्योदयादिघटयः ४०।३६ अथ ताव-
ल्लाघयार्थं रात्रिगतेघटोमि १२।२२ रामिः सपङ्मसूर्यांघ्र भोग्य-
प्रकारेण लग्नं साध्यते । स्पष्टो रविः १०।१२.५७।३८ अयनांशाः २०।२३।
५३ सपङ्मसायनः सूर्यः ५।०३।२१।३१ अस्य भुक्तांशाः ३।२१।३१
त्रिंशदंशेभ्यः ३० शोधिता जाताः सूर्यस्य भोग्यांशाः २६।३८।२६ अथ
सपङ्मसायनाकस्य कन्यारशिमत्त्वात् पूर्वानीतैर्भोग्यांशैः कन्य-
फोदयो ३३= गुणितः ६००४।४७।२२ साम्यु ३० ज्ञृतो जातो भोग्य
कालः पलादिः ३००।०६।३५ एवं भुक्तांशैः भुक्तकालो भवति । अथेष्ट-
घटोपलेभ्यो ७४२ भोग्यकालः ३००।०६।३५ शोधितः शेषम् ४४१।५०।२५
अस्मात्तुलोदयः ३३= शोधितः शेषम् १०३।५०।२५ तुलादग्नेः
वृश्चिकोदयमान ३४७ मिदं न शुद्धयत्यतस्तुलः शुद्धसशो वृश्चिकोऽ-
शुद्धसंज्ञश्च ज्ञेयः । शेषं १०३।५०।२५ खड्याहतं ३११।५।१२।३० अशुद्धो-
दयमानेना३४७ नेन भक्तं लब्धमंशाद्यम् ८।५८।३६ मेपादिशुद्धपर्यंतं
राशिसंख्या ७ अस्यां लब्धांशाद्ये योजिते जातम् ७।८।५८।३६ इदमय-
नांशै २०।२३।५३ हीनं जातं प्रथमलग्नम् ६।१८।३४।४६ इदं सपङ्मं
सप्तमलग्नं ०।१८।३४।४६ ॥ लग्नसाधने विशेषः —

“इष्टाधिमानि सूर्यस्य भुक्तभोग्यपलानि चेत् ।

तदेष्टात् त्रिंशता निघ्नात् सूर्याकान्तोदयैर्हतात् ॥

लब्धांशे रहितो युक्तो रविरेव हि लग्नकम् ।

उदये रवितुल्यं स्याल्लग्नं पङ्मयुतो रविः ॥

अस्तकाले भवेदेव ज्ञेयं तच्चविदा सदा ॥ १ ॥”

अथ नतोन्नत दशमचतुर्थभाषसाधनमाह —

रात्रेः शेषमितं युतं दिनदलेनाहो गतं शेषकं

विश्लेष्यं खलु पूर्वपश्चिमनतं त्रिंशच्चयुतं चोन्नतम् ।

यत्पूर्वोन्नतपङ्मयुक्तरवितः पश्चान्नतादित्यतो

पलङ्कोदयकैश्च लग्नमिव तन्माध्यं सपङ्मं सुखम् ॥२॥

व्या०—रात्रेः शेषं (अवशिष्टघट्यादिकं), इत्तं गतघट्यादिकं दिनदलेन दिनार्धेन युतं क्रमेण पूर्वेपश्चिमनतं भवति, (अर्थात् रात्र्युत्तरार्धे जन्मसमयश्चेत्तदा रात्रिशेषं दिनार्धेन युतं पूर्वनतं तथा रात्रिपूर्वार्धे जन्मसमयश्चेत् तदा रात्रिगतं दिनदलेन युतं पश्चिमनतं भवति) एवं अहो दिनस्य गतं शेषकं दिनदलेन विश्लेष्य (दिनार्धाद् विशोध्यमित्यर्थः) तदा क्रमेण पूर्वेपश्चिमनतं स्यात् । तद्यत् त्रिंशच्चयुतं त्रिंशतः शुद्धमुन्नतं स्यात् (पूर्वनते त्रिंशच्चयुते पूर्वोन्नतं, पश्चिमनते त्रिंशच्चयुते पश्चिमोन्नतं इत्यादित्यर्थः) । अथ भावद्वयानयनं--यदित्यादि । पूर्वोन्नतपङ्कभयुक्तरवितः पूर्वोन्नतघटिकासपङ्कभसूर्याभ्यामित्यर्थः, तथा पश्चात्तदादित्यतः पश्चिमनतकालतरकालसूर्याभ्यामित्यर्थः । लङ्कोदयकैलेङ्काराशुदयैः "लङ्कोदया विघटिका गजमानी" त्यादिभिः लग्नमिव यल्लग्नं तन्माध्यं दशमलग्नं स्यात् (अर्थात् पूर्वनते सति पूर्वोन्नतघटिकादिमिष्टकालं प्रकल्प्य, सपङ्कभसायनसूर्यं तात्कालिकसायनसूर्यं प्रकल्प्य, लङ्कोदयानेयं स्वोदयान् प्रकल्प्य भोग्यप्रकारेण लग्नं साध्यं तदशमलग्नं स्यात्, एवं पश्चिमनते पश्चिमनतघटिकादिकमिष्टकालं, लङ्कोदयान् स्वोदयान् प्रकल्प्य तात्कालिकसायनसूर्यस्य भोग्यांशवशेन लग्नं साध्यं तदशमं भवतीत्यर्थः) तत् सपङ्कभं सुखं चतुर्थलग्नं भवतीति ॥ २ ॥

अथ नतोन्नतोपपत्तिः—याम्योत्तरवृत्तेन खण्डितस्य रागोलस्य प्रागपरविभागेन कपालद्वयं भवति । तत्र याम्योत्तराहोरात्रवृत्तोर्ध्वसम्पातादहोरात्रवृत्ते सूर्यो यावतीभिर्घटीभिरेतः स नतकालः । तथा याम्योत्तराहोरात्रवृत्ताधःसम्पाताद्यावतीभिर्घटीभिरुन्नतः स चोन्नतकालः, ऊर्ध्वयाम्योत्तरवृत्तात्क्षितिजाधःप्यहोरात्रवृत्ते दिनार्धं, ततश्चाधोयाम्योत्तरवृत्तावधि रात्रिदलम् । अतः प्राक्कपाले क्षितिजाधःस्थे सूर्ये रात्रिशेषं, पश्चिमकपाले क्षितिजाधःस्थे रात्रिगतमतो रात्रिशेषेण रात्रिगतेन पूयक् युतं दिनदलं क्रमेण पूर्वेपश्चिमनतं स्यादेव । तथा प्राक्कपाले क्षितिजाधःस्थे रवी कुजादिवि यावद् दिनगत, पश्चिमकपाले दिनशेषमतो दिनगतेन दिनशेषेणोनितं दिनदलं क्रमात् प्रागपरसंज्ञको नतकालः स्यात् । तथा नत + उन्नत = ३० ∴ उन्नत = ३० - नत । ∴ उपपन्नम् नतोन्नतानयनम् । अथ दशमचतुर्थभाष्योपपत्तिः—क्रान्तिवृत्तयाम्योत्तरवृत्तयोर्ऊर्ध्वसम्पातो दशमलग्नमधःसम्पातश्च चतुर्थलग्नं "मध्यलग्न

मिति दक्षिणोत्तरे" इति भास्करोक्तेः । तदानयनं तु क्रियालाघवाद् भोग्यप्रकारेणैवाचार्येण कृतम् । यथा - पूर्वन्तते यावतीभिर्घटीभिरघो-
याम्योत्तरवृत्ताद्रविरन्नतस्तावतीभिरेव घटीभिः सपङ्मरविरुर्ध्वया-
म्योत्तरवृत्तान्नतो वृत्तयोः सम्पातद्वयस्य पङ्मान्तरितत्वात् । अतः
सपङ्मसूर्यदशमलग्नयोरन्तरे सपङ्मसूर्यस्य भोग्यांशाः मध्यलग्नस्य
भुकांशाः तदन्तर्वर्तिराश्यश्च, तत्सम्बन्धिकालश्चाहोरात्रवृत्ते पूर्वोन्नत-
घटीतुल्य एव पूर्वोक्तयुक्त्या सिद्धोऽत एव "पूर्वोन्नतपङ्मयुक्तरवित"
इत्युक्तं युक्तमेव । तथा पश्चिमन्तते मध्यलग्नकयोरन्तरे रवेर्भोग्यांशाः,
पललग्नभुकांशाः, तदन्तर्वर्तिराश्यंशाश्चेति तरसम्बन्धिकालश्चाहोरात्र-
वृत्ते नतकाल एवातोऽत्र स्थितिद्वयेऽपि भोग्ययुक्त्या दशमलग्नं भवितु-
मर्हति । तथा स्वयाम्योत्तरवृत्तं निरक्षदेशीयक्षितिजं ध्रुवस्थानगतत्वात्,
तस्मान्मध्यलग्नसाधने निरक्षोदयमानग्रहणमेव समुचितम् । तथा च
दशमचतुर्धेलग्नयोर्मिथः पङ्मान्तरितत्वान्मध्यं सपङ्मं सुप्तं स्यादेवे-
त्युपपन्नम् ॥ २ ॥

भा०—रात्रि में मध्यरात्रि से ऊपर इष्टकाल हो तो रात्रिरोप घटी को दिनार्ध
में जोड़ने से पूर्वन्त होता है, यदि मध्यरात्रि से पूर्व (पहले ही) इष्टकाल हो तो
रात्रिगतघटी को दिनदल में जोड़ने से पश्चिमन्त होता है । तथा दिन में मध्याह्न
से पूर्व इष्टकाल हो तो दिनगतघटी को दिनार्ध में घटाने से पूर्वन्त, यदि मध्याह्न
से ऊपर इष्टकाल हो तो दिनशीघ्र घटी को दिनार्ध में घटाने से पश्चिमन्त होता है
और पूर्वन्त को ३० तीस में घटाने से पूर्वोन्नत तथा पश्चिमन्त को ३० में घटाने
से पश्चिमोन्नत होता है । इस प्रकार से यदि पूर्वन्त हो तो पूर्वोन्नतघटी को इष्ट-
काल कल्पना करें और सायनसूर्य में १ राशि जोड़ करके सायनसूर्य कल्पना करें,
तथा पश्चिमन्त हो तो पश्चिमन्तघटी को इष्टकाल कल्पना करें और तात्कालिक
सायनसूर्य को सायनसूर्य, तथा लक्ष्मोदयमान को लक्ष्मोदयमान मानकर (दोनों
संख्या में) भोग्य प्रकार से ही लग्नसाधन करें तो दशमलग्न होता है । उसमें १
राशि जोड़ने से सुखभाय (चतुर्थलग्न) होता है ॥ २ ॥

उ० दी०—अथ नतोन्नतसाधनम्—इष्टं ४०।३६ दिनमानेना २८।२४
नेन हीनिर्ण जातं रात्रिगतेष्टददमानम् १२।२२ इदं दिनार्धेना १४।७
नेन युतं जातं रात्रौ पश्चिमन्तम् २६।२६ इदं ३० प्रिणच्छ्युनं जात-
मुन्नतम् ३।३१ ॥

अथ दशमलग्नसाधनम्—

तत्र क्रियालाघवाय उन्नतघटीपङ्मयुक्तरवितः भुक्तप्रकारेणोदा-

हरण प्रदर्श्यते । तात्कालिकोऽक १०१२५७३८ अथनाशा २०२३
 ५३ सायनांक ११०३२१३१ सपद्म ५।३२१।३१ अस्य भुक्ताशा
 ३२१।३१ एभि कन्योदयामान २७८ गुणितम् ६३३।४१।३८ द्याम्युधृतम्
 जातानि भुक्तपलाति ३१।७।२३, उन्नतपलभ्य २११ सशाध्य शेष
 १७६।५२।३७ अस्मात् सिहोदयो न शुद्धयत्यत सोऽशुद्धसक्ष । शेषम्
 १७६।५२।३७ त्रिंशता गुणितम् ५३६६।१८।३० अशुद्धलङ्कादयमानना
 २६६ नेन भक्त लब्धमशाद्यम् १८।२।५२ मपादशुद्धराशिभ्यो ५ लब्धा
 शाद्य शोधित जातम् ४।१।५७ ८ इदमभि २०।२३।५३ रयनभागी
 हीन जात दशमलघ्नम् ३।२।१।३।१५ एतद्राशिपन्धन युत जात
 चतुथलघ्नम् ६।२।१।३।१५ ॥ २ ॥

अथावशिष्टभावसन्धानयन तत्फल चाह—

त्र्यशो व्यस्तखभस्य भूयमहतो योज्यस्तनौ द्विच्युतो
 घन्यौ तेऽपि च साङ्गभास्तनुमुखाः सन्धिद्विषोगोऽर्धतः ।
 शून्य सन्धिषु भावगोऽखिलफल स्याद्भावसन्ध्यन्तरे-
 णाप्त सन्धिखगान्तर क्षयचय भाषाधिकेऽल्पे स्वगे ॥३॥

व्याख्या—व्यस्तखभस्य सप्तमभावो न दशमलघ्नस्य त्र्यशस्तृती
 याश द्विष्ट भूयमहत एकत्रैवेनान्यत्र द्वाभ्या गुणित इत्यथ पृथक् २
 स तनौ लग्ने योज्यस्तदा क्रमण द्वितियतृतीयभावौ भवत । तथत्र
 स एव त्र्यशो द्विच्युतो द्वाभ्या शुद्धा भूयमहता घन्यौ चतुथभावे
 योज्यस्तदा क्रमेण पञ्चमषष्ठभावो भवत । तेऽपि चानन्तरानीता
 द्वितीय तृतीय पञ्चमषष्ठभावा साङ्गभा पद्माशिसहिता क्रमणा
 एतन्वर्गमैकादशद्वादशभावा भवन्ति, एव तनुमुखास्त वादया द्वादश
 भावा सिद्धा । अथ सन्धानयन द्वियागाऽर्धिता द्वयारासत्र
 ष्यभावयोर्गोऽर्धित सन्धिभवति स एव पूवभावस्य विराम
 सन्धिराप्रिमभावस्यारम्भसन्धि स्यादित्यर्थ । (अत्र त्रिंशप भाव
 द्वययागे द्वादशाधिकत्यऽपि चमत्यागो न कार्य । तथा च पूवभाव
 यदि दशैकादश वा राश्याऽप्रिमभाव शून्यमको वा राशिस्तदा शून्यक
 स्थाने द्वादश सवाज्य योग वाय ।) अथ भावफलम्—सन्धिषु
 स्थिते ग्रहे शून्य शून्यफल, भावगे भावराश्यशादिभिस्तुल्य ग्रहऽपि
 लफल पूणफल रूपमितं स्यात् । भाषाधिकऽल्पे क्षगे सति सन्धि
 खगान्तर भावसन्ध्यन्तरेणाप्तं फल प्रभात् क्षयचय भवति, (भाषाधिक

प्रहे विरामसन्धिप्रगान्तरं विरामसन्धिभावान्तरेण भक्तं फलं क्षय-
भवरोहाख्यं, भावाल्लेखगे आरम्भसन्धिप्रहान्तरमारम्भसन्धिभावा-
न्तरेण भक्तं फलं चयमारोहाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अत्रोपपत्तिः - प्रथमचतुर्थलग्नान्तरस्य तुल्याख्यो विभागाः क्रा-
न्तिवृत्ते द्वितीयादयस्त्रयो भावाः । तथा चतुर्थसप्तमान्तरस्य समा-
ख्यो भागाः पञ्चमादयस्त्रयो भावाः, एवं सप्तमदशमान्तरेऽष्टमाद-
यस्त्रयः, दशमप्रथमलग्नान्तरे चैकादशादयस्त्रयो भावाः प्राचीनैरुदिताः ।

अत एव लग्नचतुर्थान्तरस्य त्रिभागेन = $\frac{च-ल}{३} = \frac{६+च-ल-६}{३} =$
 $\frac{६+च-(६+ल)}{३} = \frac{दशम-सप्तम}{३}$ अनेनैकगुणितेन युतं लग्नं द्वितीयो

भावो द्विगुणेन युतं तृतीयो भावः स्यादेव । तथा चतुर्थसप्तमान्तर-
द्वयंशेन = $\frac{स-च}{३} = \frac{६-६+स-च}{३} = \frac{६-(च+६-स)}{३} = २ - \frac{(दस)}{३}$

अनेनैकगुणेन युतो षण्णुभावः पञ्चमो भावो भवितुमर्हति, द्विगुणेन
युतस्तदा षष्ठभावः स्यादेव । तथा वृत्तसम्पातद्वयस्य षड्भा-
न्तरितत्वात् द्वितीयादयोऽपि साङ्गभा अष्टमादयः स्युः । भावद्वया-
न्तरस्य मध्यस्थानमेव सन्धिः तस्य राश्यादिमानं =

प्रभा + $\frac{द्विभा-प्रभा}{२} = \frac{प्रभा+द्विभा}{२}$ अतः "सन्धिद्वियोगोऽर्धित इत्य-
न्तमुपपन्नम् । अथ भावफलयुक्तिः—तत्र प्राचीनवचनम्—

"भावप्रवृत्तौ हि फलप्रवृत्तिः पूर्णं फलं भावसमांशकेषु ।

हासः क्रमान्नायविरामकाले फलस्य नाशः कथितो मुनीन्द्रैः ॥"

आरम्भसन्ध्यप्रतो भावप्रवृत्तिस्तत्र एव फलप्रवृत्तिरपि ततः
क्रमेणोपचीयमानं फलं भावसमे प्रहे सति परमं रूपमितं भवति,
तत्र सन्धिप्रहान्तरमपि परमं भावसन्ध्यन्तरतुल्यं भवति, ततः
क्रमेण फलस्यापचयः विरामसन्धिसमे प्रहे फलस्य नाशस्तत्र सन्धि-
प्रगान्तरमपि शून्यमतः सन्धिप्रगान्तरव्यंशेनैव फलस्योपचयापचयो
सिद्धावतोऽनुपातां यदि भावसन्ध्यन्तरतुल्यसन्धिप्रगान्तरेण
परमं फलं रूपमितं १ लभ्यते तदेष्टसन्धिप्रगान्तरेण किमिति
 $\frac{१ \times (सं५प्र)}{भा५स} = \frac{स५प्र}{भा५स}$ इष्टस्थाने भावफलमित्युपपन्नम् सर्वम् ॥३॥

भा०—दशमभावमें सप्तमभावको घटाकर उसका तृतीयांश लग्नमें जोड़नेसे द्वितीयभाव, और द्विगुणिततृतीयांश जोड़नेसे तृतीयभाव होता है, और उसी तृतीयांशको दो राशि २ में घटाकर शेषको चतुर्थभावमें जोड़नेसे पञ्चमभाव, और द्विगुणित शेषको चतुर्थ भावमें जोड़नेसे षष्ठभाव होता है । इस प्रकार २, ३, ५, ६, ये चार भाव हुए इनमें प्रत्येकमे ६ राशि जोड़नेसे क्रमसे ८, ९, ११, १२ ये चार भाव होते हैं, और चार भाव १, ४, ७, १० पूर्यं श्लोकसे सिद्ध हो चुके हैं एवं तन्वादि द्वादशभाव सिद्ध हुए । आसन्नस्य दो दो भावों का योगार्ध करनेसे प्रथमभावकी विराम सन्धि और अग्रिमभावकी आरम्भसन्धि होती है । सन्धिके तुल्य ग्रहके राश्यंशकला हो तो भाव फल शून्य, और भावके तुल्य हो तो सम्पूर्ण फल १ होता है । यदि भाव से अधिक (आगे) ग्रह हो तो विरामसन्धिग्रहान्तरको विरामसन्धिभावान्तरसे भाग देनेसे लब्धि भावफल क्षय (अपरोही संज्ञक) होता है । यदि भावसे अल्प (पीछे) ग्रह हो तो आरम्भ सन्धिग्रहान्तरको आरम्भ सन्धि और भावके अन्तरसे भाग देनेसे लब्धि चय (आरोही संज्ञक) होता है ॥ ३ ॥

उ० दी०—व्यस्तखभस्यास्य ३।२।८।२६ त्र्यंशः १।००।५।१।२६
अत्र शेषम् २ अतः स्थानद्वयेऽपि सरूपोन्तिमावययो ग्राह्योतः १।००।
५।१।३० अयं स्थानद्वये स्थाप्यः । एकत्रैवेन गुणितः १।००।५।१।३०
लग्नेना ६।१।३।४।४६ नेन युतो जातो द्वितीयभावः ७।१।६।३।१६ ।
अन्यत्र द्वाभ्यां हतः २।१।५।१।०० लग्नेना ६।१।३।४।३६ नेन युक्तो
जातस्तृतीयो भावः ८।२।०।३।३।४६ । अथ द्वाभ्यां २ व्यस्तखभस्य त्र्यंशः
१।००।५।१।३० शोधितः ००।२।६।००।३० एकगुणेनानेन ००।२।६।००।३०
युक्तः सुखभावः ६।२।१।३।३।१५ जातः सुतभावः १।०।२।०।३।३।४५ द्विगु-
णेना १।२।८।१।०० नेन सुखभावो ६।२।१।३।३।१५ युक्तो जातो रिपुभावः
१।१।१।६।३।४।१५ । सिद्धा इमे षड्भावाः भार्गयुक्ता अपरेऽपि षड्भावाः
स्युरेवं द्वादश भावाः सिद्धयन्ति । द्र० ७ चक्रम् ।

अथ सन्ध्यानयनोदाहरणम्—तनुभावः ६।१।३।४।४६, धनभावः
७।१।६।३।१६ अनयोयोगः १।४।८।६।२ । अर्धितः ७।४।४।३।१ अयं
तनुभावस्य विरामसन्धिधनभावस्यारम्भसन्धिः । एयमग्रेऽपि ।
द्र० ७ चक्रम् ।

भाषकुण्डलीनिर्णयार्थं द्रष्टव्यम् ८ ६ चक्राधःस्थितगद्यम् । तथा
८-६ चक्रे च ।

अथ रूपात्मफलादाहरणम् रविः १।०।२।५।७।३८ सुतभाव-
स्यारम्भसन्धिः १।०।६।३।३० अनयोन्तरम् ००।६।५।४।८ इदं पष्ट्या

सवर्णितम् २४=४= ॥ अथ सुतभावः १०१०३३४५ अस्वारम्भसन्धिः
१०६३३३० अनयोश्चान्तरम् ००११४३०१५ पष्टवा सवर्णितम् ५२२१५
अनेन ग्रहसन्ध्यन्तरेण २४=४= इदं भक्त लब्धम् ००१२८३३६ इदं
रूपात्मकभावफलम् । अस्यैव व्यंशः ६३१३३ विशोपारमकं भावफलम् ।
एवमग्रेऽपि । द्रष्टव्ये १०—११ चक्रे । इति ॥

अथ दृष्टिसधनमाह—

खैकाग्निद्विखवेदरामयमभूखाभ्राभ्रमेकादिभे

द्रष्टा वर्जितदृश्यकस्य गुरुणा चेदष्टवेदे कृताः ।

मन्देनाङ्कयमेऽसृजा नगगुणेऽङ्का भादिजाः संस्कृता

भागप्रक्षयवृद्धिखानललवेनाव्युद्धृता दृग् भवेत् ॥४॥

व्या०—यः पश्यति स द्रष्टा । यो दशनार्हः स दृश्यः दृश्य एव
दृश्यकः । द्रष्टा वर्जितदृश्यकस्य द्रष्टोन्नितस्य दृश्यस्यैकादिभे शेषे सति
क्रमेण खैकाग्निद्विखवेदरामयमभूखाभ्राभ्रं भादिजाः राशिसम्बन्धि-
नोङ्का दृष्टिध्रुवाङ्का भवन्ति । अथ गुरुशानिकुजानां विशेषमाह—चेद्
गुरुद्रष्टा तदा गुरुणा वर्जितदृश्यकस्याष्टवेदे अष्टमे चतुर्भे च कृता-
श्चत्वारो दृष्टिध्रुवाङ्का प्राद्याः । मन्देन शनैश्चरेण वर्जितस्याङ्कयमे (६३२)
नयमे द्विभे च शेषे कृताश्चत्वार एव । तथाऽसृजा मंगलेन वर्जितस्य
नगगुणे (७३) सप्तमे त्रिभे शेषे कृताश्चत्वार एवाङ्का भवन्ति । अन्यां-
कमे शेषे तु यथाक्रमं पूर्वाङ्का एवाङ्का भवन्तीत्यर्थः । ते भादिजा अङ्कां
भागप्रक्षयवृद्धिखानललवेन संस्कृताः (यो भादिजोऽङ्कस्तस्मादग्नि-
मांशोऽल्पश्चेत्तदा तयोरन्तरं क्षयः, यद्यग्निमांशोऽधिकस्तदा तदन्तरं
वृद्धिर्भवति अतः शेषस्यांशादिगुणितक्षयवृद्धिनिशांशेन क्रमाद्नयुताः)
ते चान्युद्धृताश्चतुर्भेकास्तदा दृग् दृष्टिर्भवेत् ॥ ४ ॥

अत्रोपपत्तिः—‘व्याशं त्रिकोणं चतुरस्रमस्तं पश्यन्ति सेटाश्चर-
णामिवृद्धया । मन्दो गुरुभूमितुताः परे च क्रमेण सम्पूर्णदृशो भवन्ति ॥’
इति घचनेन यदि द्रष्टृदृश्यग्रहयोरन्तरमेको राशिस्तदा द्रष्टृग्रहात्
दृश्यो द्वितीये राशी तत्र दृष्टिः शून्यम् । यदि तयोरन्तरं द्वौ राशी तदा
द्रष्टृग्रहात्तृतीये दृश्यग्रहस्तत्रैकचरणो दृष्टिः, यदि तयोरन्तरं राशि-
त्रयं तदा दृश्यस्य चतुर्यस्वानस्थितत्वात् त्रिपादमिता दृष्टिरेवं सद्य
दृष्टिध्रुवाङ्का उपपद्यन्ते । अनयैव युक्त्योपरोक्तघचनेन गुरोश्चतुरष्टरा-

श्यन्तरे, शनेद्विनवराश्यन्तरे भौमस्य त्रिसप्तराश्यन्तरे सम्पूर्णदृष्टि-
श्चतुश्चरणात्मिका भवत्यतस्तत्र तेषां चत्वारो राशिजाडो ग्राह्य
इत्युपपन्नम् ।

एव सिद्धदृष्टिचरणचक्रम्—

शेषराशि-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
दृष्टिपादाङ्काः-	०	१	३	२	०	४	३	२	१	०	०	०

अथ दृष्टिसाधनोपपत्तिः—द्रष्टुमहात् कियतान्तरेण दृश्यग्रहोऽ-
ग्रतो वर्तते तज्ज्ञानार्थमेव द्रष्टा यजितः कार्य्यः । तत्र शेषराशिसंख्याध-
स्योऽङ्को ग्राह्योऽशादिभिश्चानुपातो—यदि त्रिशदंशैर्गतेष्वान्तरतुल्य-
क्षयो वृद्धिर्वा लभ्यते तदा शेषांशो विमिति = $\frac{(ग-ए) \times शेष}{३०}$

अनेन फलेन गताङ्कः क्षयात्मकेन होतो वृद्ध्यात्मकेन युक्तः कार्य्य
स्तदा चरणात्मिकेष्टदृष्टिः स्यादतः सा चतुर्भङ्गा रूपादिका भवती-
त्युपपन्नम् ॥४॥

भाषा—देखनेवाला द्रष्टा और जिसको देखे वह दृश्य कहलाता है । इसलिये
जिस ग्रहकी दृष्टि साधन करना हो वह द्रष्टा, और जिस ग्रह या भाग पर दृष्टि
विचार करना हो वह दृश्य है । द्रष्टा ग्रहको दृश्यमें घटाकर राशिस्थानमें यदि
एक दोष बचे तो ०, दो बचे तो १, तीन बचे तो ३, चार बचे तो २, पाँच
बचे तो ०, छ बचे तो ४, सात बचे तो ३ भाग बचे तो २, नौ बचे तो १, और
दश, ग्यारह, बारह, बचे तो ०, ये राशिज अंक होते हैं । फिर राशिज अंक
और उससे अग्रिम अंक के अन्तर से दोष अशादि को गुणा करके उसमें ३० का
भाग देकर लब्ध (राशिज अंक से अग्रिमोंक अल्प हो तो क्षय, और अधिक
हो तो षय होता है । उसको) क्षय को राशिज अंक में घटावे और षय को जोड़े
फिर उसमें चार का भाग देने से लब्धि रूपादिक दृष्टि होती है ॥४॥

उ० ही०—द्रष्टा रविणा १०।१२।५७।३= दृश्यग्रहन्द्रो ७।१।४।१५
यजितः शेषम् = १८।६।३७ अथ राशिः = अतो भादिजोऽङ्कः २ एत-
स्याग्रिमाङ्कः १ अनयोऽन्तरमूलम् १ अनेन शेषांगान् १=६।३७
संगुण्य १=६।३७ त्रिशता विभज्य लब्धेना ००।३६।१३ नेन भादि-
जोऽङ्कः २ रदितः १।२।१।४७ अफ्युद्धता जाता चन्द्रापरि रवेष्टोऽष्टः

००१२०१५७ एवं सर्वेषां प्रहाणाम् द्र० १२ चक्रम् । एवमेव भावोपरि-
प्रहाणां दृष्टिर्भवति द्र० १३ चक्रम् ॥ ४ ॥

अथ प्रहाणामुच्चबलं सप्तवर्गजबलं चाह —

नीचोनो भागणाच्च्युतः पडधिकश्चेत्पड्द्दौघं बलं
स्वर्त्सेऽर्धं समभेऽष्टमस्त्रिचरणा मूलत्रिकोणे बलम् ।
मित्रर्त्सेऽङ्घ्रिरधीष्टभे त्रय इभांशा वैरिभेऽष्ट्यंशको
दन्तांशोऽध्यरिभे गृहादिपचशात्खेटस्य सप्तैक्यजम् ॥५॥

व्या० - नीचोनो ग्रहश्चेद्यदि पडधिकस्तदा भगणाद् द्वादशरा-
शिभ्यश्च्युतः शोधितः पड्द्दत् पड्भक्तः फलं औच्चमुच्चसम्प्रन्धि-
बलं भवति, स्वर्त्से स्वराशौ अर्धं रूपार्धं चरणद्वयमिति यावत् बलं
स्यात्, समभेऽष्टमोऽष्टमांशो बलं, मूलत्रिकोणे त्रिचरणाः, मित्रर्त्से-
ऽङ्घ्रिरेकचरणः, अधीष्टभेऽधिमित्रराशौ त्रय इभांशास्त्रिगुणिताष्टमांश
इत्यर्थः, वैरिभे शत्रुराशौ अष्ट्यंश. षोडशांशः, अध्यरिभेऽधिशत्रुराशौ
दन्तांशो द्वार्त्रिंशद्भागो बलं स्यात् । एवं खेटस्य सप्तैक्यजं सप्तानां
(गृह-होरा-द्रेष्काण-सप्तमांश-नवमांश द्वादशांशत्रिंशांशानां) घर्गाणां-
मैक्यजं योगजं बलं गृहादिपचशात् गृहादिसप्तवर्गस्वामिचशात्
ग्राह्यमित्यर्थः । अत्रत्यविशेष उदाहरणे विलोम्यः ॥५॥

अत्रोपपत्तिः—यः कश्चिदुच्चस्थित उच्चकर्मकृत् स बलवान्,
यश्च नीचस्थो नीचकर्मकृत् स निर्वलो भवतीति सर्वत्र प्रसिद्ध-
मेवास्ति । अत एव नीचस्थस्य ग्रहस्यापि बलं शून्यं, ततः उच्चामिमुखं
गच्छतो बलमप्युपचोयमानं परमोच्चस्थाने परमं रूपमितं भवितु-
मर्हति । अत एव यथा यथा नीचग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा बल-
स्याप्याधिक्यमतो नीचग्रहान्तरवशेनैवोच्चबलस्यानयनं समुचितम् ।
उच्चसमे ग्रहे नीचग्रहान्तरं परमं पद्भाशिसमं तत्र यदि परममुच्चबलं
रूपमितं तदेष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{(ग्र-नी) \times १}{६} = ६$ एष्टबलं

स्यादेव । तथा च परमोच्चस्थानाद् भिन्नस्थानस्थे ग्रहे नीचग्रहान्तरं
यदेव पड्भालपं तदेव बलानयनार्थं ग्राह्यम् । तत्तद्भात् पृष्ठस्थे ग्रहे
नीचोनो ग्रहः पड्भालप एव । उच्चादग्रस्थे ग्रहे नीचोनो ग्रहः पड्भा-
धिकः स भगणाच्च्युतः पड्भालरो ग्रहोर्नीचसमो भवितुमर्हत्यतो

“नीचोनो भगणाच्छ्रुतः षडधिकः” इत्युक्तं सयुक्तिकमेव । उच्चस्थाने सर्वोत्कृष्टत्वाद्व्युपमितं पूर्णं बलं, ततः क्रमापचयेन मूलत्रिकोणादौ तारतम्यात् त्रिचरणादिबलं स्वीकृतमाचार्यैरित्युपपन्नम् ॥ ५ ॥

भा.—स्पष्ट ग्रहमें अपने नीचको घटावे यदि ६ राशिसे अल्प हो तो उसीमें ६ का भाग देनेसे, यदि ६ राशि से अधिक हो तो उसको १२ राशिमें घटाकर दोपमें ६ का भाग देनेसे उस ग्रहका उच्च बल होता है । अपनी राशिमें दो चरण, समकी राशिमें, अष्टमांश, मूलत्रिकोणमें तीन चरण, मित्रकी राशिमें एक चरण, अधिमित्रकी राशिमें त्रिगुणित अष्टमांश, शत्रुकी राशिमें षोडशांश, अधिशत्रुकी राशिमें बत्तीसवाँ भाग बल होता है । इस प्रकार ग्रहोंके सप्तवर्गज बल गृहादि सप्तवर्गके स्वामीके वशसे ग्रहण करना चाहिए । अर्थात् ग्रह जिसके वर्ग में हो वह मित्र शत्रु आदिमें जो हो वही बल ग्रहण करे ॥

विरोध—जो राशि स्वगृह और मूलत्रिकोण दोनों होता हो, भभवा उच्च, स्वगृह और मूलत्रिकोण तीनों होता हो तो वहाँ कौन बल ग्रहण करना चाहिए इस विषयके निर्णयमें साराबलीके वचन उदाहरण (२४) चक्रमें लिखा है देखो ॥५॥

उ० दी० - अत्र तावत् ग्रहाणामुच्चनीचविभागो बृहज्जातके—

‘अजवृषममृगाङ्गनाकुलीरा भूपवणिजौ च दिवाकरादितुंगाः ।

वशशिखिमनुयुक्तित्योन्द्रियांशैस्त्रिनवकविंशतिभिश्च तेऽस्ननीचाः ॥’

अत्र सूर्यः १० । १२ । ५७ । ३८ अस्य नीचम् ६।१० नीचोनः सूर्यः ४।२।५७।३० षड्भालत्वाच्चक्राक्ष शोधितोऽतः षड्भकलध्वं शून्यम् ०० शेषम् ४।२।५७।३० षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वस्थानीयहारेण विभज्य लघ्वमुपयुपरि संयोज्य जातम् २४५।२७।३ षड्भकलध्वं ४० शेषम् ५।२७।३० पुनः षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वहारेण विभज्य जातं राश्याद्विस्थानीयम् ३५४।३ षड्भकलध्वम् ५६ अतः रवेः रूपाद्युच्चबलम् ००।४०।५६ एवं सर्वेषाम् । द्र० १४ चक्रम् ।

अथ निसर्गमित्रसमशत्रवः १५ चक्रत एव श्रेयाः किमत्र लेख प्रयासेन । तात्कालिकमित्रामित्रज्ञानार्थं तु—

“अन्योन्यस्य धनव्ययायसहजव्यापारवन्धुस्थिता-
स्तत्काले सुहृद् इति ।”

यथात्र रवेर्द्वितीयो भौमः चतुर्थो शुक्र, दशमधन्द्र, एवाद्दश-
शुक्रः एते मित्राणि । अन्योन्यस्येत्याद्युक्तस्थानेभ्योऽन्यत्रस्थी बुधशनी
तेन सूर्यस्य बुधशनी शत्रु भवतः । एवं सर्वेषां विचार्यम् । अधि-

मित्रादिचकार्यं तु द्रष्टव्या १७ चक्राध स्थिता चण्डेश्वरोक्तिः । अलमत्र
लेखविस्तरेणेति ।

अथ सप्तवर्गेश्वरचक्र तु बृहज्जातकादित एव ज्ञेयम् । ततो
बलम् । यथा—रविरधिशत्रुगृहेऽतो रूपस्या १ स्य दन्तांशो गृहबलम्
००।१।५२ । स्वहोरायामद्धम् ००।३०।०० शत्रुद्रेष्काणेऽतोऽप्यशक-
००।३।४५ । समसप्तमांशेऽतोऽष्टमांशक. ००।७।३० । अधिशत्रुनवमांशे
दन्तांश ००।०।१।५२ अधिमित्रद्वादशांशे त्रय इमांशा. ००।२२।३०
अधिमित्रत्रिंशांशेऽपि त्रय इमांशा ००।२२।३० एव सर्वेषाम् । द्र०
२४ चक्रम् ।

अथैषा सप्तवर्गजवलानां योगो रवेरैश्वज बलम् १।२६।५६ । एव
सर्वेषाम् । द्र० २५ चक्रम् ॥ ५ ॥

अथ युग्मायुग्मराशिनवांशरत्न केन्द्रादिवल चाह—

शुक्रेन्दू समभांशके हि विपमेऽन्ये द्युरङ्घ्रिं बलं
केन्द्राद्येषु च रूपकार्धचरणान् यच्छन्ति खेटाः क्रमात् ।
स्त्रीपेटौ चरमे नराः प्रथमके त्रीणौ च मध्ये तथा
द्रेष्काणे वितरन्ति पादमुदितं स्यात् स्थानवीर्यं त्विदम् ॥ ६ ॥

व्या०—शुक्रेन्दू समभांशके समराशौ समनवांशके वा स्थि-
तौ तदाङ्घ्रिमेकचरणं बलं दद्याताम्, यदि समराशौ समनवांशे चोभ-
यत्र स्थितौ तदा पादद्वयमन्यथा शून्यम्बलमित्यर्थत एव सिद्धं स्यात् ।
तथान्ये रविकुजबुधगुरुशनय विपमे विपमराशौ विपमनवांशे वा
स्थिता अङ्घ्रिमेकचरणं बलं दद्यु यदि विपमराशौ विपमनवांशे
चोभयत्र स्थितास्तदा पादद्वयमन्यथा शून्यं बलं स्यात् । अथ केन्द्रा-
दिवलमाह—केन्द्राद्येषु केन्द्र—पणफरापोक्त्रिमेपु स्थिता खेटा सर्वे
ग्रहा क्रमेण रूपकार्धचरणान् बलानि यच्छन्ति, केंद्रस्या रूपतुल्य,
पणफरस्या अर्थ, आपाक्त्रिमसाश्चरणमेकचरणं बलं ददतीत्यर्थ ।
अथ द्रेष्काणबलमाह—स्त्रीपेटौ, चन्द्रशुक्रौ चरमे तृतीयद्रेष्काणे,
नरा बुधग्रहा रविकुजगुरुव प्रथमके प्रथमद्रेष्काणे तथा स्त्रीयौ
नपुंसकौ शनिकुभौ मध्ये द्वितीयद्रेष्काणे पादमेकचरणं बलमिति यथोक्ता
ग्रहा वितरन्ति ददतीत्यर्थ । इदं पञ्चधादित स्थानवीर्यं स्यात् ॥ ६ ॥

अत्रप्रापपत्ति—समराशीनां स्त्रीराशिन्यात् चन्द्रशुक्रयोश्च स्त्री

००।००।०० एषां पञ्चानामैश्वर्यं रवेः स्थानबलं जातम् २।५५।५८ एव
चन्द्रादीनामपि । द्र० २६ चक्रम् ॥६॥

अथ दिग्बल-कालबल-पक्षयलान्याह—

मन्दाह्नमग्निनात्कुजाच्च हिवुकं शोध्यं विधोर्भाग्वात्
माध्यं ज्ञाद् गुरुतोऽस्तमत्र रसभात्पुष्टं त्यजेच्चक्रतः ।
दिग्वीर्यं रसहृत्त्वथो समयजं रूपं सदा स्याद्विद-
स्त्रिशद्भक्तनतोन्नते शशिकुजाकीर्णां परेषां बले ॥७॥

व्या०—मन्दात् शनैश्चराह्नमं, इनात् सूर्यात् कुजाच्च हिवुकं
चतुर्थलग्नं, विधोश्चन्द्रात् भागेर्वाञ्च माध्यं दशमलग्नं, शात् गुरुत-
श्चास्तं सप्तमलग्नं शोध्यं तद्रसभादधिकं चेत्तदा चक्रतो द्वादश-
राशिभ्यस्त्यजेत् तद् रसहृत् पङ्क्तं दिग्वीर्यं स्यात् । अथो सम-
यजं बलमाह—विदो बुधस्य समयजं बलं सदा सर्वस्मिन् काले रूपं
स्यात् । त्रिशद्भक्तनतोन्नते क्रमेण शशिकुजाकीर्णां परेषां च बले
भवतः, त्रिशद्भक्तनतं शशिकुजाकीर्णां बलं, त्रिशद्भक्तोन्नतं रविगुरु-
शुक्राणां बलं स्यादित्यर्थः ॥७॥

अत्रोपपत्तिः—यो ग्रहो यस्यां दिशि बलवान् तत्सम्बन्धि बलं
दिग्बलमित्युच्यते । तत्र ग्रहाणां दिक्क्रमस्तु राशिचक्र एव । यद्योक्तं
भास्कराचार्यैः—“यत्र लग्नमपमण्डलं कुजे तद् गृहाद्यमिह लग्न
मुच्यते प्राचि पश्चिमकुजेऽस्तलग्नकं मध्यलग्नमिति दक्षिणोत्तरे ॥”
एतेन लग्नं पूर्वदिशि, सप्तमलग्नं पश्चिमदिशि, चतुर्थलग्नमुत्तरदिशि-
दशमलग्नं दक्षिणदिशीति प्रत्यक्षतोऽपि दृश्यते । तथा च—“दिक्षु
बुधाह्निरसौ रविभौमी सूर्यसुतः सितशीतकरी च ” । इति वराहमि-
हिरचचनेन ग्रहाणां दिक्सम्बन्धेन बलोपचयापचयौ सिद्धौ । तत्र
यद्योक्तदिशि ग्रहो पूर्णबली ततश्च यथा यथा विप्रकर्षस्तथा तथा
बलस्यापचयः, परमे विप्रकर्षे बलाभाव इति युक्त्या सिद्ध्यति । पर-
मविप्रकर्षस्तु पङ्क्तान्तर एव भवितुमर्हति । यथा शनेः पश्चिमे
(सप्तमलग्ने) पूर्णं बलं ततः क्रमापचयेन (प्राचि, प्रथमलग्ने) बलाभावः
ततश्च क्रमोपचयेन सप्तमे पुनः पूर्णं बलम्, अतो यथा यथा बलाभा-
वस्थानग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा बलाधिक्यमिति सिद्ध्यति ।
अतोऽनुपातेनेष्टदिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि लग्नशयोः पर-

मान्तरेण पद्माशिमितेन पूर्णं रूपमितं बलं लभ्यते तदेष्टलक्षण्यन्तरेण किमिति शनेदिग्बलम् = $\frac{१ \times (श - ल)}{६}$ । एवं सर्वेषां प्रहाणां बलानयनमुपपद्यते । पद्माल्पान्तरग्रहणार्थं चक्रशोधनमपि सयुक्तिकमेवेत्युपपन्नं दीग्वीर्यं रसहृदित्यन्तम् । अथ कालबलोपपत्तिः—
 “निशि शशिकुजसौराः सर्वदा शोऽहि चान्ये” इति पराहमिहिरवघनेन बुधस्य सर्वदा रूपं बलम् । शशिकुजार्क्षीणां राशौ बलवत्त्वात् न्मध्यरात्रौ पूर्णं बलं तत्र नतं पूर्णं त्रिशत्तुल्यम् । दिने निर्वलत्वान्मध्याह्ने बलाभायस्तत्र नतमपि शून्यमतो नतवशेनैव बलोपचयापचयौ सिद्धावतोऽनुपातो यदि त्रिशत्तुल्ये परमेनते पूर्णं बलं रूपमितं लभ्यते तदेष्टनते किमिति = $\frac{१ \times \text{नत}}{३०}$ = शशिकुजार्क्षीणां बलम् । एव रविगुरुशुक्राणां दिने बलित्वान्मध्याह्ने पूर्णं बलं तत्रोन्नतं पूर्णं त्रिसत्तुल्यम्, राशौ निर्वलत्वान्मध्यरात्रौ बलाभायस्तत्रोन्नताभायोतः पूर्ववदनुपातेन तेषां कालबलम् = $\frac{१ \times \text{उन्नत}}{३०}$ इत्युपपन्नम् ॥७॥

भा०—शनेश्वर में लग्न को, रवि और मंगल में चतुर्थभाग को, चन्द्र और शुक्र में दशम भाग को, बुध और वृहस्पति में सप्तम भाग को घटावे दीप यदि ६ राशि या ६ राशि से अल्प हो तो उसी में, यदि ६ राशि से अधिक हो तो १२ राशि में घटाकर जो बचे उस में ६ का भाग देने से एधि ग्रहों का दिग्बल होता है । अथ कालबल कहते हैं—बुध का बल सर्वदा रूप [१] होता है । तथा नत घटी को ३० से भाग देने से एधि चन्द्र, मंगल, शनि का बल, और उन्नत घटी में ३० से भाग देने से एधि रवि, गुरु शुक्र का बल होता है ॥ ७ ॥

उ० दी०—रवे १० । १२ । ५७ । ३८ रसादियुक्तं ६ । २१ । ३३ । १५ विशोष्य शेषम् ०० । २१ । २४ । २३ पद्मकल्लघम् ०० शेषम् २१ । २४ । २३ इदं पष्ट्या संगुण्य स्वस्वस्थानीयहरेण त्रिभज्य सप्तमुपयुंक्ति संयोज्य जातम् ४२ । २४ । २३ पुनः पद्मकल्लघम् ७ शेषम् ०० । २१ । २३ पुनरपि पष्ट्या संगुण्य स्वस्वहारेण विभज्य सप्तमुपयुंक्ति संयोज्य राश्यादिस्थानियं जातम् ४२ । २३ । ०० अत्रापि पद्मकल्लघम् ८ । अतो जातं रवेदिग्बलम् ०० । ७ । ८ । एवं चन्द्रादीनां तदलाभापत्या साध्यम् । द्र० ३० चक्रम् । अथ नतम् २६ । २६ त्रिशता भक्तं जातं शशि-

कुजाकार्काणां बलम् ००।५२।५८ अथोन्नतम् ३ । ३१ । त्रिशता भक्तलब्धं
रविगुरुशुक्राणां बलम् ०० । ०७ । ०२। बुधस्य सर्वदा बलम् १।००।००
एवं नतोन्नतबलं जातम् । द्र० ३१ चक्रम् ॥५॥

अथ पक्षबलं त्र्यंशबलं वर्षेशादिवलञ्चाह—

शुक्लेऽन्त्ये तिथिहृद्गतैः प्यतिथयो वीर्यं सतां भूच्युतं
पापानां द्विगुणं विधोरिदमथाहृत्स्व्यंशकेषु क्रमात् ।
सौम्यार्काकर्कभुवां निशः शशिसिताराणां च रूपं सदे-
ज्यस्याथाब्धिचयाहली किल समामासद्युहोरेश्वरः ॥८॥

व्या० — शुक्ले शुक्लपक्षे अन्त्ये कृष्णपक्षे क्रमेण तिथिहृद्गतै-
प्यतिथयः । शुक्ले तिथिभिः पञ्चदशभिर्हता गततिथयः, कृष्णे
पञ्चदशभक्ता एष्यतिथय इत्यर्थः) सतां शुभप्रहाणां वीर्यं बलं
पक्षबलं स्यादिति । तत् शुभबलं भूच्युतं रूपाद्विशुद्धं पापानां पाप-
प्रहाणां पक्षबलं स्यात् । विधोश्चन्द्रस्य इदं पक्षबलं द्विगुणं विधेयम् ।
अथ दिनरात्रिभिर्भागवलमाह — अहो दिनस्य त्र्यंशकेषु क्रमात्
सौम्यार्काकर्कभुवां । (प्रथमत्र्यंशे सौम्यस्य बुधस्य, द्वितीयत्र्यंशेऽर्कस्य
सूर्यस्य, तृतीयत्र्यंशेऽर्कभुवः शनैश्वरस्येत्यर्थः रूपं बलं स्यात् ।
तथा निशो रात्रेस्त्र्यंशकेषु क्रमात् शशिसिताराणां चन्द्रशुक्रकुजानां
रूपं बलं स्यात् । इज्यस्य वृहस्पतेः सदा सर्वस्मिन् काले रूपं बलं
भवति । अथानन्तरं वर्षेशादिवलं कथयति समा—मासद्युहोरेश्वरः
क्रमादब्धिचयाचरणवृद्धिर्ता वली स्यात् (वर्षेश्वरस्यैकचरणतुल्यं,
मासेश्वरस्य चरणद्वयं, दिनेश्वरस्य चरणत्रयं, होरेश्वरस्य चरण-
चतुष्टयं बलं भवतीत्यर्थः ॥८॥

अत्रोपपत्तिः—“ बहुलसितगताः स्युः क्रूरसौम्याः क्रमेण ” इति
बराहमिहिरोक्तेन शुक्लपक्षे शुभप्रहाः बलिनः पापप्रहाः निर्बलाः,
कृष्णपक्षे पापप्रहा बलिनः शुभाश्च निर्बला इति । तत्र शुक्लपक्षे द्विज-
रात्रस्य चन्द्रस्य शुक्लवृद्ध्या साधूनामिव शुभप्रहाणां बलवृद्धिः,
चौराणामिव पापप्रहाणां बलक्षयः । एवं पूर्णिमान्ते चन्द्रशुक्लस्य
परमत्वात् शुमानां बलं परमं रूपमितं, पापप्रहाणां बलमाद्यस्तत्र
गतशुक्लतिथयः पञ्चदश, तथैष्यकृष्णतिथयश्च, पञ्चदश । अतः शुक्ले
गततिथिवृद्ध्या, कृष्णे चैष्यतिथिवृद्ध्या शुभप्रहाणां बलवृद्धिः सिद्धाऽ-

तोऽनुपातेन शुक्लपक्षे शुभग्रहबलम् = $\frac{१ \times गति}{१५}$ । एवं कृष्णपक्षे

शुभबलम् = $\frac{१ \times एति}{१५}$ । पापग्रहाणां तु पूर्वोक्तयुक्त्या शुक्ले एष्य-

तिथिवृद्ध्या कृष्णे च गततिथिवृद्ध्या बलवृद्धिस्ततोऽनुपातेन शुक्ल

पक्षे पापग्रहबलम् = $\frac{१ \times एति}{१५} = \frac{१५ - गति}{१५} = १ - \frac{गति}{१५}$ । एवं

कृष्णपक्षे पापबलम् = $\frac{१ \times गति}{१५} = \frac{१५ - एति}{१५} = १ - \frac{एति}{१५}$ । एतेन शुभ-

बलोनं रूपमेव पापबलं सिद्धमतो "भूच्युतं पापाना" मित्यन्तमुप-

पन्नम् । तथा चन्द्रस्य यावदेव पक्षबलं तावदेव चेष्टाबलमपि भव-

त्यतोऽत्रैव द्विगुणित पक्षबलमेव तयोर्योगसम गृहीतमत एव "प्राग्बध्न

वीर्याय ते" इत्यग्रे वच्यते । दिनरानिर्ग्रहलोपपत्तौ तु--' निशामुखे

शीतरुचिर्बलीयान् भृगुनिशीथे कुसुतो निशान्ते । प्रातर्बुधो मध्यदिने

दिनेश शनिर्दिनान्ते धिपण, सदैव ॥" इति होरामकरन्दोक्तमेव

प्रमाणम् । अथ वर्षेशमासेशदिनेशहोरेशानां मध्ये वर्षेशस्य सवपि-

क्षयाऽधिककालेनावृत्तिर्भवति ततोऽऽपकालेन मासेशस्य ततोऽप्यल्प

कालेन दिनेशस्य ततोऽल्पेन होरेशस्य पुन पुनरावृत्तिर्भवति । अत

आवृत्त्यधिक्यवशादेव पादवृद्ध्या वर्षेशादीनां बलानि पठितानीति ॥८॥

भा०—शुक्लपक्ष म गत तिथि को, कृष्णपक्ष मे एष्य तिथि को १५ से भाग

देकर लब्धि शुभ ग्रह का पक्षबल होता है । और शुभ ग्रह के पक्षबल को १ में

घटाकर पाप ग्रह का पक्षबल होता है । चन्द्रमा के पक्षबल को द्विगुणित कर देना

चाहिये । अब व्यशबल कहते हैं—दिन के प्रथम व्यश में बुध का, द्वितीय व्यश में

सूर्य का तृतीय व्यश में शनि का रूप (१) बल होता है । रात्रि के प्रथम व्यश में

चन्द्रमा का, द्वितीय व्यश में शुक्र का, तृतीय व्यश में मङ्गल का रूप १ बल होता

है । तथा वृहस्पति का सदा रूप १ बल होता है । और वर्षेश का १ चरण, मासेश

का २ चरण, दिनेश का ३ चरण, हारश का ४ चरण (रूप तुल्य) बल होता है ॥८॥

उ० दी- गतैष्यतिभ्यानयनार्थं तु ३२ चक्राद्य स्थितगद्ये "सूर्यान् चन्द्रस्य लवार्कभाग" इत्यादिपद्यं विलोक्यम् । ततोत्र कृष्णपक्षत्वा

दैव्यतिथ्यादय. = २६:२७ एतत् २७ दशश ००:३३:५८ इदं शुभग्रहाणां पक्षबलम् । एतदेव रूपाच्छोधित ००:२६:०२ इदं पापानां पक्षबलम् । पापग्रहशुभग्रहाणां निर्णय ३२ चक्राद्य स्थितगद्ये एव द्रष्टव्यः । द्र० ३२ चक्रम् ।

अथ रात्रेर्मध्यत्र्यंशे जन्म तेन शुक्रस्य रात्रित्र्यंशबलम् १।००।०० गुरोस्तु सर्वदा त्र्यंशबलं रूपतुल्यमेवान्येषां शून्यम् द्र० ३३ चक्रम् ।

अथ समाप्तसद्युहोरेश्वरज्ञानार्थं द्रष्टव्यं ३४ चक्राधःपद्यम् । ततो वर्षेणो होरेश्चापि चन्द्र एवातोऽधिकारद्वयस्य बलम् १।१५।०० मासेश्वरो रविस्तेन चरणद्वयं बलम् ००।३०।०० दिनेशो बुधस्तेनास्य चरणत्रयं बलम् ००।४५।०० अन्येषामनधिकारिणां शून्यम् । द्र० ३४ चक्रम् ।

अथ रवेर्नतोन्नतबलम् ००।७।'२ पक्षबलम् ००।२६।'२ दिनरात्रि-त्रिभागबलम् ००'००।०० वर्षेणादिवलम् ००।३०।०० एषां चतुर्णां योगेन जातं कालबलम् १।'३।'४ एवमन्येषां । द्र० ३५ चक्रम् ॥८॥

अथायनबलमाह—

सदा क्रान्तिभागैर्युता ज्ञस्य सिद्धाः
शनीन्द्रोर्युतोनाः क्रमाथाम्यसौम्यैः ।
विलोमं परेषां गजाम्भोधिभक्ता
भवेदायनं वीर्यमर्कस्य दृग्भ्रम् ॥ ६ ॥

व्या०—ज्ञस्य बुधस्य सदा याम्यैः सौम्यैर्वाक्रान्तिभागैर्युताः सिद्धाश्चतुर्विंशतिर्गजाम्भोधिभक्ता आयनमयनसम्यन्धि वीर्यं बलं भवेत् । शनीन्द्रोः शनिचन्द्रयोर्याम्यसौम्यैः क्रमाद्युतोनाः (याम्यक्रान्तिभागैर्युताः सौम्यैश्चोनाः) सिद्धा गजाम्भोधिभिरष्टचत्वारिंशता भक्ता आयनं बलं स्यात् । परेषां रविकुजगुरुशुक्राणां विलोमं याम्यक्रान्तिभागैर्युताः सौम्यैर्युताः सिद्धा गजाम्भोधिभक्ता लब्धिरायनं वीर्यं भवेत् । अर्कस्यायनं बलं दृग्भ्रं द्विगुणं कार्यम् ॥ ६ ॥

अत्रोपपत्तिः—अयनवशादुत्पन्नं बलमायनं बलम् । तद्वोधकं पद्य सारावल्याम्—“उत्तरमयनं प्राप्ताः शुक्रकुजार्कसुरमन्त्रिणो बलिनः । याम्ये शशिरविपुत्रौ द्वयमपि शशिजः स्वर्गसंस्थश्च ॥” इति वचनेन बुधोऽयनद्वयेऽपि बलवानतो बुधस्य परमोत्तरगमनान्मिथुनान्ते परमं फलं रूपमितं, परमदक्षिणगमनाद्दत्तुरङ्गे च परमं रूपमितं बलम् । तयोर्मध्ये गालसन्धौ तु रूपार्धं बलं भमितुमर्हत्ययनद्वयेऽपि स्वबलत्वात् । ततः क्रान्त्युपचयेन बलोपचयोतोनुपातो यदि परमक्रान्त्यं शैश्चतुर्विंशत्यंशै रूपार्धतुल्यं बलमुपचोयते तदेष्टक्रान्त्यंशैः किमितीष्ट-

क्रान्ती बलवृद्धिः = $\frac{1}{24} \times \text{युक्तां}, = \frac{\text{युक्तां}}{24}$ एतद्युतं गोलसन्धिजबलं

युधस्यायनं बलम् = $1 + \frac{\text{युक्तां}}{24} = \frac{24 + \text{युक्तां}}{24}$ अत उपपन्नम् युध-

स्यायनबलानयनम् । शनिचन्द्रयोर्ग्रहणायने बलवत्त्वात् परमग्रह-
क्रान्ती परमं रूपमितं बलं परमोत्तरक्रान्ती बलाभावस्तयोर्मध्ये
गोलसन्धौ रूपार्धं बलं भवितुमर्हति । तेन ग्रहक्रान्तिवृद्ध्या
बलवृद्धिः सौम्यक्रान्तिवृद्ध्या क्रमेण बलहानिरित्यतः पूर्ववदनुपातेन
ग्रहक्रान्तिभागैर्बलमानोय गोलसन्धिजबले योज्यं, सौम्यक्रान्ति-
भागैर्बलं प्रसाध्य गोलसन्धिजायनबला (१) द्वाविंशोऽधमेव
शनिचन्द्रयोरायनबलानयनमुपपद्यते । अन्येषां (रविकुजगुरुशुक्राणां
सौम्यग्रहणायने बलित्वादुक्तयुक्त्या सौम्यक्रान्तिवृद्ध्या बलवृद्धिरग्र-
क्रान्तिवृद्ध्या बलहासस्तेन सौम्यक्रान्त्यंशैर्बलम्प्रसाध्य गोलसन्धि
जबले योज्यं, ग्रहक्रान्त्युत्पन्नबलं सन्धिजबलाद् रूपार्धमिताच्छो-
ध्यमतो "विलोमं परेषामित्युपपद्यते । रवेरायनबलतुल्यमेव चेष्टाबलं
भवत्यतो आयनबलमेव द्विगुणितं कृत्याग्रेऽर्कस्य चेष्टाबलं बलत्वेन न
गृहीतमतः "प्राग्बलं धीर्याय ते" इति घटयते ॥६॥

भा०—युध के उत्तर वा दक्षिण क्रान्त्यंश जो हो उसको सर्वदा चौविंश (२४)
में जोड़कर ४८ का भाग देने से युध का अयन बल होता है । तथा शनि और
चन्द्रमा की ग्रहण क्रान्ति को २४ में जोड़कर, और सौम्य क्रान्ति को २४ में घटा
कर ४८ का भाग देने से, एवं रवि मङ्गल बृहस्पति शुक्र की दक्षिण क्रान्ति को २४
में घटाकर, और उत्तर क्रान्ति को जोड़कर ४८ का भाग देने से आयन बल होता
है । इस प्रकार सूर्य का अयन बल जो हो उसको घृता करे, तो चेष्टा बल सहित
अयन बल होता है ॥९॥

३० दी०—तत्र तावत् क्रान्त्यंशानयनपद्यं द्रष्टव्यम् ३६ चक्रतले ।
यथात्र रवेः—“चत्वारिंशदशोतिरित्यादिना” सायनाकैः ११'३२'१३'
अस्य भुजांशाः २६'३२'२६' अस्य दशमांशलब्धम् २ अतो गताङ्कः ८०
अत्रिमाङ्कः ११७ गतैष्याङ्कयोरन्तरम् ३७ अनेन शेषांशादयो ६'३२'२६'
गुणिताः २४५'४३'५३' दशहलब्धम् २४'३४'२३' अनेन गताङ्को ८०
युक्तः १०४'३४'२३' दशमकः लब्धा दक्षिणक्रान्त्यंशाः १०'२७'२६'
रवेर्दक्षिणगोलगतत्वात् । एवं चन्द्रार्दानामपि । प्र० ३६ चक्रम् ।

अथ रवेः क्रान्तिभागे १०।२७।२६ रेभिर्याम्यगोलगतत्वात् सिद्धा
२४ ऊनाः १३।३२।३४ गजाम्मोधिनि ४= रेभिर्भक्ताः लघ्यमायनं
बलम् ००।१६।५६ एवमन्येषाम्। अत्रेदमप्यवधेयं यद्भवेरायनचेष्टा-
बलपास्तुल्यत्वादत्रैवायनबलं द्विगुणं विधाय चेष्टाबलानयनं न
कृतमाचार्येण, किञ्चैहोदाहरणे पृथक् चेष्टाबलमानीतं तेनैकगुणमेव
चक्रे निहितम्। द्र० ३७ चक्रम् ॥ ६ ॥

अथ चेष्टाबलं नैसर्गिकबलं चाह—

मध्यस्पष्टयुतेर्दलोनितचलं चेष्टाख्यकेन्द्रं कुजात्
स्याचेत्तद्भङ्गणाच्छ्युतं पङ्क्तिं पङ्क्तिं च चेष्टाबलम्।
स्यादेकोत्तररूपमद्विविद्धं नैसर्गिकं स्पष्टलम्
मन्दारज्ञसुरेज्यशुक्रशशभृत्तीक्ष्णद्युतीनां क्रमात् ॥१०॥

व्या० — मध्यस्पष्टयुतेर्दलोनितचलं मध्यस्पष्टग्रहयोगसार्धेणो-
नितं चल शोभोच्चं कुजात् कुजमारभ्य चेष्टाख्यकेन्द्रं स्यात्। तत्चेष्टा-
केन्द्रं चेत् पङ्क्तिं पङ्क्तिं पङ्क्तिं तदा भगणाद् द्वादशराशितश्च्युतं
शुद्धं पङ्क्तिं चेष्टाबलं स्यात्। अथ नैसर्गिकबलमाह-एकोत्तरं रूपं
अद्विविद्धं सप्तभिर्भक्तं क्रमात् मन्दारज्ञसुरेज्यशुक्रशशभृत्तीक्ष्णद्युतीनां
नैसर्गिकं स्वभाषिकं बलं स्यात्। यथा रूपं शतभक्तं, शनेचलं, रूपद्वयं
सप्तभक्तं कुजस्य, रूपत्रयं सप्तभक्तं बुधस्यैवमग्रेऽपीति ॥१०॥

अत्रापपत्तिः—“उदगयने, रविशोतमयूखौ चक्रसमागमगाः
परिशेषाः। विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चष्टितवीर्ययुताः परि-
कल्प्याः ॥” इति वराहमिहिराकन कुजादयो चक्रोपगता विपुलविम्ब-
त्वात् चेष्टाबलसहिता भवन्ति। चक्रता तु नोचासन्ने तत्रापि परम-
नीचे विम्बस्यातिविपुलत्वाच्चेष्टाबलं परमं रूपमितं तत्र शोभकेन्द्रमपि
परमं पङ्क्तिं सप्तमम्, ततश्चाग्रे विम्बविपुलतायाः क्रमापचयाच्चेष्टा-
बलस्य हासः परमोच्चस्याने विम्बस्यातिसूक्ष्मत्वाच्चेष्टाबलाभावस्तत्र
शोभकेन्द्रस्याप्यभावाऽत एव शोभोच्चग्रहान्तरघट्टद्वयैव चेष्टाबलबुद्धिः
सिद्धाऽत एव शोभोच्चग्रहान्तरमेव चेष्टाबलकेन्द्रत्वेनोक्तम्। शोभोच्च-
ग्रहान्तरानाथमेव “पङ्क्तिं भगणाच्छ्युतम्” इत्युक्तम्। ततोऽ-
नुपातो यदि परमनीचस्याने पङ्क्तिस्तुल्येन शोभोच्चग्रहान्तरेण रूप-

मितं चेष्टाबलं तदेष्टशीघ्रोच्चग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{(\text{शीघ्र-ग्र})}{६} =$
 इष्टचेष्टाबलम् । एवं चेष्टाबलं कुजादीनां पञ्चानामेव यतो रवेश्चेष्टाबल-
 मायनबलतुल्यमतस्तदेव द्विगुणितम् । तथा चन्द्रस्य चेष्टाबलं पक्ष-
 बलतुल्यमतः पक्षबलमेव द्विगुणितं पूर्वमेव गृहीतमिति । अत्र स्पष्ट-
 ग्रहस्थाने स्पष्टमध्ययोर्योगार्धं फलद्वयाधसंस्कृतमध्यतुल्यं स्वीकृत-
 यानाचार्यैस्तत्रागम एव प्रमाणम् । अथ नैसर्गिकबलापपत्तिः—“श-
 कुचुगुशुचराद्या वृद्धितो वीर्येवन्तः” इति यराहमिहिरोक्तेन शन्यादयो
 ग्रहा वृद्धितः क्रमेण बलिनो भवन्ति । तत्र सर्वापक्षया विम्बविपुल-
 त्वात् सूर्यस्याधिकं बलं रूपमितम्, शनेः सर्वापक्षया विम्बस्य
 सूक्ष्मत्वात् कारणादल्पं रूपसप्तमांशसमं भवितुमर्हति । ततो द्विगुण
 सप्तमांशसमं कुजस्य, त्रिगुणणितसप्तमांशसमं बुधस्य । एव गुराः
 = ३, शुकस्य = ३, चन्द्रस्य ३, रवेः ३ = १ । एतद्वलं सवदा स्थिर-
 रूपत्वाधैसर्गिकमित्युक्तम्प्राचीनैरिति दिक् ॥१०॥

भा०—मध्यम स्पष्ट ग्रह के योगार्ध को शाखाच्च में घटाने से भौमादि पाँच
 ग्रहों का चेष्टा केन्द्र होता है, यदि वह ६ राशि से अधिक हो तो फिर उसको १२
 में घटाकर चेष्टाकेन्द्र समझना । उस केन्द्र में ६ का भाग देने से लब्धि चेष्टाबल
 होता है । तथा—(एक से सात तक) एकाद्येकोत्तर भक्त को पृथक् पृथक् ० से
 भाग देने से क्रम से शनि, मंगल, बुध, गुरु, शुक्र, चन्द्र, रवि इनका नैसर्गिक
 बल होता है । जैसे—१ में ७ का भाग देने से लब्धि ०।०।४ शनि का । २ में
 ७ का भाग देने से ०।०।०।९ मंगल का इत्यादि उदाहरण चक्र ४१ देखो ॥१०॥

उ० दी०—मध्यमकुजः ००।११।१६।४३ स्पष्टकुजः १०।२४।२७।१८
 अनयोर्योगः ००।०५।४४।०१ अस्य दलं ००।०२।५२।००।३० अनन
 कुजशीघ्रोच्चम् १०।११।११।४३ हीनं जातं चेष्टाख्यकेन्द्रम् १०।०८।१६।४२।
 ३० इदं पक्षधिकमता भगणैः १२ शोधितम् १२।२१।४०।१८ इदं पक्ष-
 भक्त जातं कुजस्य चेष्टाबलम् ०।१७।१३ अत्रापि भजनप्रकार
 उच्चबलानयनवदेव शेषः । एवमन्येषामपि चेष्टाकेन्द्रबले साध्ये ।
 द्र० ३८—३६ चक्रे । अथ रवेरायनबलम् ००।१६।५६ चेष्टाबलञ्च
 ००।१६।५६ अनयोर्योगः स्पष्टचेष्टाबलम् ००।३३।५२ एवं सर्वेषाम् ।
 द्र० ४० चक्रे । अथे ७ दं सप्तभिभक्तं लब्धं रवेर्नैसर्गिकबलम्
 १।००।०० एष ६ मिदं सप्तभक्तं लब्धम् चन्द्रनैसर्गिकबलम् ००।५१।
 २६ एष सर्वेषाम् । द्र० ४१ चक्रे ॥१०॥

अथ युद्धादिवलमाह -

युद्धे वाणवियोगहृत्स्त्रचरयोर्वीर्यैक्ययोरन्तरं
स्वं सौम्यस्त्रखगे क्षयं च यमदिक्संस्थस्य कुर्याद्बले ।
सद्दृष्ट्यङ्घ्रियुगुग्रदृष्टिचरणोनं खेटवीर्यं भवेत्

व्या० - खचरयोः (भौमादिपञ्चानामन्यतमयोर्द्वयोः) ग्रहयो-
युद्धे (राश्यंशादितुल्यत्वे) सति तयोर्वीर्यैक्ययोः पूर्वोक्तपङ्क्तौ-
क्ययोरन्तरं वाणवियोगहृत् (ग्रहयोर्दक्षिणोत्तरान्तररूपेण शरान्त-
रेण भक्तमित्यर्थः) युद्धबलं भवति । तत् सौम्यस्त्रस्यात्तरदिक्संस्थस्य
बले स्वं धनं, यमदिक्संस्थस्य दक्षिणस्थस्य बले क्षयमृणं कुर्याद्
गणक इति शेषः । शरान्तरं त्वैरुदिशरान्तरेण भिन्नदिशोयोगेन भव-
तीति ज्ञेयम् । तथा यस्य ग्रहस्य यद्विक्रशरो भवति स तद्विक्रस्यो
ज्ञेयः । एकदिक्सयोयस्याक्षरः शरः स तद्विद्विद्विक्स्थो भवतीति मति-
मतानुक्रमपि ज्ञेयम् । एवं पूर्वानीतबलं सद्दृष्ट्यङ्घ्रियुक् प्रागानीत-
शुभग्रहदृष्टियोगचतुर्थांशेन युक्तं उग्रदृष्टिचरणानं पापदृष्टियोगचतु-
र्थांशेन हीनं कार्यं तदा खेटवीर्यं ग्रहबलं भवेत् ॥

अत्रोपपत्तिः—भौमादिपञ्चग्रहाणामन्यतमयोर्ग्रहयो राश्यंशादितु-
ल्यत्वं युद्धलक्षणम् । तत्र “ विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चेष्टित-
वीर्ययुताः परिकल्प्याः । ” इति बृहज्जातकवचनेन युद्ध उत्तरस्थस्य
जयवशाच्चेष्टाबलवृद्धिर्दक्षिणस्थस्य पराजयवशाच्चेष्टाबलहानिः ।
उत्तरस्थस्य यावदेव बलाधिक्यं तावदेव दक्षिणस्थस्य बलालपत्वम-
पीत्यर्थात् सिद्धम् ।

अत्रैककलातोऽल्पे शरान्तरेऽन्तराभाव एव स्वीकृतः । अतस्तत्र
दक्षिणोत्तरान्तराभावेन जयपराजयाभावात् संस्काराभाव एव ।
ततश्च शरयोः कलातुल्येऽन्तरे दक्षिणोत्तरस्थत्वप्रवृत्तिस्तत्र ग्रहयोर्ब-
लान्तरतुल्यो जयः पराजयश्च समुचितः । अथेष्टशरान्तरेणानुपातो-
यदि कलामात्रेण शरान्तरेण बलान्तरतुल्यं बलं लभ्यते तदेष्टशरान्त-
रेण किमिति । अत्रेष्टशरान्तरस्य वृद्धौ बलस्य हासात्, हासे च
वृद्ध्याः “ इच्छावृद्धौ फले हासो हासे वृद्धिः फलस्यतु । व्यस्तं
त्रैराशिकं तत्र ” इति व्यस्तत्रैराशिकेन बलान्तरमेकेन गुणितमिष्ट,
शरान्तरेण भक्तम् = $\frac{य अं \times १}{श अ}$ इदं फलमुत्तरस्थस्य जयित्वाद् बले

धनं दक्षिणस्थस्य पराजयोर्केर्बले क्षयं समुचितमेव । अथ दृष्टिसंस्कारोपपत्तिः—“यलघान् मित्रस्वगृहोच्चनवांशेष्विद्वितः शुभैश्चापि ।” इति लघुजातकोक्त्या शुभैर्दृष्टो यलघान्, पापदृष्टश्च निर्बलः । तत्र चन्द्रगुरुशुक्राः सदैव शुभाः रविकुजशनयश्च सदैव पापाः । बुधस्य शुभयोगे शुभत्वाच्चत्वारः शुभाः, पापयोगे पापत्वात् चत्वारः पापा अपि । अथ यदि चत्वारोऽपि शुभाः पूर्णदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्य दृग्बलं धनम् । यदि च चत्वारोऽपि पापाः पूर्णदृशा पश्येयुस्तदा रूपतुल्यं यलमृणं भवितुमर्हति । अत इष्टदृष्टियोगेनानुपाता यदि चतुरूपमितेन (४) सर्वदृष्टियोगेन रूपं (१) यत्नं लभ्यते तदेष्टदृष्टियोगेन किमिति = $\frac{१ \times \text{दृष्टियो}}{४}$ इति शुभदृष्टियोगचतुर्थांशो धनं पापदृष्टियोगचतुर्थांशं ऋणं समुचितमेवेत्युपपन्नम् ॥१० + ॥

भा०—भीमादिक पाँच ग्रहों में यदि दो ग्रहों के राश्यादिक तुल्य हो तो युद्ध कहलाता है । जिन दो ग्रहों में युद्ध का लक्षण हो उन दोनों ग्रहों के पड़्यलैक्यना भन्तर करके उसमें उन्हीं दोनों ग्रहों के शरान्तर करके से भाग देने से एष्टि युद्ध बन जाता है । यह उत्तर दिशा में स्थित ग्रह के पड़्यलैक्य में धन और दक्षिण दिशा में स्थित ग्रह के पड़्यलैक्य में ऋण करे । तथा जिस ग्रह पर जितने शुभ ग्रह की दृष्टि हों उन दृष्टि योग के चतुर्थांश को जोड़े । और पापग्रह सम्बन्धि दृष्टियोग के चतुर्थांश घटावे तो ग्रहों का बन जाता है । यहाँ युद्ध का लक्षण तथा शरसाधन उदाहरण चक्र ४३ के नीचे देंगे ॥१० + ॥

उ० दो०—अत्र तात्प्रहाणां युद्धादिविचारस्तु ४३ चक्रसम्बन्धिगद्यपद्यदर्शनेनैव सुगमाऽलमत्र लेखविस्तरंयेति ।

अथ दृग्बलविचारः तत्र रव्युपरि चन्द्रगुरुशुक्रशनीनां प्रमा दृष्ट्यः ००।३६।०३ ॥ ००।२५।३० ॥ ००।०८।३७ ॥ ००।४७।३५ अथ शुभानां चन्द्रगुरुशुक्राणां दृष्टियोगचतुर्थांशदस्मात् ००।१८।१७ पापस्य शनैर्दृष्टचतुर्थांशं ००।११।४५ विशेष्य शेषं रवेर्दृग्बलम् ०० ०६।२३ एवमन्येषां द्र० ४२ चक्रम् ।

अथ रवे स्थानयलम् २।५५।५ = दिग्बलम् ००।०७।०८ कालयलम् १।०२।०४ निसर्गयलम् १।००।०० चे टायलम् ००।३३।५२ दृग्बलम् ००।६।२३ एवमैक्यं जातं रवेः पड़्यलैक्यम् ५।४६।२४ एयं चन्द्रादीनामपि शेषम् किं पदुविस्तरंयेति । द्र० ४३ चक्रम् ।

अथ भावानां त्रिविधवलयमाह—

भावानां वलयमीशजं च नृचतुष्पादाख्यक्रीटाम्बुजाः ॥११॥

जायाम्न्वाद्यखभोनिताः खलुः ततो दिग्वीर्यवत्तद्द्युतं

सद्दृष्ट्यङ्घ्रियुगुग्रदृष्टिचरणो न ज्ञेज्यदृग्युक् पुनः ॥

दशा०—भावानां तन्वादीनामीशजं (स्वामिवलमित्यर्थः) वलयं
स्वाहित्येकम् । च (पुनः) नृचतुष्पादाख्यक्रीटाम्बुजा द्विपदच-
तुष्पादक्रीटजलचरसंज्ञकराशयो भावाः क्रमेण जायाम्न्वाद्यखभो-
निताः सप्तमचतुर्थप्रथमदशमभावे रहिताः कार्या इत्यर्थः । ततो
दिग्वीर्यवत् “रसभात् पुष्टं त्यजेच्चक्रतो दिग्वीर्यं रसहृत्” इति
पूर्वोक्तवत् वलयं साध्यं तद्द्वितीयं दिग्बलयम् । तद्युतं तेन युतं स्वामि-
वलयं कार्यम् । तत् सद्दृष्ट्यङ्घ्रियुक् शुभप्रहदृष्टियोगचतुर्थांशयुत-
मुग्रप्रहदृष्टिचरणो न पापप्रहदृष्टियोगचतुर्थांशो न कार्यम् । पुनर्ज्ञे-
ज्यदृग्युग् धुधगुरुदृष्टिभ्यां युक्तं कार्यम् । एवं स्वामिवलयदिग्बल-
योगो भाववलयं भवतीति । भावानां द्विपदचतुष्पादादिसंज्ञा चोदा-
हरण (४६) चक्राधोलिखिता ॥११+॥

अत्रोपपत्तिः—स्वामिनि वलयति सर्वे वलिनो, निर्वले च स्वा-
मिनि सर्वे निर्वला भवन्तीति बालैरपि बुध्यतेऽतो भावा अपि
स्वस्वस्वामिवलेन वलिनो भवितुमर्हन्तीति “भावानां वलयमीशजं”
इति युक्तियुतमेवोदितम् । तथा “कण्टककेन्द्रचतुष्टयसंज्ञा सप्तम-
लक्षचतुर्थखभानाम् । तेषु यथाभिहितेषु वलाद्व्याः क्रीटनराम्बुचराः
पशवश्च ॥” इति वराहमिहिरोक्तेन नरराशयो लग्ने वलिनो भवन्ति ।
अर्थादेव लग्नतः परमान्तरिताः सप्तमभावे निर्वला भवन्ति । एतेन
नरराशयो यथा यथा सप्तमभावान्तरितास्तथा तथा वलययुता भव-
न्ति । अत एव सप्तमभावनरराशिभावयोरन्तरतोऽनुपातेन भाव-
दिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि नरराशिभाव-सप्तमभाव-
योरन्तरेण षण्मितीन रूपं वलयं लभ्यते तदेष्टान्तरेण किमिति =
(नरराभा सभा) १

नेनैव चतुष्पादभावादीनामपि दिग्बलानयनमुपपद्यते । पूर्वं प्रहदिग्-
बलयमेवमेवोक्तमतो “दिग्वीर्यवत्तदि” त्युक्तम् । तथा च “अधि-
पयुतो दृष्टो वा बुधजीवयुतेक्षितश्च यो राशिः स भवति वलयवान्”

इति घराहमिहिरोक्तेन बुधजीवदृष्टानां बलवत्त्वाद् “क्षेत्र्यदृग्युक् पुनरित्युक्तम् ।” ‘सदृष्टयद्घ्नियुगुग्रदृष्टिचरणोन्म्’ इत्यस्योपपत्तिः प्रागेवाभिहितेति ॥११ + १॥

भा०—अब भावोंके त्रिविध बल को कहते हैं—अपने अपने स्वामीका बल भावोंका प्रथम बल होता है । दूसरा दिग्बल जैसे—भाव नर राशि हो तो उसमें सप्तम भाव घटावे, यदि चतुष्पद हो तो चतुर्थ भाव को, यदि कीटाराशि हो तो प्रथम (तनु) भावको, यदि जलचर राशि भाव हो तो उसमें दशमभावको घटाकर, अन्तर परसे ग्रहके दिग्बलके समान बल साधन करे (अर्थात् यदि अन्तर ६ राशिसे अल्प हो तो उसीमें, ६ राशिसे अधिक हो तो १२ में घटाकर शेषमें ६ का भाग देनेसे जो लब्धि हो) वह भावका दिग्बल होता है । इसको प्रथम (स्वामिबल) में जोड़े और उस भाव पर जितने शुभग्रहकी दृष्टि हों उनके योगके चतुर्थांश को उसमें जोड़े, और जितने पाप ग्रहोंकी दृष्टि हो उनके योगके चतुर्थांशको घटावे, फिर उसमें यदि बुध बृहस्पतिकी दृष्टि हो तो उनकी सम्पूर्ण दृष्टिको जोड़े ; यह तीसरा भावका दृग्बल कहलाता है । इस प्रकार भावका स्पष्ट बल होता है ॥११ + १॥ भावकी नृचतुष्पदादि संज्ञा उदाहरण ४६ चक्रके नीचे देखो ॥

उ० दी—भावानां बलमीशजमित्यत्र भावेशावगमक पद्यम्—

“कुजशुक्रशेन्द्रकेशशुक्रकुजजीवसौरियमगुरवः । भेशा” इति

अनेन तनुभावस्वामी शुक्रस्तस्य बलम् ७ । १२ । ०१ इदमेव तनुभावबलमेव सर्वेषां भावानामिति द्र० ४४ चक्रम् । अथ नृचतुष्पदादिज्ञानम् ४६ चक्राद्यःस्थितपद्यावलोकनेनैव सुगमम् । अथ तनुभावस्तुलाराशिः स च नृसंज्ञकस्तेन तनुभावा ६ । १८ । ३४ । ४६ दस्तात् जायाभाव ०० । १८ । ३४ । ४६ मिमं विशोध्य शेषम् ६ ०० । ०० इदं षड्भक्तं जातं तनुभावस्य रूपादिदिग्बलम् १ । ०० । ०० एवं सर्वेषां दिग्बलां साध्यम् । द्र० ४६ चक्रम् ।

अथ पापानां तनुभावोपरिदृष्टयः--रह=०० । २७ । ११ मंड १ । ०० । ०० बुह ०० । २४ । २१ शह ०० । ४४ । ४७ आसां योगः २ । ३६ । १६ अस्य चतुर्थांशः ०० । ३६ । ०५ ऋणात्मकः । शुभग्रहाणां दृष्टयश्च चं.ह ०० । ०० । ०० वृह ०० । २ । ४५ शु.ह ०० । ०३ । ३४ आसां योगः ०० । ०६ । १६ अस्य चतुर्थांशः ०० । ०१ । ३५ घनात्मक । अथ ऋणघनात्मकयोरन्तरमृणावशेषादृणम् ०० । ३७ । ३० इदं बुधगुरु

दृष्टियोगेना ०० । २७ । ०६ नेन युक्तं तत्र “धनर्णयोरन्तरमेव योग” इत्यनेनान्तरम् ०० । १० । २४ ऋणात्मकम् । एवं सर्वेषां भावानां दृग्वलं साध्यम् । द्र० ४५ चक्रम् ।

अथ तनुभावस्य स्वामिवलम् ७।१२।०१ दिग्बलेनानेन १।००।०० युतम् ८।१२।०१ । इदमृणात्मकेन दृग्वलेनानेन ००।१०।२४ हीनं जातं तनुभावस्पष्टवलम् ८।०१।३७ । यत्र धनात्मक दृग्वलं तत्र योज्यमिति । एवं सर्वेषां स्पष्टवलं साध्यम् । द्र० ४७ चक्रम् ॥११ + १॥

अथ कष्टेष्टसाधनार्थं चन्द्रार्कयोश्चेष्टावलमाह--

व्यर्केन्दुत्रिभयुक्तसायनरविश्चेष्टाख्यकेन्द्रे तयो-
र्गोकष्टेष्टविधौ बले कुरु ततः प्राग्बन् वीर्याय ते ॥१२॥

व्या०—व्यर्केन्दुः त्रिभयुक्तसायनरविः क्रमेण तयोश्चन्द्रार्कयो-
श्चेष्टाप्यकेन्द्रे स्याताम् (अर्कानश्चन्द्रश्चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रं, त्रिभयुक्त-
सायनरविः सूर्यस्य चेष्टाकेन्द्रं भवतीत्यर्थः) । ततस्ताभ्यां चेष्टा-
केन्द्राभ्यां गोकष्टेष्टविधौ (रश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमित्यर्थः) प्राग्-
बन्धौभादिचेष्टावतवत् तयोश्चन्द्रार्कयोर्बले कुरु । ते चन्द्रार्कचेष्टावले
वीर्याय न स्याताम् (बलैक्ये उपयोगिनी न भवेतामित्यर्थः) ॥१२॥

अत्रोपपत्तिः— “उदगयने रविशीतमयूखौ ध्रुवसमागमनाः
परिशेषाः ।” इति वचनेन रवेः परमोत्तरगमने चेष्टावलं परमं रूपमिदं
परमदक्षिणगमने च चेष्टावलं शून्यमतः सायनमिथुनान्ते परमोत्तर-
गमनाद् बलस्य परमत्वाच्चेष्टाकेन्द्रस्यापि परमत्वम् । सायनधनु-
रन्ते च परमदक्षिणगमनत्वाच्चेष्टावलस्य शून्यत्वाच्चेष्टाकेन्द्र-
मपि शून्यं भवितुमर्हति तत्तु तत्र सायनरवौ राशित्रययोगेनैव भवति ।
ततश्च चेष्टाकेन्द्रप्रवृत्तिः । सायनमिथुनान्ते च चेष्टाकेन्द्रं पद्माशिसमं
तदपि राशित्रययोगेनैव भवति । अत एवेष्टकालेऽपि त्रिभयुक्तसायन-
रविस्तच्चेष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । इदं चेष्टाकेन्द्रं स्थूलम् । वस्तुतो
दक्षिणोत्तरगमनस्य क्रान्त्यधीनत्वात् क्रान्त्यनुपातेनैव चेष्टावलं सूक्ष्मं
भवितुमर्हतीति सुधीमिर्विभाव्यम् । अथ चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रन्तु
चेष्टारश्मिपरमत्वे परमं, चेष्टारश्मिशून्ये शून्यं भवितुमर्हति । तच्चा-
मावास्यान्ते चन्द्रार्कयोरन्तराभावे चेष्टारश्म्यभावात् चेष्टा-
केन्द्रस्याप्यभावः । पौर्णमास्यन्ते च चेष्टारश्मिपरमत्वे चेष्टाकेन्द्रमपि

परमं पद्माशिसमं भवितुमहति तत्तु व्यर्केन्दुनैव भवत्यत इष्टकालेऽपि
व्यर्केन्दुस्तद्येष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । अन्यत् सर्वं कुजादिचेष्टाकेन्द्र-
घत् सुगममेव । ततो भौमादिचेष्टायत्नवदानीतं चन्द्रचेष्टायत्नं
पक्षयत्नतुल्यमेवातः पद्मलैश्वसाधनार्थं पूर्वमेव द्विगुणितं पक्षयत्नं
गृहीतम् । रविचेष्टायत्नं चायनयत्नतुल्यमतः पूर्वमेव द्विगुणित-
मायनयत्नं कृतमतः केवलचेष्टारश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमेवात्र यत्ने
साधिते न वीर्ययिति सर्वमेव निरवद्यम् ॥ १२ ॥

भा०—चन्द्रमा में सूर्य को घटाने से चन्द्रमा का चेष्टाकेन्द्र और सायन
सूर्य में ३ राशि जोड़ने से सूर्य का चेष्टाकेन्द्र होता है । इससे पूर्वोक्त भौमादि
चेष्टायत्न के समान (अर्थात् ६ राशि से भरप हो तो उसी में, यदि ६ राशि से
अधिक हो तो १२ में घटाकर शेष में ६ का भाग देकर) यत्न साधन करें, इस
यत्न का चेष्टा रश्मि से कष्ट इष्ट साधन करने में उपयोग होता है । पद्वैश्वसे में
इसका उपयोग नहीं होता है ॥ १२ ॥

उ० की—अथ चन्द्रः ७।०१।०४।१५ अस्माद्रश्मि १०।१२।
५७।३८ विशोष्य शेषं चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रम् ८।१८।०६।३७
सायनाकः ११।०३।२१।३१ त्रिभयुतः २।०३।२१।३१ इदं
रवेष्टेष्टाकेन्द्रम् । द० ४८ चक्रम् ।

अथ चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रं पद्माधिकमत चक्राद्विशोष्य शेषम्
३।११।५३।२३ इदं पद्मक जातं चन्द्रस्य चेष्टायत्नम् ००।३३।
५८ अत्रापि भजनविधियश्चरत्नानयनप्रदोष्यः । एवं रथेरशि ।
द० ४९ चक्रम् ॥ १२ ॥

ये चेष्टोचयत्ने रसेर्विनिहते सैके निजा रश्मय-
श्चेष्टातुल्यलाहतेः पदमिहेष्टं स्वाहलोनैकयोः ।
घातान्मूलमिदं हि फष्टमथ तद्रूपं दशायाः फलं
वीर्यं दृक् पृथगिष्टरूपगुणिते द्वे चेष्टकष्टाहये ॥१३॥

व्या०—ये चेष्टोचयत्ने पूर्वसाधिते रव्यादिग्रहाणां चेष्टायत्नो-
चयत्ने से रसेः पद्मिर्विनिहते गुणिते निजाः स्वकीया रश्मयः
निरूपा भवन्ति (चेष्टायत्नाचेष्टारश्मयः, उचयत्नादुचयरश्मय
इत्यर्थः) । अयेष्टेष्टसाधनम्—इह चेष्टातुल्यलाहतेश्चेष्टायत्नो
चयत्नलाघातात् पदं मूलं इष्टं स्वात् । तथा यत्नोन्नेकयोश्चेष्टायत्नो-

रूपतुल्यबलोनरूपयोर्घातान्मूलं (यत्) इदं कष्टं स्यात् हि (पादपूरणे) ।
 अथानन्तर दशाफलं निरूपयति—तद्रूपं इष्टकष्टानुरूपं दशायाः
 फलं ज्ञेयम् (इष्टाधिक्ये शुभफलाधिक्यं कष्टाधिक्ये चाशुभफला
 धिक्यं इष्टकष्टयोः साम्ये शुभाशुभफलयोरपि साम्यमित्यर्थः)
 वीर्यामिति ग्रहस्य वीर्यं पञ्चवैक्यं, दृक् दृष्टिश्च द्वे पृथक् इष्टकष्ट-
 गुणिते ते इष्टकष्टाह्वये भवतः (इष्टगुणितं बलमिष्टरत्नं, कष्टगुणित
 च कष्टवलं तथेष्टगुणिता दृष्टिरिष्टदृष्टिः कष्टगुणिता च कष्टदृष्टिः
 रित्यर्थः) ॥ १३ ॥

अत्रोपपत्तिः—स्वकीयपरमोच्चस्ये ग्रहे परमाधिनाः सप्तमिताः,
 परमनोचस्ये परमात्पो रूपमितो रश्मिः स्वीकृतः प्राचीनेः । तत्रो
 च्चसमे ग्रहे नीचग्रहान्तरं परमं पञ्चाशमित, नीचसमे ग्रहे नीच-
 खगान्तरं शून्यमतो नीचग्रहान्तरादेव रश्मिसाधनं समुचितम् ।
 अताऽनुपाता—यदि पञ्चाशितुरयेन नीचग्रहान्तरेण पण्मिता रश्मि
 वृद्धिस्तदेष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति लब्धेष्टरश्मिवृद्धिः = $\frac{६ \times (\text{ग्रहनी})}{६}$
 = ६ × उच्चरत्नं अथवा नीचस्थानीयरूपमितो रश्मिर्युतो जाता इष्टो-
 च्चरश्मयः = १ + ६ × उच्चव० एव पञ्चिते चेष्टाकेन्द्रे सप्त चेष्टारश्मयः
 शून्ये चेको चेष्टारश्मिः । अतः पूर्ववदनुपातेनष्टचेष्टारश्मिवृद्धिः =
 $\frac{६ \times \text{चेक}}{६} = ६ \times \text{चेव} \dagger$ अत इष्टचेष्टारश्मयः = १ + ६ × चेव अत
 उपपन्नं रश्म्यानयनम् ।

अथेष्टकष्टोपपत्तिः—उच्चस्ये ग्रहे शुभफलं पूर्णं रूपमितम-
 शुभफलं च शून्यं तत्रोच्चबलमपि पूर्णं रूपमितम् । नीचस्ये ग्रहे
 चाशुभफलं पूर्णं शुभफलाभावस्तत्रोच्चबलमपि शून्यम् । एव पण्-
 मिते चेष्टाकेन्द्रे शुभफलं पूर्णंशमशुभफलाभावस्तत्र चेष्टावलमपि पूर्णं
 रूपमितं, शून्यं चेष्टाकेन्द्रेऽशुभफलं पूर्णं शुभफलाभावस्तत्र चेष्टा-
 बलमपि शून्यमेव । एतेन यथा यथा चेष्टाच्चरत्नवृद्धिस्तथा तथा
 शुभफलवृद्धिरशुभफलहास इति ज्ञानदग्भिः परीक्षितमतश्चेष्टोच्च-
 बलयागत एव शुभाशुभरूपयोरिष्टकष्टयो साधनं समुचितमतोऽ-

* यतो नीचग्रहान्तरं पञ्चमकमुच्चबलं भवति द्रष्टव्यं श्लो० ५ ।

† पञ्चकं चेष्टाकेन्द्रं चेष्टाकेन्द्रं भवति द्रष्टव्यं श्लो० १० ।

उपातो यदि परमोच्चचेष्टावलयोगेन रूपद्वयेन शुभफलं
पूर्णं रूपमितं लभ्यते तदेष्टचेष्टोच्चवलयोगेन विमितीष्टशुभम् =
इष्टम् = $\frac{१ \times (\text{चे व} + \text{उ व})}{२}$ । तथेष्टशुभफलोत्तरं रूप कष्टम् =
 $१ - \frac{\text{चे व} + \text{उ व}}{२} = \frac{१ - \text{चे व} + १ - \text{उ व}}{२}$ । अत्राचार्येण वलयोगार्धवलो
नैरुयोगार्धस्थाने तद्भातमूलं स्वल्पान्तरात् स्वीकृतं तद्यथा यदि चेव =
उव तदा पूर्वानीतमिष्टम् = $\frac{\text{चे व} + \text{उ व}}{२} = \frac{(\text{चे व} + \text{उ व}) \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}}{२ \times \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}}$
= $\frac{२ \text{ चे व} \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}}{२ \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}} = \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}$

वस्तुतो वलयोगार्धमेवेष्टम्, वलोनैकयोगार्धमेव कष्टं समुचितम् ।
अत एव दैवज्ञदिवाकरेण प्रौढमनोरमायां 'अथवा वलयोगार्धमिष्टं
तदूनं रूपं कष्टमिति निष्पन्नम् । मूलरूपेष्टकष्टन्तु पराशरादिमुनिमत-
विरुद्धत्वादयुक्तत्वादुपेक्ष्यमेवेति वाद्व्यम्" इत्युक्तम् । किञ्च तद-
बहुसम्मतत्वाद्वाङ्गीकुर्वते साम्प्रतिका इति ।

तथा ग्रहस्य शुभफलं शुभवलशुभदृष्टिवशादेवं चाशुभवलाशुभद-
ृष्टिवशादशुभफलं भवितुमर्हत्यत एवेष्टकष्टाभ्यां पृथग् दृग्बले गुणिते
तदाह्वये कृते इत्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं सर्वम् ॥ १३ ॥

भा०—पूर्वं साधित चेष्टावल को ६ से गुना करके १ एक जोड़ने से चेष्टा-
रदिम, तथा उच्चवल को ६ से गुना करके १ जोड़ने से उच्चरदिम होता है । चेष्टा-
वल को उच्चवल से गुना कर उसका मूल इष्ट होता है । तथा चेष्टावल को एक १
में घटावे और उच्चवल को १ में घटाकर दोनों का घात करके गुणनफल का मूल
कष्ट होता है । और इष्ट कष्ट के अरुरूप ही ग्रहों का दशाफल होता है (अर्थात्
इष्ट अधिक हो तो शुभ फल की अधिकता और कष्ट अधिक हो तो अशुभ फल की
अधिकता यदि इष्ट कष्ट तुल्य हो तो शुभाशुभ भी तुल्य ही होता है) ग्रहों के
पङ्कलैव्य को इष्ट से गुना करने से इष्टवल और कष्ट से गुना करने से कष्टवल
होता है । और इष्ट से दृष्टि को गुना करने से इष्ट दृष्टि तथा कष्ट से गुना करने से
कष्ट दृष्टि होती है ॥ १३ ॥

उदी—रवेक्षेष्टावलम् ०० । २१ । ०७ इदं पङ्क्तिर्गुणितम् २ ।
०६ । ४२ सैकम् ३।०६।४२ । अथ चेष्टोच्चवलानयने त्यक्तान्तिमावयव
गृहीत्वा यदि पङ्क्तिर्गुण्यते तदाज्ञान्तिमावयवो रूपाधिको भवत्यतो

रवेश्चेष्टारस्मयः—३ । ०६ । ४३ एवं सर्वेषां चेष्टोच्चयलानि त्यक्तानि
मावयवसहितान्येव पडभिर्गुण्यानीति दिक् । द्र० ५० चक्रम् । एवं
रवेश्चेष्टयले पडभिर्गुणिते सैके चोच्चरश्मया जाताः ५ । ५ । ५५ एवं
सर्वेषाम् । द्र० ५१ चक्रम् ।

अथ ५२ । ५३ चक्रस्यफलानपनं तच्चक्राधःसितगद्यावलोक्रनेनैव
स्पष्टं भवति ।

अथ रवेरुच्चयलम् ०० । ४० । ५६ चेष्टायलम् ०० । २१ । ०७
अनयोर्गोमूत्रिकया घातः ०० । १४ । २५ गोमूत्रिकागुणनविधिः ५४
चक्राधो गद्ये द्रष्टव्यः । एवमन्येषामपि चेष्टोच्चयलघातः कार्यः ।
द्र० ५४ चक्रम् । रवेश्चेष्टोच्चयलोनैकघातो यथा— $1 - (00 | 21 | 07)$
 $07) \times (1 - (00 | 40 | 56)) = (00 | 32 | 43) \times (00 |$
 $14 | 1) = 00 | 12 | 14$ अथापि गुणनविधिर्गोमूत्रिकयैव कार्यः ।
एवमन्येषामपि । द्र० ५५ चक्रम् ।

अथेष्टसाधनम्—तत्र रवेश्चेष्टोच्चयलघातस्या ०० । १४ । २५
स्य मूलं “पष्टिवगुणादङ्का”दित्यादिना (०० । १४ । २५) \times
 $3600 = 00 | 50800 | 80000$ पष्ट्या सवर्णिते $= 264 | 00 | 00$
एतन्मूलम् २६ शेषम् २४ सैकम् २५ पष्टिगुणम् १५०० इदं द्विनि-
घ्नेन द्वियुक्तेन मूलेना $26 \times 2 + 2 = 60$ नेन भक्तम् २५ प्रथमागत-
मूले विकलास्थाने युक्तमस्याप्रिमावयवरूपमतो २६ । २५ इदं पष्टि-
भक्तं जातं मूलम् ०० । २६ । २५ इदमेव रवेरिष्टम् । एवं चन्द्रादीना-
मपि । द्र० ५६ चक्रम् । एवं चेष्टोच्चयलोनैकघातमूलं कष्टं भवति ।
द्र० ५७ चक्रम् । अथ रवेरिष्टम् ०० । २६ । २५ रवेः पडवलयैस्वम् ५ । ४६ ।
२५ गोमूत्रिकयानयोर्घात इष्टपडवलयैस्वम् जातम् २ । ४६ । ५० एवं
कष्टपडवलयैक्यमपि । द्र० ५८ - ५९ चक्रे । एवमिष्टकष्टाभ्यां ग्रहाणां
भावानां च दृष्ट्यः पृथक् गुणिताः स्वस्वेष्टकष्टपडवलयैः भवन्ति (द्र०
६०—६१—६२—६३ चक्राणि) ॥१३॥

अथ सप्तवर्गशुभाशुभनिर्णयार्थं सप्तवर्गेष्टकष्टसाधनमाह—

स्वोच्चे रूपं त्रिकोणे चरणविरहितं स्वर्त्तगोऽर्धं त्रयोष्टां-
शाश्चाधीष्टर्त्त इष्टर्त्तयुजि च चरणः स्यात्सप्तर्त्तगोऽष्टमांशः
भूषांशो वैरिगेहेऽध्यरिभयुजि रदांशश्च नीचे खमीशा-
दिष्टं गेहे तदूनैकमसदथ दलं पट्सु कार्ये तदैक्ये ॥१४॥

पंचयोः सप्तसुकोष्ठयोः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृताप्ते
 स्याप्ये भदलादिपट्सु च तदर्धे वर्गवानां पृथक् ।
 कृत्वोत्तया सदसद्युती निजनिजे तन्निम्न इष्टाशुभे*
 वर्गेदत्तस्वखगौजसोः सदसतोर्घात्तात्पदमे स्फुटे ॥१५॥

व्या०—स्वोच्चे † स्वकीयोच्चराशौ ग्रहे रूपं (१) बलं, त्रिकोणे
 समूलत्रिकोणे चरणविरहितं पादोनं रूपं, स्वर्गमे स्वराशिस्येऽर्धं
 रूपाधं, अधीष्टर्त्तंऽधिभिन्नग्रहे त्रयोष्टांशास्त्रिंशत्ताष्टमांशः, इष्टर्त्तयुजि
 मित्रराशिस्ये च चरणश्चतुर्थांशो बलं, समर्त्तं समराशौ चाष्टमांशः,
 वैरिगेहे शत्रुराशौ भूपांशो रूपपोडशांशः, अप्यरिभयुजि अधिशत्रु
 राशिगते रदांशो रूपद्वात्रिंशद्भागः, नीचे स्वनीचराशौ खं शून्यं बलं
 भवति । ईशाद् ग्रहेशवशादिष्टं शुभं गेहे गृहे स्यात् तद्दूनेऽमिष्टोनं
 रूपं गृहेऽसत् फट्टं स्यात् । अथानन्तर पट्सु होरादिपङ्क्तयुगेषु दल
 गृह्यदागतशुभाशुभयोरर्धं स्याप्यम् । तदैक्ये कार्ये, सप्तस्थानस्वि-
 तानां चैक्यं कार्यमित्यर्थः । पंचयोरिति—सप्तसुकोष्ठयोः (सप्तगृह-
 होरादिकाः सुकोष्ठा विद्यन्ते ययोस्ते सप्तसुकोष्ठे तयोः) पचयोः
 शुभाशुभपंचयोः प्रथमयोरुहस्यानीदकोष्ठयोरिष्टासदैक्ये शुभाशुभैक्ये
 कृताप्ते चतुर्भक्ते स्याप्ये (इष्टैक्ये चतुर्भक्तं शुभपंचिगृहकोष्ठे, फट्टैक्यं
 चतुर्भक्तं शुभपंचिगृहकोष्ठे स्याप्यमित्यर्थः) । भदलादिषु होरादिषु
 पङ्क्तयुगेषु च तदर्धे गृहस्थापितशुभाशुभयोरर्धे दले स्याप्ये । वर्गवानां
 गृहादिसप्तवर्गेशानां, पृथक् पृथक् उक्त्या पूर्वोक्तयुक्त्या सदसद्युती
 शुभाशुभयोगौ कृत्वा तन्निम्ने तद्गुणिते निजनिजे इष्टाशुभे कार्ये ते
 मध्यमे शुभाशुभे होये । ते च वर्गेदत्तस्वखगौजसो सदसतोर्घात्ता

७ अत्र ' ईदूरेद्विचन प्रगृह्यन् इति नियमात् 'तन्निम्ने इष्टाशुभे इत्येव पाठो भवितु
 मर्हति तथा च पञ्चदशोपपत्त्यात् ' तन्निम्ने इष्टाशुभे इत्येव पाठो आचार्येण रचितः "अपि
 माप मप क्वाचन्द्रोभग न वारधेदित्युक्ते । विषयं तस्मै गणेशशुभे " एव पाठो
 निर्विवाद इति ।

† "वर्गेतो स्कोष्ठादिगामिति रूपदिकेन प्राकृतम् एव केवाधिदू स्यादथान सप्तमस्य
 शुरोभ त्रयो नुर्वैते वैधिकादिका इति । तथा च यत्र स्वोच स्वनीच स्वमूल त्रयो भवेत् तत्र
 स्वोच्चादिजलमेव प्राच, न मित्रादिभ्यः । विरोधार्थमुदाहरणं विचयेषुम् ।

त्पदघ्ने वर्गेश्वर्गस्वग्रहशुभाशुभवलयैः घातमूलगुणिते स्फुटे स्पष्टे शुभाशुभे भवतः ॥ १४—१५ ॥

अत्रोपपत्तिः—नीचे खमित्यन्तस्य युक्तिः पूर्वमेव पञ्चमश्लोकोप-
पत्तौ प्रदर्शिता । अथेशादिष्टमित्यादेरुपपत्तिः—शुभाशुभफलयो-
योगस्य रूप (१) समत्वात् स्वामिवशाद् यद् गृहे शुभं तदूनं रूपं
गृहेऽशुभं भवितुमर्हत्येव । तथा च “ प्रधानता राशिफलस्य नूनं
होरादिघर्गाद् द्विगुणं गृहं यत् ” इति प्राचीनोक्त्या होराद्यपेक्षया
गृहस्य द्विगुणत्वाद् गृहस्थापितस्य फलस्य दलं होरादिषु स्थापनीय-
मित्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं “ दलं षट्सु ” इत्यन्तम् । तथा चाग्ने
वर्गेशशुभाशुभयोगेन गुणनीयमस्त्यतः “ कार्ये तदैक्ये ” इति योग-
करणमपि साध्वेव ।

अथ तद्गृहादिफलैर्न्यं चतुर्गुणितगृहफलसमं यतो गृहफलाधं
षड्गुणितं गृहफ १ = गृहफ ३ होरादिषु षड्वर्गेषु वर्तते तद् गृहफल-
सहितं पूर्वोक्तैक्यम् = ऐक्यम् = गृहफ × ४. $\frac{\text{ऐक्यं}}{४} = \text{गृहफ}$ । अत एव
शुभाशुभपंक्तयोः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृताते स्थाप्ये” इत्युक्तम् ।
होरादिषु त्वर्धं पूर्वोक्तयुक्त्यैवात्रापि समुचितम् । तथा च भावपतौ
बलयुक्ते भावस्थग्रहफलं सकलं भवितुमर्हत्यत एव वर्गपस्य सदसदै-
क्याभ्यां निजनिजे इष्टाशुभे गुणिते ते मध्यमशुभाशुभत्वेन गृहीते ।
एवं वर्गेश्वर्गस्थशुभाशुभवलयशादेव तत्फलस्य स्फुटता स्यादतोऽ-
नुपातो—यदि वर्गस्ववर्गेशग्रहयोः परमशुभाशुभवलययोगेन रूपद्वयेन
(२) सम्पूर्णं फलं रूपमितं (१) लभ्यते तदेष्टवर्गस्ववर्गेशयोः
शुभाशुभवलययोगेन किमितीष्टवलयोगानुपातेन शुफ =

$$१ \times \frac{(\text{वस्वशुभ} + \text{वर्गेशशुभ})}{२} = \sqrt{\text{वर्गस्वशुभ} \times \text{वर्गेशशुभ}} \quad \text{एवमशुभ-}$$

$$\text{वलयोगानुपातेन अशुभफ} = \frac{१ \times (\text{वर्गस्वअशुभ} + \text{वर्गेशअशुभ})}{२}$$

= $\sqrt{\text{वर्गस्वअशुभ} \times \text{वर्गेशअशुभ}}$ इति पूर्वदर्शितयुक्त्या सिद्धयति ।
अतः आभ्यां गुणिते पूर्वोक्तशुभाशुभे स्फुटे भवितुमर्हतः । अत्र “सम-
योः समगुणनादौ समत्वं, विपमयोः समगुणनादौ विपमत्वमेवे” ति
नियमात् इष्टाधिक्ये घातमूलगुणनेऽप्याधिक्यमेव; कष्टादिभ्ये घात-
मूलगुणनेऽपि तदाधिक्यमेवेत्यलं विस्तरेण ॥ १४—१५ ॥

भा०—ग्रह अपनी उच्चराशिमें हो तो रूप (१) स्वमूलत्रिकोण में तीन चरण (०।४५), स्वराशि में आधा (दो चरण ० ३०) अधिमिश्र की राशि में त्रिगुणित अष्टमांश (०।२२।३०), मिश्र की राशि में षोडशांश (०।३।४५), अधिशु की राशि में बर्तीसर्वो भाग (०।१।५२) और नीच राशि में शून्य बल होता है। इस प्रकार वर्गेश के वश से जो बल भावे वह गृहस्थान का शुभ बल होता है। उसको एक में घटाकर गृहस्थान का अनुभ बल होता है। एवं होरादि पद्वर्ग में गृहवत् जो बल भावे उसका अधि स्थापन करे। फिर उन सर्वों (सप्तवर्गाथवर्गों) का योग करे ॥ १४ ॥ अनन्तर सात सात कोष्टक के शुभ, अनुभ दो पंक्ति लिखकर शुभ पंक्ति के प्रथम (गृहकोष्टक) में उपरोक्त शुभैक्य का चतुर्थांश और अनुभ पंक्ति के प्रथम (गृहकोष्टक) में अनुभैक्य का चतुर्थांश स्थापन करे। होरादिक पद्वर्ग में गृहस्थापित फल का आधा लिये। फिर वर्गेशों के पृथक् २ शुभाशुभ के योग करके उससे पृथक् इष्ट कष्ट को गुना करे तो मध्यम शुभाशुभ होता है। फिर वर्गेश तथा वर्गस्थ दोनों ग्रहों को शुभाशुभ के घात के मूल से गुना करने से स्पष्ट शुभाशुभ होता है ॥ १५ ॥

विशेष—जो राशि स्वोच और मूल त्रिकोण तथा स्वगृह तीनों होता हो यथा कन्या शुभका, अथवा स्वगृह और मूल त्रिकोण दो होता हो वहाँ जिस प्रकार बल लेना चाहिये, इस विषय में उदाहरण चक्र में २४ चक्र के नीचे साराबली के वचन देखो।

उ० दी--रविरधिशशुगृहेऽतो रूपस्य द्वात्रिंशद्भागो गृहयुग्मम् ००।०१।५२। अथ होरादिपद्वर्गेषु गृहयच्छुभमानीय तदधं स्वस्य शुभं स्यात्। यथा—रविः स्वहोरायां तेन गृहयत् शुभम् ००।३०।०० एतदधं होराशुभम् ००।१३।०० एवं रविः शशुद्रेष्णाणे तेन गृहयत्यो- ष्ठांशशुभम् ००।०३।४५ एतदधं द्रेष्णाणशुभम् ००।०१।५२ एवं रविः समसप्तमांशे तेन गृहयदष्टमांशशुभम् ००।०७।३० एतदधं सप्तमांश- शुभम् ००।०३।४५ एवं रविरधिशशुनवमांशे तेन गृहयद्रदांशशुभम् ००।१।५२ एतदधं नवमांशशुभम् ००।००।५६ एवं रविरधिमिश्रद्वा- शांशे तेन गृहयत् शुभं त्रिगुणितोष्टांशः ००।२२।३० अस्याधं द्वाद- शांशशुभम् ००।११।१५ एवं रविरधिमिश्रत्रिंशांशेऽतः गृहयच्छुभं तथैव त्रिगुणितोष्टमांश ००।२२।३० एतदधं त्रिंशांशशुभम् ००।११। १५। अथ सर्वशुभयोगः ००।४५।५५ एवं चन्द्रादीनामपि (द्र० ६४ चक्रम्) अथ स्वस्वगृहयत् शुभानरूपमशुभं म्यात्। परमत्र होरादिपद्वर्गेषु तद्वलमेवाशुभं भवति। द्र० ६५ चक्रम्।

अथ रवेर्गृहादिशुभानां योगः ००।४५।५५ अस्य चतुर्षोः रवेर्गृ-

हृशुभपंक्तिः ००१११२६ अस्यार्धं होरादिकोष्ठेषु श्रेयम् । एष चन्द्रादीनामपि (द्र० ६६ चक्रम्) एवमेवाशुभपंक्तयोपि श्रेयाः (द्र० ६७ चक्रम्) ।

अथ रविः शनिगृहेऽतः शनेः शुभयोगेना ००१३७१२६ नेन रवेर्गृहशुभपंक्ति ००१११२६ गौमूत्रिकया गुणिता जाता ००१०७११० इदं चर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंक्तिचक्रे रवेर्गृहफलम् । एष रविः स्वहोरायां वर्त्तते तेन स्वस्थैव शुभयोगेना ००१४५१५५ नेन स्वहांगशुभपंक्तिः ००१०५१४४ गुणिता जाता ००१०४१२३ इदं रवेर्होरेशशुभयुतिगुणितशुभहोरापंक्तिफलम् । एष त्रेफणादयोपि तथैव चन्द्रादीनामपि (द्र० ६८ चक्रम्) ।

एवं चर्गेशशुभयोगेनाशुभपंक्तिरपि सहस्रया । द्र० ६६ चक्रम् अथ गृहेशतत्स्यग्रहयोः शनिसूर्य्ययोरिष्टपञ्चलैक्ययो ०४१०२२२ ॥ २४६१५० रनयोर्घातः १११६१०२ एवं होरादावपि तथा चन्द्रादीनामपि । द्र० ७० चक्रम् । एवं चर्गेशतत्स्यग्रहयोः कष्टपञ्चलैक्ययोर्घातोपि श्रेयः (द्र० ७१ चक्रम्) ।

अथ ७०-७१ चक्रफलानां मूलानि ग्राह्यानि । अत्र मूलानयनप्रकारः पूर्वोक्त एव बोध्यः (द्रष्टव्ये ७२-७३ चक्रे) ।

अथ रवेर्चर्गेशशुभयोगगुणितमिष्टम् (शुभपंक्तिः) ००१०७११० इदं चर्गेशतत्स्यग्रहयो (शनिसूर्य्ययोः) रिष्टपञ्चलैक्ययोर्घातमूलनेन ३२२११३ गुणितं जातं रवेर्गृहे स्पष्टशुभम् ००१२४११४ एवं होरादीनां तथा चन्द्रादीनामपि श्रेयम् (द्र० ७४ चक्रम्) ।

एवं स्वस्वचर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंक्ते चर्गेशतत्स्यग्रहयोः कष्टपञ्चलैक्ययोर्घातमूलस्य च घातः स्फुटाशुभं भवति (द्र० ७५ चक्रम्) ॥१४ १५॥

अथ योगजायुर्दायस्यामितायुर्दायस्योदाहरणप्रदर्शनपूर्वकमंशा युस्ताधनार्थं चेष्टागुणकादिकमाह -

कर्कांन्द्रिजपयुतोदये वृधसितौ केन्द्रे अ्यरीशेतरै-
रायुर्विद्वन्धमितं हि योगजमिहान्यत्रोच्यतेऽथोन्मितम् ।
अ्यल्पाश्चेत् किरणाः सरूपकिरणाद्भिश्चेत्त्रयोर्घ्वा विभू-
गोऽर्धं चैष्टिकतुङ्गसम्भवगुणौ तद्घातमूलं स्फुटः ॥१६॥

व्या० कर्कांन्द्रिज्ययुतोदये चन्द्रगुरुसहिते कर्कलगे बुधसितौ बुधशुक्रौ केन्द्रे स्थितौ यदि भवतस्तथा व्यरीशेतरैस्तृतीयपष्ठैरुद शेषितरै सूर्यकुजशनैश्चरैरिहास्मिन् योगेऽमितमायुर्विद्धि जानीहि । अन्यत्र ग्रन्थान्तरे योगजमायुर्विद्धि । अथानास्मिन् ग्रन्थे उन्मित गणितागतमायुरुच्यते । अथ चेष्टोच्चगुणकावाह—'यत्सा इति । चेद् यदि किरणा पूर्वोक्तेष्टोच्चरश्मयस्यरपास्यूनास्तदा सरूप किरणाधि । चेत्तयोर्ध्वास्त्वधिकास्तदा विभूगोऽर्धं रूपोनकिरणार्धं चैष्टिकतुगसम्भवगुणौ भवत । (चेणरश्मितश्चेष्टागुणक उच्चरश्मित उच्चगुणक इति) । तद्घातमूल तथाश्चेष्टोच्चगुणकयोर्घात मूल स्फुट स्फुटगुणको भवतीति ॥१६॥

अनोपपत्ति — अमितायु प्रमाणे चृद्धवाक्यमेव प्रमाणम् । चेष्टोच्चगुणकोपपत्ति — 'शतुत्तरे यश नीचेऽर्धं सूर्यलुप्तकिरणाश्च । लपयन्ति स्वाहायाघ्रास्त यातौ रविजशुक्रौ' ॥ तथा वक्रोच्चयास्त्रिगुणितं' इति लघुजातकोक्त्या त्र्यंशायुषि परमाद्ये त्रितय गुण परमनीचेऽर्धं हानि । तथा परमोच्चे सप्तकिरणा नीचे रूपमिता रश्मि । नीचादग्रे पत्रैकरश्मितुत्पोपचयस्तत्र हान्यभावा यत्र रश्मिद्वयतुत्पोपचयस्तत्रार्धं गुणोपचयोत् एवानुपातो—यदि रश्मिद्वय रूपाधं गुणस्तदा रूपोनकिरणै क इति $2 \times \frac{(कि-१)}{२} = \frac{(कि-१)}{४}$ एतेन रूपाधमितगुणो युत इष्टगुण $= \frac{(कि-१)}{४} + १ = \frac{(कि+१)}{४}$ इति

रश्मिप्रयात्वे । रश्मिप्रयाधिकेत्वन्योऽनुपातो — यदि रश्मिप्रयाधिकैश्चतुर्मितैद्विमितौ गुणस्तदेष्टै किरणप्रयोनकिरणै क इति $२ \times \frac{(कि-३)}{४} = \frac{(कि-३)}{२}$ अनेन फलेनैरमितो गुणो युतो जात इष्टगुण $= १ + \frac{कि-३}{२} = \frac{कि-१}{२}$ । एव परमवक्रस्थानेऽपि क्षेयम् । घातमूलस्य स्फुटता पूर्वोक्त्या स्पष्टेति ॥१६॥

भा०—जन्म समय में चन्द्रगुरुयुत कर्कलस हा तथा बुध शुक्र कर्क (११४।११०) स्थान में हो इतर मद्र (सूर्य मंगल शनि) तृतीय पष्ठ एकादश (३।१।१) स्थान में हो ता अमित आयु समझना । और योग सम्यधि आयु ग्रन्थान्तर से समझना । इस ग्रन्थ म कवल गणितागत आयुदाय कहता हैं ।

चेष्टा उच्च गुणक साधन—पूर्वसाधित रश्मि ३ तीन से अल्प हो तो रश्मि में १ एक जोड़कर उसका चतुर्धांश करना, यदि ३ से अधिक हो तो रश्मि में १ घटाकर उसका आधा करना तो गुणक (अर्थात् चेष्टारश्मि पर से चेष्टा गुणक और उच्च रश्मि से उच्च गुणक) होता है । फिर दोनों गुणक का घात करके मूल लेना वह स्फुट गुणक होता है ॥ १६ ॥ विशेष उदाहरण चक्र में देखो ।

उ०दी—रवेष्टेष्टारश्मयः ३ । ०६ । ४३ व्यधिकत्वाद्विरूपाः २ । ०६ । ४३ पतदर्धम् १ । ०३ । २१ अयं रवेष्टेष्टागुणकः । अथ भौमस्य चेष्टारश्मयो २ । ४३ । २१ व्यल्पास्तेन रूपयुताः ३ । ४३ । २१ पतच्चतुर्थांशः ०० । ५५ । ५० अयं भौमस्य चेष्टागुणकः । एवमुच्चरश्मित उच्चगुणकः साध्यः (३० ७६ । ७७ चक्रे) अथ उच्चगुणकचेष्टागुणकयोर्घातमूलं स्फुटगुणक इति पुर्यप्रकारेणैव सुगमः । ३० ७८ चक्रम् ॥ १६ ॥ ॐ

ॐ अथान प्रसन्नाह मन्त्राणां सप्तवर्गगुणकचक्रं श्रीपतिप्रकारेण निश्चितमुदाहरणकर्ता तदानयनप्रकारस्तु—

“वर्गोत्तमे स्वभवने स्वनवांशके च स्वयंशके च गुणको दितयं निरुक्तः ।

अथर्षेष्टपमिनित्रगृहे सुहृद्रे मन्त्रंशकं समगृहे एतु रूपमेव ॥ १ ॥

त्र्यंशो नितं रिपुगृहेऽरिमे दलं रथादेभ्यो गुणो भवति यः खलु कश्चिदेकः ।

वेदोद्भूतः स मयुषो गणवैरनिरुक्तो होरादिवर्गगुणकस्तु भवेत्तदर्धम् ॥ २ ॥”

अथ रविरधिराशुगृहे तेन दलम् १ वेदोद्भूतम् १ अयं रविगृहे गुणकः । अथ गृहगुणकस्या १ स्य दलम् १ अयं होरादिवर्गगुणकः स्यादिति । अथाशान्धोपि विशेषः—

“नगाराका रुद्रमिता अधीष्टराशौ सुहृद्रेरमनि मूर्धनाराः ।

नवाश्विनो रूपमुदासराशौ सुहृद्वंशका विधमिता द्विपदुमे ॥ १ ॥

अथो नगाराका अधिरानुरशावेने मसंशा निजराशिवर्जम् ।

वर्गोत्तमात्मीयनवांशकृत्स्थिते मदे तु दितयं गुणः स्यात् ॥ २ ॥

अथ चन्द्रस्य स्वनवांशके स्थितत्वात् रूपद्वयं चतुर्मतम् १ = १ गृहगुणः । परं गृहगुणः भसंशगुणेना १ नेन गुणितः १ अयं चन्द्रगृहे गुणकः । परमत्र गृहगुणस्या- १ स्य दलम् १ अयं होरादीनं गुणकः । नाथ भसंशगुणितं कार्यम् । परं कुजादीनां साध्यः (३० ७६ चक्रम्)

अथ मन्त्राणां सप्तवर्गजानन्तरताएकचक्रानयनार्थं तु—

“गृहादिके वर्गगणे स्वकीये द्विको गुणसदंशविवाजिः सः ।

अधीष्टमे नित्रगृहे नगारा विधे च रूपं च समस्य गोदे ॥ १ ॥

अथाश्रयगुणमाह—

यः स्वाधीष्टसुहृत्समार्यधिरिपोर्वर्गे धृतिश्चेत्त्रिला-
विश्वाङ्केषुगुणा गृहे द्विगुणिता योगः प्रमात्तं हरेत् ।
तद्ग्रे पङ्क्वसुगोऽशुमद्भृतिजिनैः पङ्गैश्च वर्गोत्तम-
स्वांशत्र्यंशगते सदा रसगुणैः स्यादाश्रयाख्यो गुणः ॥१७॥

ध्या०—यो ग्रहः स्वाधीष्टसुहृत्समार्यधिरिपोर्वर्गे गृहादिसप्तवर्गे
स्थितस्तस्य प्रमात् धृतिः, इत्त्रिलाविश्वाङ्केषुगुणा (अर्थात् स्वगृहे
धृतिः १८, अधीष्टभे इत्त्रिलाः १५ मिश्रभे विश्वे १३, समभे अङ्काः ६,
अरिभे इपवः ५, अधिशत्रुभे गुणाः ३) अङ्काः (गृहादिसप्तवर्गेषु)
स्थाप्याः । तत्र गृहे गृहवर्गे द्विगुणिताः स्थाप्या होरादौ यथा पठितांश
एवेति । यथा स्वगृहे पङ्कटिशत्, रूहोरादावष्टादशै (१८) घ । एवं
अधिमिश्रगृहे त्रिशत् (३०) अधिमिश्रहोरादौ पञ्चदशै (१५) वे-
इत्यादि ज्ञेयम्) एवं सप्तवर्गस्थापिताङ्कानां योगः कार्यरतं योगं तद्ग्रे
तेषां स्वाधीष्टसुहृत्समादीनां भे गृहे ग्रहे सति प्रमात् पङ्क्वसुगोऽ
शुमद्भृतिजिनैः पङ्गैः पङ्गुणितैर्हरेत् (अर्थात् स्वगृहे पङ्गुणित-

नवाराका पच विरोधिरारौ गुणाराका स्यादविधिरिया भे ।

पूर्वं मपूर्वा गुणवा य उक्ता वर्गेषु सप्तस्विह गुणवत्तया ॥२॥

गुण्य गुण्ये रवेरधिकारलभोऽङ्कैर्गुण्य स्य दय मिश्रितैस्ते ।

स्मृतौ बुधैराश्रयसहितोय मिति ॥

अथ रविरभिरानुगृहेतः गुणाराक ३ अथ रविगृहे गुण । स्वहोरादां द्वयम् २ ।
राहुदेव्याये नवाराकाः पच ३ । समस्तमारी इयम् १ । अभिरानुनवमारी गुणाराका ३ ।
अधीष्टादरारी तथाधीष्टनिरारो च स्यराविभक्तिप्रदयम् ३ । एव चन्द्रादीनामपि ज्ञेयम्
(६० ६० चक्रम्) ।

अथात्र च रवेर्गुणगुणक ३ अयमनन्तरतादृक्गृहगुण्येना ३ नेनांताहमिश्रदेवभेन
भत्तेत्यादिना गुणित ३ अथ रविगृहे भाष्यगुणक । एव होरादौपि तथा चन्द्रादीनामपि
च ॥ ६० ६१ चक्रम् ॥

अथ रवेर्गुणगुणक ३ अथेदमनेन २४ भास्य लभ्यम् ०० राय १ अथ
सगुण्योने २४ न मकां लभ्यम् २ पुनः रायम् १२ अथ सगुण्य ७२० चतुर्विंशत्य
मकां लभ्यम् २० अथ अयमन्तरतादृक्गृहगुण्येन ० १ २ ३ ० ५४ होरादौपि अथ
अथभाष्यगुणकः (६० ६२ चक्रम्) ।

पङ्क्तिः ३६, अधिमित्रगृहे पङ्क्तवसुभिः ४८, मित्रगृहे पङ्क्तगुणितन-
वभिः ५४, समराशौ पङ्क्तगुणितद्वादशभिः ७२, शुक्रमे पङ्क्तघृतिभिः
१०८, अधिशुक्रमे पङ्क्तगुणितजिनैः १४४ भजेदिति । च (तथा)
वर्गोत्तमस्वांशत्र्यंशगते ग्रहे सति सदा रसगुणैः पङ्क्तिशता तं योगं
भजेत् लब्धिराश्रयार्यो गुणः स्यात् ॥१७॥

अत्रोपपत्तिः—अत्र गृहादिसप्तवर्गेषु होरादयः पङ्क्तवर्गास्तुल्य-
भागा एव । तथा “होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्” इति यवनवचनेन
राशेद्विगुणत्वादष्टौ वर्गास्तेनाष्टभक्तो गुणो होरादिवर्गेषु भवितुम-
र्हति । तथा गृहस्थाने द्विगुणिताष्टमांशः $\frac{1}{2} \times 2 = 1$ स्यात्प्यः । अथ-

“वर्गोत्तमे स्वभवने स्वनवांशके च स्वत्र्यंशके च गुणको द्वितयं निरुक्तः”

● इत्यादिधीपतिवचनेन स्वभवने गुणः २ पूर्वोक्त्याऽष्टभक्तः = 1
तथायं “गृहादिके वर्गगणे स्वकीये द्विको गुणः..... + इत्याद्युक्त्या
द्विगुणितः $\frac{1}{2} = 1$; = स्वहोरादौ गुणः । तथा” “वर्गोत्तमे स्वभवने”
इत्यादिनाऽधिमित्रगृहे गुणः 1 अष्टभक्तः $\frac{1}{8}$ अयं “गृहादिके वर्ग-
गणे स्वकीये” इत्यादिनाऽधिमित्रगुणकेन $\frac{1}{8}$ अनेन गुणितः $\frac{1}{8} \times 1 =$
अधिमित्रहोरादिगुणकः । एवं मित्रगृहे गुणः 1 अष्टभक्तः $\frac{1}{8}$ “गृहा-
दिके वर्गगणे” इत्यादिना मित्रगृहगुणकेन $\frac{1}{8}$ अनेन गुणितः $\frac{1}{8} \times \frac{1}{8} =$
 $\frac{1}{64}$ = मित्रहोरादौ गुणः । एव सप्तवर्गगुणांका हराश्रयोत्पद्यन्ते
राशिस्थाने यवनवाक्यवत्त्वाद्विगुणः कार्य्य एवेति । अथ वर्गोत्तम-
स्वांशस्वत्र्यंशगते ग्रहे पूर्वोक्त्या गुणः २ चतुर्भक्तः $\frac{1}{2}$ । अतोऽनुपातो
यदि तच्चद्गृहगुणेन तच्चद्होरादिगुणो लभ्यते तदानेन (1) किमिति
गुणास्तापन्तः (पाठपठिताः) एव हरस्थाने पङ्क्तिशत् ३६ अंका भ-
वन्त्यतः “सदा रसगुणैरित्युपपद्यते ॥ १७ ॥

भा०—यो ग्रह अपने वर्ग में हो उसका १८, अधिमित्र के वर्ग में १६ मित्र
के वर्ग में १३ सम के वर्ग में ९, राशु के वर्ग में ५, अधि राशु के वर्ग में ३ होरादि
पङ्क्त में अंक लिखना केवल गृहस्थान में द्विगुणित करके स्थापन करना । फिर
सप्त अंकों का योग करके यदि ग्रह स्वगृह में हो तो ३६ से, अधिमित्र की राशि
में हो तो ४८ से, मित्र की राशि में हो तो ६४ से, सम की राशि में हो तो ७२
से, राशु की राशि में हो तो १०८ से, तथा अधिराशु की राशि में हो तो १४४ से,

उपरोक्त योग में भाग देने से एन्धि भाश्य गुणक होता है । यदि ग्रह स्वनवांश, वा वर्गोत्तम नवांश, वा स्वद्रेष्काण में हो तो योगांक को सर्वदा ३९ से भाग देने से भाश्य गुणक होता है ॥ १० ॥

उ० दी०— अथ रविरधिशत्रुगृहे वर्तते तेन गुणा द्विगुणिताः (अर्थात् पट्) । एवं रविः स्वहोरायामस्ति तेन धृतिरष्टादश । एवं शत्रुद्रेष्काणे तेन पञ्च । समसप्तमांशे तेन नव । अधिशत्रुनव-मांशे तेन त्रयः । अधिमिश्रद्वादशांशे तथाधिमिश्रत्रिंशांशे च इण्डिला (पञ्चदश) रवेर्गृहादिसप्तवर्गेषु क्रमात्संस्वाप्य तेषां योगः = ६ + १८ + ५ + ९ + ३ + १५ + १५ = ७१ । अथ रविरधिशत्रुगृहेऽतः जिनाः २४ पङ्कगुणिताः १४४ अयं हरः । अथ चन्द्रकुजयोः स्वांशत्र्यंशगतत्वाद्धरः पट्त्रिंशदेष । एवं सर्वेषामित्यलं पञ्चवितेनेति (द्र० ८३ चक्रम्) । अथ रवेः पूर्वानीतयोगः ७१ स्वहारेण १४४ नेन भक्तो जातः रवेरा-ध्यगुणकः ००।२६।३५ एवं चन्द्रादीनामपि (द्र० ८४ चक्रम्) ॥१७॥

अथाध्यगुणके संस्कारविशेषं, कर्मयोग्यगुणकर्मशाशुर्दायोप-योगिनो दायांशांश्चाह—

चेद्द्वर्गोत्तमपूर्वगोऽध्यरिसुहृद्भे तद्गृहाङ्गात् त्रिपङ्क-
लब्धपोनो युगरीष्टभेऽब्धिनवकाप्त्या स्वे समे केवलः ।
कार्यस्त्वाश्रयकः स तत्स्फुटहतेर्मूलं स योग्यो गुणः
खेटानां च तनोर्लवाः स्वयुगहृच्छेषा इहांशायुषः ॥१८॥

व्या०— चेद् यदि ग्रहो वर्गोत्तमपूर्वगो वर्गोत्तमनवांशस्वन-यांशस्वद्रेष्काणेष्वन्यतमस्थो भवेत् तदा तद्गृहांकात् गृहवर्गस्यापि-तांकात् त्रिपङ्कलब्ध्या त्रिपष्टिभक्तफलेन क्रमेणाध्यगुणक ऊनो युक् (अधिशत्रुराशौ ग्रहे ऊनोऽधिमिश्रराशौ स्थिते युक्तः) कार्य्यः । एवं अरीष्टभे ग्रहो (वर्गोत्तमपूर्वगश्चेत् शत्रुमिश्रगृहे) भवेत् तदा । गृहां-कात् अब्धिनवकाप्त्या चतुर्नवत्या लब्धफलेन क्रमाद्नयुक्त आध्य-गुणकः कार्य्यः । तथा वर्गोत्तमपूर्वगः स्वे स्वराशौ समे समराशौ वा ग्रहो भवेत् तदा केवलः पूर्वसाधित एवाध्यगुणको ज्ञेयः । तत्स्फुटह-तेराध्यगुणकरूपगुणकघातामूलं स योग्यः कर्मयोग्यो गुणो भवति अथ दायांशान् कथयति—खेटानामिति । इहात्र खेटानां ग्रहाणां, तनो-र्लवस्य च लवा अंशः स्वयुगहृच्छेषा अंशायुषो दायांश भवन्ति ॥१८॥

अथ चक्रार्धहानिमाह—

पङ्काल्पे सति खेचरोन उदयेऽस्यांशोद्भूतैः खाग्निभि-
स्त्वेकाल्पेऽस्य च खाग्निभाजितलवैः सौम्योनिते त्वर्धितैः ।

ऊना भूर्गुण एकभे द्विवहुषु त्वेकस्य बहोजसः ।

कार्यस्तद्गुणिताः स्वदायजलवाश्चक्रार्धहानिस्त्वयम् ॥१६॥

व्या०—खेचरोने ग्रहोने उदये लग्ने पङ्काल्पे सति अस्य पङ्काल्पस्य लग्नेनखेचरस्यांशोद्भूतैः खाग्निभिरूना भूरेको गुणः स्यात् ।

(पङ्काल्पे ग्रहोने उदये हानिर्नैवेत्यर्थात् सिद्ध्यति) च तथा ग्रहोने-
दये एकाल्पे सति अस्य खाग्निभाजितलवैस्त्रिंशद्भक्त्यांशैरूना भूर्गुणो

भवति । सौम्योनिते शुभग्रहोने उदये तु अर्धितैरर्धितैः शोद्भूतैः
खाग्निभिः, अर्धितैः खाग्निभाजितलवैर्धा ऊना भूर्गुणो भवति । तुविं-

शेषार्थः । एकभे एकराशौ द्विवहुषु द्वित्र्यादिषु ग्रहेषु सत्सु एकस्य
बहोजसोऽधिकफलस्य गुणः कार्यः । न सर्वस्य । तद्गुणिताः

स्वदायजलवाः कार्याः इयं चक्रार्धहानिर्भवेत् ॥१६॥

अत्रोपपत्तिः—“सर्वार्धत्रिचरणपञ्चपट्टभागाः क्षीयन्ते व्यय-
भवनान्दसत्सु वामम् । सत्स्वर्धं हसति तथैकराशिगानामेकोऽंशं

हरति वली तथाह सत्यः” इति सयुक्तिवृद्धवाक्येन लग्नाद्द्विदशे
पापग्रहे आयुपः सर्वांशः क्षीयते, शुभग्रहे त्वर्धभागो नश्यति तत्र

खेचरोनोदय एकराशिः । एवमेकादशे पापेऽर्धांशो नश्यति तत्र खेचरो-
नोदयो राशिद्वयतुल्यः, दशमे च राशित्रयमन्तरं तत्र त्र्यंशहानिः,

नवमे पापे राशिचतुष्टयमन्तरं तत्र चतुर्थांशहानिरेवं यथा यथा-
न्तर्गृह्णित्वा तथाऽऽयुर्हानिहरवृद्धिरतोऽनुपातो यदि त्रिंशदंशै-

रेको हरस्तदेष्टेचरोनोदयांशैः क इति इष्टहर = $\frac{\text{इयं} \times १}{३०}$ अनेनायु-

र्लवा भक्ता जाता हानिलवाः = $\frac{\text{आयं} \times ३०}{\text{इयं}}$ एभिर्हीना आयुर्लवा

जाता इष्टायुंशाः = आयं - $\frac{\text{आयं} \times ३०}{\text{इयं}} = \frac{\text{इयं} \times \text{आयं} - \text{आयं} \times ३०}{\text{इयं}}$

= $\frac{\text{आयं} (\text{इयं} - ३०)}{\text{इयं}} = \text{आयं} \left(१ - \frac{३०}{\text{इयं}} \right)$ । एकभाल्पे (त्रिंशदं-

शाल्पे) खेचरोनोदये तदंशभक्तत्रिंशतो रूपाधिकत्वात् रूपांश शुद्ध्य-

तीति व्यस्तत्रैराशिकेन खाग्निभाजितलवैरित्युपपद्यत इति सर्वं निरवद्यम् ॥१६॥

भा०—लग्नमें ग्रहको घटाकर यदि ६ राशि से न्यून हो तो उसका भश बना कर उस अंशसे ३० में भाग देकर लब्धि को १ एक में घटा कर गुणक होता है । लग्न में ग्रहको घटाने से १ राशिसे अल्प हो तो अन्तराश को ३० से भाग देकर लब्धि को १ में घटावे तो गुणक होता है इस प्रकार पाप ग्रह हो तो गुणक होता है । यदि शुभ ग्रह हो तो लब्धि के आधा को १ में घटाकर गुणक होता है । यदि एक राशि में दो वा दो से अधिक ग्रह हो तो उनमें सबसे बली जो हो उसीका गुणक करना सब ग्रह का नहीं । फिर उस गुणक से दायश को गुना करना तो चकार्धहानि होती है । ग्रहोंन लग्न यदि ६ राशि से अधिक हो तो चकार्धहानि गुणक नहीं करना ॥१९॥

उ० दी०—अथ गुरुः १ । १६ । ५७ । ३० लग्नम् ६ । १८ । ३४।४६ अतो गुरुनोदयः ४ । २८ । ३७ । १६ अस्यांशे १४८ । ३७ । १६ रेभिक्षिशुद्धाज्या । अत्र स्वर्णार्थं भाज्यहारौ चारद्वयं पष्ट्या गुण्यो । एवं भाज्यः = ३० × ६० × ६० = १००००० । एवमेव हारः = (१४८ । ३७ । १६) = ५३५०३६ । अथ भाज्येऽ १००००० स्मिन् हारेणा ५३५०३६ नेन भक्ते लब्धम् ०० । १२ । ०६ । ४० । ४६ शुभ-ग्रहत्वादेतदर्धना ०० । ०६ । ०३ । १०२० । २४ नैनेको हीनः ०० । ५३ । ५६ । ३६ । ३६ अयं गुरोश्चकार्धहानिगुणः । एवं शनेरपि तत्र पापग्रहत्वादर्धांशो रूपात्र शोध्यः । किन्तु सम्पूर्णांश एव शोध्यः । एवमन्येषां खेचरानोदयस्य पङ्कभाधिकत्वाच्चकार्धहानिने जाता (द्र० ६२ चक्रम्) † ।

अथ गुरोर्दायांशाः ६ । ५७ । ३० स्वचकार्धहानिगुणेनानेन ०० । ५३ । ५६ । ३६ । ३६ गुणिता । = ५७ । ११ । ४४ । २१ = ८ । ५७ । १२ अर्धाधिकग्रहणाज्जाता गुरोश्चकार्धहानिसंस्कृतायुरंशाः । एवं शनेरपि । अन्येषां संस्काराभावात्प्रामाणीता एवांशाः (द्र० ६४ चक्रम्) ।

† अत्र ६१ तमचक्रानवतार्थं लक्ष्मण रिवना नील १४७५६ बुक्तिदृष्ट्या । यथा गुरुनोदय-
स्वारा, १४८ । ३७ । १६ द्वाभ्या गुणिता २६७ । १६ । ३२ खरसैर्भवता ४ । ५७ ।
१४ । ३२ शुभग्रहत्वादिगुणिता ६ । ५४ । २६ । ०४ अथ, गुरोश्चकार्धहानिहर ।
एव शनेरपि परमत्र खरसहता एव प्राणा न तु दिगुणिता इति ।

अत्रोपपत्तिः—यदि चर्गात्तमादिविकान्यतमस्थितो ग्रहोऽधिशत्रु-
राशौ तदा पूर्वांकेन "यः स्वाधीष्टेत्यादिना" गृहगुणकः =

$\frac{\text{गृहांक}}{३६}$ तथा "नगांशका रुद्रमिता अधीष्टराशौ" इत्यादिना अधि-

शत्रुराशौ प्रयोनगांशाः (१) त्रिगुणितसप्तमांशो वास्तवगुणः =

$$\frac{\text{गृहांक} \times ७}{३६} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} \times (१-७) = \frac{\text{गृहांक}}{३६} - \frac{\text{गृहांक} \times ६}{३६ \times ७} = \frac{\text{गृहांक}}{३६}$$

$-\frac{\text{गृहांक}}{६३}$ । एतेन अघ्यरिभे गृहांकात् त्रिपङ्कलभ्योन इत्युपपन्नम् ।

तथा "नगांशका रुद्रमिता अधीष्टराशौ" इति वचनेनाधिमित्र-

राशौ वास्तवगुणः = $\frac{\text{गृहांक}}{३६} \times १० = \frac{\text{गृहांक}}{३६} (१+९) = \frac{\text{गृहांक}}{३६} +$

$$\frac{\text{गृहांक} \times ९}{३६ \times ७} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{६३} \therefore \text{अधिसुहृद्भे "गृहांकात्त्रिपङ्कल-}$$

व्या युक्" इत्युपपद्यते । तथा 'सुहृद्देशमनि मूर्च्छनांशा नवाश्विनः

११" इति वचनेन मित्रभे वास्तवगुणः = $\frac{\text{गृहांक}}{३६} \times ११ = \frac{\text{गृहांक}}{३६}$

$$(१+१०) = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{३६ \times १०} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक} \times १०}{३६ \times १०} =$$

$$\frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{६३} = \frac{\text{गृहांक}}{३६} + \frac{\text{गृहांक}}{६३} \text{ स्वल्पान्तरात् । "कुद्ब्यंशका}$$

विश्वमिता द्विपद्भे" इत्यनेन शत्रुराशौ अधिनवकाप्त्योन इत्युपपद्यते ।

वस्तुतोऽत्राश्विनवकाप्त्याने सार्धचतुर्नवतिर्भवत्यतो "द्विगुणगृहांका-

न्नराष्ट्रकाप्त्योनयुगाश्रयगुणः कार्यः" इति पञ्चक्राधःस्यगर्घ्येऽपूछ-

शर्मणाप्युक्तं युक्तमेव । समभे स्वराशौ च रूपगुणत्वात् "केवलः" यथा

गत एवाश्रयगुणः कार्य इत्यपि साधु समुदितम् । घातमूलस्य-

स्फुटता प्रागेव प्रदर्शिता । अथ दायंशोपपत्तिः—चराहमिहिरादि-

वचनेन 'ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यं" आयुर्वर्षप्रमाणं भवत्यतो भुक्तन-

वांशज्ञानार्धप्रनुपातो यदि त्रिशदशैर्नैव नवांशसंख्या तदा ग्रहलक्षण-

मुकांशैः किमिति ग्रहलक्षणमुक्तनवांशसंख्या सा च राशीनां द्वादश-

त्वाद् द्वादशतया $\frac{\text{भुकांश} \times ६}{३० \times १२} = \frac{\text{भुकांश}}{४०}$ शेषराश्यादितुल्या अंशा-
युपो (दार्वांशाः) भवन्त्येवेत्युपपन्नम् ॥१८॥

भा०—यदि ग्रह वर्गोत्तमनवांश, स्वनवांश वा स्वत्रेष्काण में स्थित होकर अधिशतु के गृह में हो तो गृहांक को ६३ से भाग लेकर लब्धि को आश्रय गुणक में घटाने से, यदि अधिमित्र के घरमें हो तो उसी लब्धि को आश्रय गुणक में जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है । यदि शतु की राशि में हो तो गृहांक को ९४ से भाग देकर लब्धि को ७ आश्रय गुणक में घटाने से, मित्र के घर में हो तो जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है । यदि सप्त की राशि में वा स्वगृह में हो तो केवल पूर्वसाधित आश्रय गुणक ग्रहण करना । इस आश्रय गुणक और पूर्वोक्तस्फुट गुणक का घात (गुणा) करके मूल लेना तो कर्मयोग्य गुणक होता है । ग्रह अथवा लग्न को अंशात्मक बनाकर उसको ४० से भाग देकर शेष आयुर्भाग (दार्वांश) होता है ॥१८॥

उ० दी—अथ चन्द्रकुजयोः स्वांशत्र्यंशगतत्वादाश्रयगुणके पुन-
रन्योऽपि संस्कारः । यथा शतुगृहगतस्य चन्द्रस्य गृहाङ्का १० दस्मा-
दधिघनवकासेना ००।०६।२३ नेन पूर्वानीतोऽय २।१६।४० माश्रय-
गुणको गृहितो वास्तवाश्रयगुणको जातः २।१०।१७। वस्तुतस्तु “शत्रो-
र्गृहे पूर्णपक्षा नवाष्ट्रेन्दुहता ऋण” मित्यनेन चन्द्रस्य संस्कृताश्रय-
गुणकः २।१०।१६ अयमेव भास्यः । घतदर्थं ८५ चक्राघःस्थितगद्यम-
वलोक्यम् । अथ कुजस्याधिमित्रगृहगतत्वाद्गृहाङ्कस्या ३० स्य त्रिप-
ष्ट्यंशेना ००।२८।३४ नेन पूर्वानीतोऽ २।३५।०० यमाश्रयगुणको युक्तो
जातः संस्कृताश्रयगुणकः ३।०३।३४ अन्येषां वर्गोत्तमादिस्थानराहि-
त्यारपूर्वानीत एवेति (द्र० ८५ चक्रम्) ।

अथ रवेः स्फुटगुणकः १।२८।३६। आश्रयगुणकः ००।२६।३५
अनयोर्मुंतिः ००।४३।४१ अस्या मूलम् ००।५१।६ अयं कर्मयोग्यगुणः ।
एवं सर्वेषाम् (द्र० ८८ चक्रम्) ।

अथ राश्यादिस्पष्टो रविः १०।१२।५७।३८ अस्यांशाः ३१।२।५७।३८
चत्वारिंशद्भक्ताः शेषमिद् ३२।५७।३८ मंशायुरशात्मकम् । यद्यस्यैव
फलाः क्रियन्ते तदा तु अंशायुःफलाः १६७७।३८ एवं सर्वेषाम्
(द्र० ८६—६० चक्रं) ॥१८॥

अथात्रांशाद्विशता सङ्ख्ये यदि फलास्थाने प्रलिप्यन्ते तदा ६३ तमञ्चक्रं सिद्धयति (द्र० ६३ चक्रम्) ॥१६॥

अथ वर्षाद्यंशायुरानयनमाह—

दायांशोत्थकलाः स्वयोग्यगुणकमाः खान्त्रनेत्रोद्भृता
अंशायुर्द्युसदां समादि तु तनोर्दायांशकास्याहताः ।
दिग्भक्ता हि समादि चेत्तु बलबल्लग्नं तदा लग्नभै-
स्तुल्यार्धैः सहितं द्विनिघ्नशरहद्गागादितो मासयुक् ॥२०॥

व्या०—द्युसदां ग्रहाणां दायांशोत्थकलाः चकार्धज्ञानिसंस्तः
दायांशानां फलाः स्वयोग्यगुणकमाः स्वकीयकर्मयोग्यगुणकेन
गुणिताः खान्त्रनेत्रोद्भृता द्विशत्या भक्ता लग्नं समादि वर्षाद्यंशायु-
भवति । तु पुनः तनोलग्नस्य दायांशकाः व्याहताः त्रिभिर्गुणिता दिग्-
भक्ताः फलं लग्नस्य समादि वर्षाद्यंशायुर्भवति । चेत्तु यदि तु बल-
बल्लग्नं पङ्कपाधिकवलं लग्नं तदा लग्नभैस्तुल्यार्धैः
सहितं कायम् । तथा द्विनिघ्नशरहद्गागादितो मासयुक् (द्विगुणिताद्
लग्नवर्तमानराश्यंशादितः पञ्चभक्ताल्लग्नमासाद्यं मासादौ युक्तं कार्य-
मित्यर्थः) एवं लग्नायुः स्फुटं भवति । लग्नबलं यदि पङ्कपालवं तदा
“दायांशकास्याहता दिग्भक्ताः” एव लग्नायुः स्यादिति ॥२०॥

अत्रोपपत्तिः—“ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यम्” इति वचनेन यद्येक-
नवांशकलाभिः खान्त्रनेत्रमिताभि (२००) रेफं वर्षं तदा स्वयोग्य-
गुणकगुणितदायांशकलाभिः किमिति ग्रहाणामंशायुवर्षाद्यंशम्

= $\frac{\text{दायांश.} \times \text{यो. गु.}}{२००}$ । अथ लग्नायुरानयनार्थमनुपातो यदि त्रिश-

दंशेनेव वर्षायि तदा लग्नदायांशैः किमिति लग्नांशायुः = $\frac{६ \times \text{ल. दा. अं.}}{३०}$

= $\frac{३ \times \text{ल. दा. अं.}}{१०}$ । तथा “वीर्यान्विता राशिसमं च होरा” इति

पराहमिहिरोक्तेन “लग्नभैस्तुल्यार्धैः सहितं” मित्यपि समुचितमव ।
अंशादिफलमनुपातेन — यदि त्रिशदंशैर्द्विशमाला लभ्यन्ते तदा
लग्नांशैः किमिति मासादिफलेन $\frac{१२ \times \text{ल. अं.}}{३०} = \frac{२ \times \text{ल. अं.}}{५}$ अनेन युक्तं

स्फुटं लग्नार्थुवर्षाद्यं स्यात् । लग्नस्य चक्रार्धहान्यादिसंस्काराभावात् ।
अतः सर्वमुपपन्नम् ॥२०॥

भा०—चक्रार्धहानि संस्कृत द्वायांश को कलात्मक करके अपने अपने कर्म योग्य गुणक से गुना कर उसमें २०० का भाग देने से वर्षादिक ग्रहों की अंशायु होती है । और लग्न के द्वायांश को ३ तीन से गुना करके १० दश का भाग देने से एन्धि वर्षादिक लग्न की अंशायु होती है । यदि लग्न का बल ६ से अधिक हो तो लग्न की भुक्तराशितुल्य वर्ष और जोड़ना तथा लग्न के अंशों को २ से गुना कर उसमें ५ का भाग देने से एन्धि मासादिक पर मासादिक में जोड़ना तो लग्न की स्पष्ट आयु होती है ॥२०॥

उ० वी—अथ रवेक्षक्रार्धहानिसंस्कृतद्वायांशकलाः १६७७ । ३८
स्वकर्मयोग्यगुणरेना ०० । ५१ । ०६ नेन गोमूत्रिकया गुणिताः
१६८४ । १७ द्विशत्या भक्ताः सन्धिर्यर्षाणि ८, शेष ८४१७ मिदं द्वादश-
भिर्गुणितम् १०११ । २४ द्विशत्याऽऽप्तं मासाः ५ शेषं ११ । २४ त्रिशता
गुणितम् ३५२ । ०० द्विशत्या भक्तं लग्नं दिनं १ शेषम् १४२ पष्ट्या
गुणितं ८५२० द्विशत्या लघ्नम् घट्यः ४२ शेषं १२० पष्ट्या गुणितं
७२०० द्विशत्याप्तं पलानि ३६ । अथ वर्षादीनां क्रमान्यासेन रवे-
रंशयुर्वर्षाद्यम् ८ । ५ । ०१ । ४२ । ३६ एवमन्येषां ग्रहाणाम् । अथैवं
लग्नस्य द्वायांशाः ३८ । ३४ । ४६ व्याहताः ११५ । ४४ । १८ दशमक्ताः
सन्धं वर्षाद्यम् ११ । ०६ । २६ । ३४ । ३८ अथ पट्टपाधिकं लग्नयलग्नतः
लग्नराशितुल्येन धर्षेना ६ नेन युक्तम् १७ । ०६ । २६ । ३४ । ४८ पुन-
र्लग्नस्य भागादिकं १८ । ३४ । ४६ द्विनिघ्नं ३७ । ०६ । ३२ पञ्चभिर्भक्तं
लग्नेन मासाद्येना ७ । १२ । ५७ । १२ नेन युक्तं जातं लग्नस्यांशायु-
र्वर्षाद्यम् १८ । ०२ । ०६ । ३२ । ०० (द्र० ६५ चक्रम्) ६२०॥

अथ विण्डनिसर्गजीवशर्मायुर्दायोपयोगिनो द्वायांशानाह—

स्वोद्योनो शुचरोऽङ्गभात्समधिको ग्राह्योल्पकोनार्कभं
तद्भागा शुचरोऽरिभे यदि गुणांशोना विना चक्रगम् ।
दयासा अस्तमिते विना शनिसितौ हानिद्वयेऽत्रोधिकै-
काथो विण्डनिसर्गजीवगदिते चक्रार्धहानिर्भवेत् ॥ २१ ॥

व्या०—स्वोद्योनो शुचरः स्वधीयोधेन विहीनो ग्रहोऽङ्गभात्
पट्टादिभ्यः समधिको ग्राह्यः । राशिपट्ट्यादत्पञ्चेत् तदा अल्पकोना-

कर्म (रसभालपं द्वादशराशिभ्यो विशोध्य शेषं) ग्राह्यम् । तद्भागा-
स्तदीयांशाः कार्याः । ते पिरडनिसर्गजीवायुर्भागा ह्येयाः । यदि चक्रगं
(चक्रगतिग्रहं) विना युचरो (मार्गगतिग्रहः) अरिभे शत्रुराशौ
स्थितस्तदा तद्भागा गुणांशोनाः स्वतृतीयांशेन हीनाः कार्याः । चक्रगति-
ग्रहः स्वत्र्यंशं नैवापहरतीत्यर्थः । तथाऽस्तमितेऽस्तं गते ग्रहे शनिसितौ
विना तद्भागा द्वघाता अधिताः कार्याः । शनिशुक्रावस्तं प्राप्तावपि
स्वार्धं नापहरत इत्यर्थः । अत्र हानिद्वये प्राप्तेऽधिका महत्तरैकैवार्ध-
हानिरेव कार्या । नैव हानिद्वयं कायेम् । अथानन्तरं पिरडनिसर्गजीव-
गदितेऽपि चक्रार्धहानिर्भवेत् । अत्र शत्रुर्नसर्गिको ग्राह्यो न तु तत्कालिक
इति ॥ विशेषार्थमुदाहरणे (१००) चक्रार्धःस्वगद्यं विलोक्यम् ॥२१॥

अत्रोपपत्तिः—“नीचेऽतोर्धं हसति हि ततश्चान्तरस्थेऽनुपातः”
इति गृहजातकवचनेन स्वोद्यस्थे पठितायुःप्रमाणं, नीचे तद्वर्धम् ।
अतो नीचात् पद्मान्तरिते (उद्यस्थे) ग्रहे आयुरर्धतुल्य उपचर्यो
भवति । अतोऽनुपातो—यदि पद्माशितुल्येन नीचग्रहान्तरेणायुर्ध-
तुल्य उपचयस्तदैष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-\text{नी})}{२ \times ६}$
= इष्टोपचयः, अनेन युतं नीचस्थानभवमायुरर्धमिष्टायुः =
 $\frac{\text{आ.}}{२} + \frac{\text{आ.}(\text{प्र}-\text{नी})}{१२} = \frac{६ \times \text{आ.} + \text{आ.}(\text{प्र}-\text{नी})}{१२} = \frac{\text{आ०} \times (६ + \text{प्र}-\text{नी})}{१२}$
= $\frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-३)}{१२}$, एवमत्र “यदि द्वादशराशिभिः पठितायुस्तदो-

द्योनग्रहराशिभिः किम्” इति त्रैराशिकमवं फलं दृश्यते । तत्राचार्येणां-
शानुपातं एव कृतो यथा—यदि द्वादशराश्यंशेरे (३६०) मिः पठि-
तायुः (आ०) इति लभ्यते तदोद्योनग्रहार्थः किमिति अत एव
“दायांशाः संगुणैर्हता हि भगणांशाता” इत्यग्रे वदति । तथा चात्र
“६ < ६ + प्र-नी = प्र-३, अतः पद्माशयधिकेनोद्यग्रहान्तरेण भवितव्य-
मतः “अद्भमात्समधिको प्राप्ताऽल्पकोनार्कभम्” इत्युपपन्नम् । “हित्वा
यक्रं रिपुगृहगतैर्हीयते स्वप्रिभागः सूर्योच्छिन्नश्रुतिषु च दत्तं प्रोज्ज्वय
शुक्रार्कपुथी ।” इत्यादिहोरागमप्रमाणेन व्यंशाधं हानिरूपवचते । तथा
“चक्रोद्ययोस्त्रिगुणितम्” इति चक्रगतिग्रहस्य समलत्यात्र व्यंश्रहानि-
रिति समुचितमेव । सूर्यः शनिशुक्र्याः शत्रुरतस्तेनास्तमितयोरपि तयो-
र्नायुर्हानिरिति । तथा—“पद्मघ्ननायामेकं तु यद्भूरि तदेव काप्येम्”

इति वचनादिना “अधिकैका हानिः कार्या” इति, तथा “पूर्वोक्तं चिन्तयेत् सर्वम्” इति सारावलीवाक्येन “चक्रार्धहानिर्भवेदिति” च साधु समुदितम् ॥२१॥

भा०—ग्रहमें अपने उच्चको घटाकर शेष ६ राशिसे अधिक हो तो, उसका अंश बनाना, ६ राशिसे अल्प हो तो उसकी १२ में घटाकर शेषका अंश करना तो पिण्डादित्रिकायुर्भाग होता है । यदि ग्रह शत्रु गृहमें हो तो आयुर्भागमें तृतीयांश घटा देना । यदि ग्रह वक्र गति हो तो शत्रु गृहमें भी त्र्यंश हानि नहीं करना । तथा यदि ग्रह अस्त हो तो आयुर्भागमें आधा कम करना । यदि शुक्र और शनि अस्त भी हो तो अर्ध हानि नहीं होती है । जिस ग्रहकी अर्धहानि और त्र्यंश हानि दोनों की सम्भावनना हो तो वहाँ केवल अर्ध हानि करना । और पिण्डादित्रिकायु (पिण्ड-नसर्ग-जीवायु) में भी चक्रार्ध हानि करना । यहाँ शत्रु नैसर्गिक विचार करे तात्कालिक नहीं ॥२१॥

उ० दौ०—अथ रविः १० । १२ । ५७ । ३८ स्वोच्चोना ०० । १० नेन रहितः १०।०२।५७।३८ अस्यांशा ३०२।५७।३८ एते पिण्डादित्रिकायुरंशा जाताः । एवं सर्वेषां सिद्धयन्ति (द्र० १०० चक्रम्) ।

अथोच्चोत्तरवेर्यदि कलाः क्रियन्ते तर्हि पिण्डादित्रिकायुष्कलाः १८१७७ । ३८ इति ६६ चक्रावलोकनेनैव स्पष्टम् ।

अथानोदाहरणे—रविगुरु शत्रुगृहे वसन्ते तेन तयोः त्र्यंशहानिः स्यादेव । परं शत्रुगृहगतस्यापि शनेर्ध्रुवगतित्वात् त्र्यंशहानिर्जाता । बुधः सूर्येन सहास्तं गतस्तेनार्धहानिः स्यात् । गुरुशन्योस्तु चक्रार्धहानिरप्यादावंशायुर्दायचदेव कार्या ।

तद्यथा—रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२ । ५७ । ३८ स्वत्र्यंशोना- १००।५६।१२।४० नेन हीनिताः २०१।५८।२५।२० एतद्भवेः संस्कृत-पिण्डादित्रिकायुः । एवं बुधस्याप्यर्धहानिः कार्या । गुरोस्तु प्रथमं त्र्यंशहानिः ततः चक्रार्धहानिः कार्या । तद्यथा नीचोत्तंगुरोरंशाः ३१४।५७।३० स्वत्र्यंशोना १०४।५६।१० नेन रहिताः २०६।५८।२० एते गुरोश्चक्रार्धहानिगुणकेना ५३।५६।३६।३६ नेन गोमूत्रिकया गुणिता जाता गुरोस्त्र्यंशचक्रार्धहानिकृताः पिण्डादित्रिकायुरंशाः १८८।४६।४८।४० एवं नीचोत्तंगुरोरंशाः स्वचक्रार्धहानिगुणकेन गुणिताः शनेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः सिद्धयन्ति इति (द्र० १०१ चक्रम्) ॥२१॥

अथ लग्ने पापग्रहे हानिमाह—

दायांशा द्युसदां पृथक् तनुलवादिघ्नाः स्वपट्युद्धृता
 आप्तयोनास्तनुगे खले च यदि सदृष्टेऽर्धयाथापरे ।
 निघ्न्योग्रोदयभावजेन तनुगोग्रौ चेद्वलिष्ठस्य तत्-
 साम्ये पुष्टफलेन नेति तनुपेऽस्मिन्नांशजेऽसौ क्रिया ॥२२॥

व्या० - खले पापग्रहे तनुगे लग्नस्ये सति द्युसदां ग्रहाणां दायां
 शाः (अन्तरानीता) पृथक् स्थाप्याः । ते तनुलवादिघ्ना लग्नस्य-
 राशीन्विहायांशादिना गुणिताः स्वपट्युद्धृताः पष्ट्यधिकशतत्रयेण
 भाज्या आप्त्या लघ्वेनांशादिना पृथक्सा ऊनाः कार्याः । तनुगे खले
 सदृष्टे शुभग्रहेक्षिते सति अर्धयाऽऽप्तफलार्धेन । पृथक्सा हीनाः
 कार्याः । अथानन्तरमपरे आचार्याः (ह्यालुगिरामरुष्णादयः) उग्रो-
 दयभावजेन लग्नस्वपापग्रहस्य भावजेन फलेन निघ्न्याऽऽप्त्या दायांशा
 ऊनाः कार्याः । तनुगोग्रौ लग्ने द्वौ पापौ चेत् तदा वलिष्ठस्य भावजफ-
 लेन । तत्साम्ये घलसाम्ये पुष्टफलेनाधिकफलेन निघ्न्याऽऽप्त्या दायांशा
 ऊनाः कार्या एव चदन्ति । इति न (इदं तन्मतं न रमणीयमित्यर्थः) ।
 अथ लग्नस्फूरे लग्नशे इयं हानिः कार्या न वेत्याशंकार्या कथयति
 'तनुपेस्मिन्निति' अस्मिन् लग्नस्फूरे तनुपे लग्नशे सति तथांशजंशा-
 युदायेऽसौ क्रिया न कार्या ॥२२॥

अत्रोपपत्तिः - 'साधोदितोदितनवांशहतात्समस्ताद् भागोष्टयुक्त-
 शतसंख्य उपैति नाशम् । फूरे विलग्नसहिते विधिना त्वनेन सौम्येक्षिते
 दलमतः प्रलयं प्रयाति ॥' इति बृहज्जातकवचनेन फूरे लग्नगे हानि-

भागः = $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्नवांश}}{१००}$ । अत्र लग्ननवांशं "यदि त्रिंशदशैर्नैव न-

वांशा लभ्यन्ते तदेष्टलग्नांशादिभिः किमिति = $\frac{६ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$ अने-

नोत्थाप्य जातो हानिभागः = $\frac{\text{दायांश}}{१००} \times \frac{६ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$

= $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्नांशादि}}{३६०}$ । अनेन हीना दायांशाः स्फुटा भवितुमर्हन्ति ।

अन्ये आचार्यास्तु 'यदि रूपमितेन १ पूर्णतद्भावफलेनेयं हानिस्त-

देष्टमावफलेन किमि” त्यनुपातोद्भवेन फलेन दायंशा ऊनाः कृता-
स्तत्र बहुसम्मतम् । शेषयासनायां त्वागम एव प्रमाणमित्यलं पल्ल-
वितेन ॥२१॥

भा०—यदि लग्न में पापग्रह हो तो ग्रह के पिण्डादि आयुभाग को पृथक्
रखकर लग्न के अंशादि से गुना करके ३९० से भाग देकर लब्धि को पृथक् स्थित-
आयुभाग में घटावे । यदि शुभ ग्रह की दृष्टि लग्नगत पाप पर हो तो लब्धि के
आधा आयुभाग (दायंश) में घटावे तो पिण्डायु होती है । दूसरे आचार्यों की
सम्मति यह है कि, उपरोक्त लब्धि को लग्नगत पापग्रह के भावफल से गुनाकर
दायंश में घटावे । शुभग्रह की दृष्टि रहे तो उसका आधा घटावे । लग्न में दो पाप
ग्रह हो तो अधिक बल वाले के भावफल से गुना करे । बल में समता हो तो
जिसका भावज फल अधिक हो उससे गुना करे । पर यह मतान्तर प्राद्य नहीं है ।
* और लग्नगत क्रूर यदि लग्नेश हो तथा अंशायुर्दाय में यह संस्कार नहीं होता है ॥२२॥

उ० द्वी—अथात्रोहरणे लग्ने क्रूराभावात् तज्जनित्वा हानिर्ना-
स्त्येव । अन्यद् व्याख्यायस्त्रोत्रनेनैव सुशममिति ॥२२॥

अथ पिएडनिशर्गजीवशर्मायुर्वर्षाद्यानयनमाह—

गोब्जास्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखाः पैएडजे
नैसर्गे नखभूद्विगोधृतिनखाः पञ्चाशदकाद् गुणाः ।
दायंशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशाः समाद्यायुपो
स्वर्गांशाश्च समादि जैवमिभहृत्स्वांशैर्घटीष्वन्वितम् ॥२३॥

व्या०—अर्कात् (अर्कमारभ्य सप्तानां ग्रहाणां) क्रमात् गोब्जा
स्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखा पैएडजे पिएडायुपि गुणाः
स्युः । नैसर्गे नितर्गायुपि नखभूद्विगोधृतिनखाः पञ्चाशत् क्रमेण-
कादिग्रहाणां गुणाः स्युः । पैएडजे नैसर्गे च दयांशाः स्वगुणैर्हता
भगणांशाः लब्धतुल्ये समाद्यायुपी भवतः । तथा दायंशाः स्वर्गांशा
एकविंशतिभक्ता लब्धं जैवं जीवशर्मांक्तं समाद्यायुर्भवति । तदिमह-
त्स्वांशैरष्टभक्तदायंशैर्घटीष्वन्वितं कार्यं तदा चास्त्वं स्यात् ॥२३॥

अत्रोपपत्तिः—पिएडायुपि “नवतिथिविषयाश्विभूतयद्रदश सहिता
दशभिः स्वतुंगभेषु” तथा नैसर्गे “एकं द्वी नव विंशतिर्धृति-

कृती पञ्चाशदेषां क्रमाच्चन्द्रारेन्दुजशुकजीवदिनकृतप्रामाकरीणां समाः ।" इति बृहज्जातकोक्तान्येवायुर्वर्षाणि गृहीतानि । 'दायांशा स्वगुणैर्हता हि भगणांशाः समाद्यायुषी" इत्यन्तस्योपपत्तिः २१) एकविंशतितमश्लोकोपपत्तौ प्रदर्शिता । अथ जैवे युक्तिः—'स्वम तेन किलाहजीवशर्मां ग्रहदायं परमायुषः स्वरांशम्" इति बृहज्जातक ध्वनेनोच्चस्थे ग्रहे परमायुषः सप्तमांशतुल्यमायुः $(\frac{१२० \times ० \times ५ \times ० \times ०}{७})$

भवति, तत्र (उच्चे) दायांशाः भगणांशतुल्या अत इष्टस्थानेऽनुपातो यदि भगणांशतुल्यदायांशैः परमायुस्सप्तमांशतुल्यमायुस्तदेष्टदायांशैः

$$\begin{array}{ccc} \text{व. मा. दि.} & & \text{व. दि.} \\ \text{किमिति } \frac{(१२० \ ० \ | \ ५) \text{ दा अं.}}{७ \times ३६०} = \frac{१२० \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} + \frac{५ \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} = \end{array}$$

$$\begin{array}{ccc} \text{व.} & \text{घ.} & \text{व.} & \text{घ.} & \text{व.} \\ \frac{\text{दा अं.}}{२१} + \frac{६० \times ५ \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} = \frac{\text{दा अं.}}{२१} + \frac{५ \times \text{दा अं.}}{४२} = \frac{\text{दा अं.}}{२१} + \end{array}$$

$\frac{\text{दा अं.}}{८}$ स्वल्पान्तरात् । अत उपपन्नं जीवनयनम् । वस्तुतो "लघतः

शरमाद् द्विवेदभागात्तद्यतोभिरन्वितम्" इति सुन्दरमिश्रोक्तमेव सुष्ठुतरमित्युपपन्नं सर्वम् ॥२३॥

भा०—(१९ । २५ । १६ । १२ । १५ । २१ । २०) ये क्रम से सूर्यादि सात ग्रहों के पिण्डायु में गुणक होते हैं । और निसर्गायु में २०, १, २, ९, १८, २०, ५०, ये क्रम से सूर्यादि ग्रहों के गुणक हैं । ग्रहों के दायांश को अपने अपने गुणक से गुणाकर ३६० के भाग देने से वर्षादिक पिण्डायु, और निसर्गायु होती है । जीवशर्मायु के लिये दायांश को २१ से भाग देकर लब्धि वर्षादि जीवायु होती है । उस में दायांश को ८ से भाग देकर लब्धि घट्यादि को जोड़ देने से वास्तव आयुप्रमाण होता है ॥ २३ ॥

उ० दी—अथ रवेः पिएडादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ गोच्चै- १६ गुणिताः ५७५६।१५।०२ भगणांशै ३६० रेभिर्मक्ताः लघ्व वर्षांशं पिएडायुः १५।११।२६।१५।०२ एवं सर्वेषां पिएडायुः साध्यम् । परं शनिगुणैश्चक्रार्थहानिः पूर्ववदेव वार्या (द्र० ६७ चक्रम्) । एवं रवेः पिएडादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ नैसर्गजेन गुणेना २० नेन गुणिताः

६०५६।१२।४० एते पञ्च्यधिकशतत्रयेण भक्ताः लब्ध वर्षाद्यं १६।०६।
२६।१२।४० निसर्गायुरिति (द्र० ६८ चक्रम्) ।

अथ रवेः पिरडादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ स्वर्गना २१ नेन
भक्ताः १४।०५।०३।३६।३४ अष्टभक्तपिरडादित्रिकायुरंशेना ३७।५२
नेन घट्यादौ युक्ता १४।०५।०४।१४।२६ जाता वर्षाद्यं जीवायुः । पर-
मिदमानयनं स्थूलम् । वास्तविकन्तु “लवतः शरणाद् द्विवेदभागात्त-
घटोभिराद्यम्” इति मिश्रोक्त्या, पिरडादित्रिकायुरंशा. ३०२।५७।
३८ पञ्चगुणिता १५।१४।४८। १० द्विचत्वारिंशद्भक्ताः ३६।०४ एभि-
र्घटीपलैः स्वर्गात्तदायांशवर्षादिकं १४।०५।०३।३६।३४ युक्तम् १४।५।४।
१२।३८ जातं जीवायुः (द्र० ६६ चक्रम्) । एवं हानिन्नयस्तदायां-
शेभ्यः (१०२-१०३-१०४) चक्राणि सिद्धयन्तीत्यलं पल्लवितेन ॥२३॥

अथ सिद्धेषु पिरडादित्रिषु लग्नायुरानयनमाह—

स्याल्लिप्ताः खनखोद्भृता विभतनोर्वर्षादि पैण्डत्रिके
लग्नायुर्निखिलैस्तदंशकममं कैश्चिद्भतुल्यं स्मृतम्
यस्येशोऽधिबलस्तदेव हि परैस्तेनाद्यमन्यैर्यदं-
शायुर्वन्वथ चांशतुल्यमखिलोक्तं ग्राह्यमेवादिमम् ॥ २४ ॥

व्या०— विभतनो राशीन् विहाय लग्नस्य लिप्ताः खनखोद्भृताः
शतद्वयभक्ताः लब्धं पैण्डत्रिके पिरडादित्रिके लग्नायुः स्यात् । तदंश
कसमं निखिलैः सर्वाचार्यैः स्मृतम् । कैश्चित् भतुल्यं लग्नभुक्तराशि-
तुल्यं स्मृतम् । परैर्यस्येशो बली तदेव (यशेशो बली तदांशतुल्यं,
राशीशा बली चेद्राशितुल्यं) स्मृतम् । अन्यैरंशायुर्वत् यदायुस्तत्तेन
(राशिपतौ बलिनि राशितुल्यायुषा, अंशेशे बलिनि अशतुल्यायुषा)
आद्यं युक्तं कार्यमिति स्मृतम् । अथ चांशतुल्यमिदमखिलोक्तमादि-
ममेव ग्राह्यम् ॥२४॥

अत्रोपपत्तिः—“होरात्वंशप्रतिमम्” आयुर्ददातीति बृहज्जातकोत्तया
लग्नभुक्कनवांशतुल्यमायुः सिद्धयति । अतोऽनुपातो—यदि शतद्वय-
कलाभिरैको नवांशस्तदेष्टलग्नांशकलाभिः कतीति लग्ननवांशसंख्या =
लग्नकला × १, कुनरनुपातो—यदि एकनवांशेनैकं वर्षं तदा लग्ननवांशैः

किमिति लग्नायुः = $\frac{१ \times \text{लग्नकला}}{१ \times २००} = \frac{\text{लग्नकला}}{२००}$ । अन्यत् स्पष्टमेवा
गममूलत्वात् ॥२४॥

भा०—राशिरहित लग्न के अंशादि की कला बनाकर उसको २०० से भाग देकर लब्धि पिण्डादि विक्र में लग्न की आयु होती है। इस अंशायु में सब भाचार्यों की सम्मति है। कोई लग्नभुक्तराशि तुल्य लग्नायु कहते हैं। कोई राशीश और अंशेश में जो अधिक बली हो तत्तुल्य कहते हैं। कोई अंशायुवत् आयुर्दाय साधन करके उसमें राशीश बली हो तो राशि तुल्य यदि अंशेश बली हो तो नवांश तुल्य वर्ष और जोड़ने से लग्नायु कहते हैं। इसमें प्रथमोक्त अंशायुतुल्य सर्वाचार्यों का सम्मत है इसलिये वही ग्रहण करना चाहिये ॥ २४ ॥

उ० दी—अथ राशिरहितलग्नं लयाद्यम् । १=३४।४६ अस्य
लिप्ताः १११४।४६ द्विशत्या भक्ताः लब्धं पैण्डत्रिके लग्नायुः ५।६।२६।
३४।४८ (द्र० १०२—१०४ चक्राणि) ॥२४॥

अथ चतुर्णामायुषां कतमं कदा प्राहामित्याह—

अंशायुश्च तनाविनेऽधिकबले पैण्डं निसर्गं विधौ
स्याच्चतुल्यबलं द्योर्युतिदलं तज्जायुषोश्चेत् त्रयः
त्र्यायुषि त्रिबलैर्निहत्य च युतिर्वीर्यक्यहृद्वा त्रिजा-
युषुत्प्याखिलबोऽथ जैवमुदितं चेद्धीनवीर्यास्त्रयः ॥२५॥

व्या०—तत्रौ अधिकबलायां ("स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः" इत्यमरो-
केस्तनुशब्दस्य नित्यस्त्रीलिंगत्वादधिकबलेऽत्र लिंगविपरिणामेनाधि-
कबलंयामिति तनुविशेषणं श्रेयम्) लग्नेऽधिकबलेऽशायुः साध्यं, इने
सूर्येऽधिकबले पैण्डं पिण्डायुस्तथा विधौ चन्द्रेऽधिकबले निसर्गं नैस-
र्गिकं साध्यम् । चेद्द्वयोः (लग्नार्कचन्द्राणामन्यतमयोः) तुल्यबलं तदा
तज्जायुषोर्युतिदलं प्राहाम् । चेत्त्रयः समबलास्तदा त्र्यायुषि त्रिबलै-
र्निहत्य (लग्नबलेनांशायुः, सूर्यबलेन पिण्डायुः, चन्द्रबलेन निसर्गायुः
संगुण्य (युतिः (तेषांयोगः) धीर्यक्यहृत् तदायुर्भवति । वा त्रिजा-
युषुत्प्याखिलबोऽथ जैवमुदितं कथितम् ॥२५॥

अत्र युक्तिः—'अंशोद्भवं विलग्नात् पैण्डं भानोर्निसर्गं चन्द्रात् ।
एतेषां यो बलवानेकतमं तस्य चिन्तयेदायुः ॥ लग्नदिवाकरचन्द्रा-

अथोऽपि बलरिक्तां यदा यान्ति । परमायुष स्वरंशं ददति क्षगा जीवशर्मोकम् ॥” इति सारावलीवचनेन बलवशादायुर्ग्रहणं यदुक्तं तद्युक्तम् । यदि द्वौ तुल्यबलौ तदा बलद्वयवशादायुर्द्वये प्राप्ते सत्येकतरायुर्बलम्यनं न समुचितमित्येयायुर्द्वययोगार्थं ग्राह्यमिति पर्यवसितम् । परमत्र तत्तद्वलवशात्प्राप्तेर्द्वयोर्बलयोरेकाकारतायां तत्तदायुषोऽर्धमयुक्तं बिलक्षणयोर्द्वयोर्बलयोरेकाकारता योगार्थं विश्रान्ता । अतस्तत्स्फुटतार्थमनुपातः—यदि बलद्वययोगार्थेनैतदायुर्ध्रं लभ्यते

तदायुःप्रापकैतद्वलेन किमिति = $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{२} \times \frac{\text{इव}}{\text{वयो}} = \frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}}$ । एवं

द्वितीयस्य $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}}$ । अतयोर्योगः = $\frac{\text{आ} \times \text{इव} + \text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}} =$

वास्तवायुः । एवं त्रिषु तुल्यबलेषु तत्तदायुस्तत्तद्वलेन संगुण्य तद्योगं बलत्रययोगेन भजेत्तर्धं मिथ्यायुः स्यादित्युपपन्नम् । अत्र बलतुल्यता हीनत्वं मध्यत्वमधिकत्वमादाय मन्तव्या । न च विपट्ट्यंशपर्यन्तबलसमत्वं ग्राह्यम् । विशेषार्थं (१०६) चक्राद्यस्थगद्यं विलोक्यम् ॥२५॥

भा०—लघ्न, सूर्य और चन्द्रमा इन तीनों में यदि लघ्न अधिकबल हो तो अंशायु, यदि सूर्य अधिक बल हो तो पिण्डायु, यदि चन्द्रमा अधिक बल हो तो निसर्गायु ग्रहण करना चाहिये । यदि इनमें किसी दो का बल तुल्य हो तो दोनों की आयु के योगार्थ आयु ग्रहण करना चाहिये (अर्थात् लघ्न रवि तुल्य बल हो तो अंशायु पिण्डायु के योगार्थ, यदि लघ्न चन्द्र तुल्य बल हों तो अंशायु निसर्गायु के योगार्थ, और रवि चन्द्र तुल्य बल हो तो पिण्डायु निसर्गायु के योगार्थ करना) यदि लघ्न, रवि, चन्द्र, ये तीनों तुल्य बल हो तो तीनों आयु को अपने २ बल से गुना कर सबका योग कर उसमें तीनों के बल के योग से भाग देकर जो लब्धि हो अथवा तीनों आयु के योग का तृतीयांश आयु ग्रहण करना चाहिये । यदि तीनों हीन बल हो तो जीवशर्मोक आयु ग्रहण करना । यहाँ बल की तुल्यता में यदि दोनों अधिकबल हो अथवा दोनों मध्य बल हो तो तुल्य बल समझे जाते हैं ॥२५॥

उ० दी—अथात्रोदाहरणे लग्नचन्द्रयोर्बलं पट्टुपाधिकमतो लग्नबलघ्नदिनीकृतांशायुपञ्चन्द्रबलघ्नदिनीकृतनिसर्गायुपञ्च योगः तयोर्बलयोगेन भक्तः तदा मिथ्यायुः स्यादिति । तद्यथा रवेर्दिनीकृतांशायुः ३०३१४२३६ इदं लग्नबलेना ८०१३७ नेन गुणितम् २४३३५२२१०४ एवं सर्वेषां (द्र० १०५ चक्रम्) । एवं रवेर्दिनीकृतनिसर्गायुः

४०३६।२८२७ चन्द्रबलेना ७।४८।२८ नेन गुणितम् ३१५२८।०५।४५
 एवं सर्वेषाम् (द्र० १०६ चक्रम्) । अथ लग्नघलघ्नदिनीकृतांशायुप-
 श्चन्द्रघलघ्नदिनीकृतनिसर्गायुपश्च योगः ५५८६३।२७।४६ सवर्णितः
 २०११०८४६६ एवं सर्वेषाम् (द्र० १०७ चक्रम्) । अयं लग्नचन्द्र-
 योग्येलयोगेना १५।४६।५५ नेन सवर्णितेन ५६६६५ भक्तः ३५।२८।३१।
 ४२ इदं दिनान्दिमिश्रायुः (द्र० १०६ चक्रम्) ॥२५॥

अथ हीनबलत्वादिलक्षणं तथांशायुपो बहुसंमतत्वं तथा केपा-
 मिदमायुघटत इत्याह—

ज्यल्पे हीनबलो बली पडधिके वीर्ये ग्रहश्चोदयो
 भिन्नं स्वस्वमते स्मृतायुरिति घटप्राज्ञैर्व्यवस्थापितम् ।
 अंशायुर्बहुसंमतं भवति यत्सत्यं च मत्स्योदितं
 स्याद्धर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां न स्यादिदं पापिनाम् ॥२६॥

ध्या०—ज्यल्पे रूपत्रयाल्पे वीर्ये सति ग्रह उदयो लग्नं च हीन-
 बलः स्यात् । पडधिके पडरूपाधिके वीर्ये बली । ज्यधिके पडल्पे च
 बले मध्यबल इत्यर्थत एव सिद्धयति । इति स्मृतायुः प्राज्ञैः स्वस्वमते
 भिन्नं यद् व्यवस्थापितं तत्र सत्योदितं सत्याचार्योक्तमंशायुर्बहुसंमतं
 स्यात् । इदमायुः धर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां जनानां सत्यं स्यात् । न
 पापिनाम् । पापिनां न घटते इत्यर्थः ॥२६॥

अत्र युक्तिः—बलानि पडेव सन्ति तत्र प्रत्येकं यदि पूर्णात्मकं
 रूपतुल्यं गृह्यते तदा पडरूपाणि भवन्त्यतः पडरूपबलवान् सम्पूर्ण-
 बलोपपन्नो बली स्यादिति समुचितमेव । तथा पडरूपाधःसंनिहितं
 मध्यबलः पडरूपाणामधः सांनिध्यं तदर्धात्मकरूपत्रयपर्यन्तम् । मध्य-
 बलाधःसंनिहिते रूपत्रयाल्पे हीनबलत्वमित्यपि युक्तमेवेत्यलं पल्लवि-
 तेन । तथा च पापकर्मणाऽऽयुःक्षयत्वात्स्वस्वधर्मनिष्ठेष्वेव तत्सत्यता
 भवितुमर्हतीति ॥२६॥

भा०—ग्रह अथवा लग्न वा पडबल रूपत्रय ३ से अल्प हो तो हीन बली
 यदि ६ से अधिक हो तो बली होता है । यहाँ ३ से अधिक, और ६ से अल्प
 जिसका पडबल हो वह मध्य बली अर्थ से ही सिद्ध होता है । पूर्वोक्त चतुर्विध आयु
 आचार्यों ने अपने अपने मत से भिन्न भिन्न कही हैं उनमें सत्याचार्योक्त अंशायु
 बहुत आचार्यों से स्वीकृत और सत्य होती है । यह आयु धर्मिष्ठ, सुशील और

पथ्य भोजनादि करने वालों को सम्पूर्ण मिलती है । पापियों को पूरी आयु नहीं होती है ॥२६॥

उ० दी—स्पष्टम् ॥ २६ ॥

अथ शिष्यसन्देहनिराकरणार्थमाह—

हानिर्यास्तमितेऽरिभेऽप्यनुमतांऽशोत्येऽल्पबुद्ध्या न तद्
यस्माच्चैष्टिक आश्रयेऽस्ति निखिलैः पिण्डादिपूक्ता ततः ।
आयुः सौरमिदं यतोऽब्दगणना सौरात्ततः सूरिभिः
प्रोक्तं सत्यमसद्यदल्पकथितं नाक्षत्रकं सावनम् ॥२७॥

व्या०—अस्तमेतिऽरिभे ग्रहे या हानि 'स्वोद्योनो घुचर" इत्या-
दिनाऽर्धत्र्यंशतुल्या कथिता सा केनचिदाचार्यैर्णांशोत्ये अंशायुर्द्वयेऽ-
ल्पबुद्ध्याऽनुमता स्वीकृता, तन्न, तन्मतं न समीचीनमित्यर्थः ।
यस्मात् सा हानिश्चैष्टिके, आश्रये गुणकेऽस्ति, ततो निखिलैः सर्वैः
पिण्डादिपूक्ता न चांशायुपीत्यर्थः । इदमायुः (वर्षादि) सौरं स्यात्
यतोऽब्दगणना सौराद् भवति । यथोक्तं भास्करेण—“वर्षायनतुंयुग-
पूर्वकमत्र सौरात्” इति । ततः सूरिभिः प्रोक्तं सौरं सत् । अल्प-
कथितं तुच्छजनेन कथितं यद्वाक्षत्रं सावनं वा तदसत् ॥२७॥

अत्र युक्तिः सुगमागममूलैव ॥ २७ ॥

भा०—अस्तमे, अर्धहानि और शत्रुगृह में न्यशहानि जो बही गई है उसको
कोई २ अल्प बुद्धि वाले अज्ञायु में भी मान लिये हैं किन्तु यह ठीक नहीं है ।
क्योंकि अर्धयशहानि चेष्टा गुणक और आश्रय गुणक में है इसलिये सब आचार्य
पिण्डादित्रिकायु में कहे हैं अंशायु में नहीं । और यह आयु वर्षादि सौर होता है ।
क्योंकि वर्ष की गणना सौर से ही होती है । इसलिये जो आचार्य सौर मानसे
आयु कहे हैं वह सत्य (माननीय) है । और जो अल्पज्ञ नाक्षत्र अथवा सावन
मानसे कहे हैं वह असत् (मानने योग्य नहीं) है ॥ २७ ॥

उ० दी—स्पष्टम् ॥ २७ ॥

अथ प्राणिनां परमापुरस्सरं मनुष्येतरायुरानयनमाह—

पञ्चाहं नखभूसमा नृकरिणां व्याघ्राद्यजादेर्नृपा
गोकाव्योश्च जिनास्तथोष्ट्रखरयोस्तत्त्वानि सूर्याः शुनाम् ।

अश्वायुः परमं रदा नृवदिहानीयायुरेपां परा-
युर्निघ्नं नृपरायुषा च विहृतं तेषां स्फुटायुर्भवेत् ॥२८॥

व्या०—पञ्चाहं नखभूसमाः (पञ्चदिनाधिकविंशत्यधिकशत-
वर्षाणि) नृकरिणां (मनुष्याणां गजानां च) परममायुः स्मृतम् ।
व्याघ्राद्यजादेनृपाः षोडश वर्षाणि, गोकाल्योगोमहिष्योर्जिनाश्चतु-
विंशतिः, तयोपूषरयोः तत्त्वानि पञ्चविंशतिः, शुनां कुंकुराणां सूर्या
द्वादश, परमं अश्वायु रदा द्वात्रिंशत् समा वर्षाणि परमायुः स्मृतम् ।
अथैषां स्फुटायुःसाधनम्—नृवदिति । इहैषां व्याघ्रादीनां नृवत्
मनुष्यायुर्वदायुरानीय तेषां परायुर्निघ्नं नृपरायुषा विहृतं तेषां
स्फुटायुर्भवेत् ॥ २८ ॥

अत्रोपपत्तिः—परमायुषिं तु प्रत्यक्षमुपलब्धिरेव प्रमाणम् ।
मनुष्यपरमायुषा मनुष्यवदानीतमश्व्यादीनामायुर्लभ्यते तदा स्वस्व-
परमायुषा किमिति तत्तत्स्फुटायुःस्यादेवेत्युपपन्नम् ॥ २८ ॥

भा०—एक सौ बीस १२० वर्ष पाँच दिन मनुष्य और हस्ती की परमायु,
तथा व्याघ्र मेढा आदि की १६ वर्ष, गाय और भैंस की २४ वर्ष, ऊँट और गदहे
की २५ वर्ष, तथा कुत्ते की १२ वर्ष, घोड़े की ३२ वर्ष परमायु होती है। घोड़े
आदि की भी मनुष्यवत् आयु साधन करके उसको अपनी अपनी परमायु से
शुना कर मनुष्य की परमायु से भाग देकर लब्ध वर्षादि अपनी अपनी स्फुटायु
होती है ॥ २८ ॥

उ० दी०—व्याख्यावलोकनेनैव सुगमम्पद्यम् ॥ २८ ॥

अथ दशाध्यायः ।

तत्रादौ दशास्वरूपं तच्छुभाशुभफलं चाह—

यस्यायुर्षदसौ दशास्य च शुभेष्टोच्चस्वभांशे तथाऽऽ-
रोहा नीचपरिच्युतस्य यदि सा कष्टारिनीचांशमे ।
त्यक्तोच्चे त्ववरोहिणी भवति सा मध्योच्चमित्रस्वभां-
शे सदृष्टयुतस्फुरत्करबलिष्टेष्टाधिके स्पाच्छुभा ॥२९॥

व्या०—यस्य ग्रहस्य यदायुरसौ अस्य ग्रहस्य दशा भवति ।

इष्टोच्चस्वभांशे (मित्रस्योच्चस्य, स्वस्य वा भांशे राशौ नवांशे वा) स्थितस्य ग्रहस्य दशा शुभा भवति । तथा नीचपरिच्युतस्य ग्रहस्य दशा आरोहा शुभफला भवति । यदि नीचपरिच्युतो ग्रहोऽरिनीचांशमे स्थितस्तदा साऽऽरोहा दंशापि कष्टा स्यात् (मिथफलदा भवतीत्यर्थः) । त्यक्तोच्चे (उच्चं त्यक्त्वाऽग्रस्थे) ग्रहे त्ववरोहिणी अशुभफलदा दशा स्यात् त्यक्तोच्चे ग्रहे मित्रस्वभांशे स्थिते सावरोहादशापि मध्या मिथफलदा भवति । सद्दृष्टेद्युतस्फुरत्करवलिष्टेष्टाधिके त्यक्तोच्चे ग्रहे सति सावरोहिणी दशापि शुभा स्यादिति ॥२६॥

अत्र युक्तिः शुभमाऽऽगममूला च ॥२६॥

भा० - जिस ग्रह की जितनी आयु है उतनी ही उसकी दशा होती है । यदि ग्रह मित्र की राशि वा नवांश में हो भयवा अपनी राशि वा नवांश में हो किंवा अपनी उच्च राशि में वा उच्चराशि के नवांश में हो तो दशा शुभफल देने वाली होती है । यदि ग्रह अपनी नीच राशि को छोड़कर आये हो तो (उच्चाभिमुख होने के कारण) उसकी दशा आरोहिणी (शुभफलदात्री) होती है । यदि नीचच्युत ग्रह वातु नीच राशि वा नवांश में हो तो आरोहा दशा भी अशुभ फल देती है । यदि ग्रह उच्च राशि को छोड़ कर नीचाभिमुख हो तो उसकी अवरोहिणी (अशुभफला) दशा होती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह उच्च, मित्र राशि नवांश में वा अपनी राशि वा नवांश में हो तो मित्र फल देती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह शुभ ग्रह से दृष्ट, युत हो वा देदीप्यमान क्रिण तथा दृष्ट अधिक हो तो अवरोहिणी दशा भी शुभ होती है ॥२९॥

उ० दी—अथात्र यस्य ग्रहस्य यदायुर्वर्षायं तदेव दशावर्षायं भवति (द्र० ११३ चक्रम्) । अत्र दशाक्रमो घट्यमाणप्रकारेणैव शेष इति ॥२६॥

अथ दशाक्रममाह—

स्पादाद्या हि दशाधिकौजस इहाङ्गार्काञ्जकानां तत-
स्तत्केन्द्रादियुजामथ द्वियहवो वीर्यक्रमेणैव हि ।

चेदौजःसमतायुपोधिकतपायुस्तुव्यता चेदशा

मौढ्यात् स्याद्बुदितक्रमात्क्रमविधौ वीर्यं हि तत्रोच्यते ॥३०॥

ध्या०—इहात्र अङ्गार्काञ्जकानां लग्नरविचन्द्राणां मध्येऽधिकौज-
सोऽधिकवत्तस्याद्या प्रथमा दशा स्यात् । लग्नार्कचन्द्राणां द्वयोः

याणां वा चेद्रोजःसमता बलमात्म्यं तदाऽऽयुषोधिकतया (यस्यायु-
 र्धर्पाण्यधिकानि तस्य) प्रथमा दशा ज्ञेया आयुस्तुल्यताऽपि चेत्तदा
 पूर्वपठितानां प्रथमा दशा भवितुमर्हति । यथा—लग्नार्कयोर्वलायुषोः
 साम्ये पूर्वपठितत्वात् प्रथमा लग्नस्य, एव लग्नचन्द्रयोरप्याद्या
 लग्नस्यैव । तथाकचन्द्रयोर्वलायुषोः सम्ये प्रथम पठितत्वात् सूर्य-
 स्यैवाद्या दशा स्यात् । कुत्रचित् पुस्तके 'इहाकेन्द्रदयानाम्' इति
 पाठो दृश्यते तदसङ्गतम् । सर्वेषु जातकग्रन्थेषु "लग्नार्कचन्द्राणा-
 मिति" क्रमस्यैव पठितत्वात् । ततोऽनन्तरं तत्केन्द्रादियुजां लग्नार्क-
 चन्द्राणां यस्याद्या दशा तस्मात् केन्द्रफणफरापोक्लिमस्थितानां
 ग्रहाणां दशा भवन्ति । पूर्वं केन्द्रस्थस्यानन्तरं फणफरस्थस्य तत
 आपोक्लिमस्थस्य दशा भवतोत्यर्थः । इहास्मिन् केन्द्रादौ चेद् द्विबहवो
 द्वित्र्यादयो ग्रहा भवेयुस्तदा वीर्यक्रमेणैव दशा ज्ञेया । यस्य वक्ष्यमाण
 घोषेभधिकं तस्य प्रथमा दशा ततस्तदल्पबलस्य ततोऽपि तदल्पब-
 लस्येत्यर्थः । चेद्रोजःसमता तदा आयुषोऽधिकतया (यस्य ग्रहस्या-
 युर्धिकं तस्याद्या दशा ततो तद्वलायुष इति) चेदायुस्तुल्यतापि
 स्यात् तदा मौट्यात् सूर्यसांनिध्येनास्तमयात् उदितनमात् दशा ज्ञेया
 तत्र प्रमविधौ धीर्यं बलमुच्यते ॥३०॥

अत्रापि युक्तावागम एव प्रमाणम् ॥३०॥

भा०—लग्न, रवि और चन्द्रमा इनमें जो अधिक बली हो उसकी प्रथम दशा
 होती है । यदि लग्न रवि चन्द्र इन तीनों के वा दो के बल तुल्य हो तो जिसका
 दशाग्र्य अधिक हो उसकी प्रथम दशा होती है । दशा वर्ष में भी समता हो तो
 श्लोक पाठक्रम में जो पूर्व पठित है उसकी दशा प्रथम होती है । इस प्रकार
 जिसकी प्रथम दशा सिद्ध हों अनन्तर उस ग्रह से केन्द्रस्थित ग्रह की, तदनन्तर
 फणफरस्थ ग्रह की, बाद आपोक्लिमस्थ ग्रह की दशा होती है । यदि केन्द्रादि
 स्थान में दो भयवा दो से अधिक ग्रह हों तो उनमें जो अधिक बली हो उसकी
 प्रथम दशा, यदि बल में तुल्यता हो तो अधिक वर्ष वाले की, यदि वर्ष में भी
 तुल्यता हो तो सूर्य सांनिध्य से अस्त होकर जिसका प्रथम उदय हुआ हो उसकी
 प्रथम दशा होती है । अब आगे श्लोक में दशाक्रम में बल को कहते हैं ॥३०॥

उ० दी—अथात्र दशाक्रमज्ञानं ११२ — ११३ चक्रसम्बन्धिगद्यप-
 थावलोकनेनैव स्फुटं भवति किं वृथाविस्तरेणेति ॥३०॥

अथ दशाक्रमबल तथा रिष्टकरिष्टहरबलं चाह—

चेल्लग्नदशा स्वभावजफलप्रौजांसि पाकक्रमे-
 ऽर्केंद्रोश्चेत्प्रथमा खगोदयबलांघ्रिर्भेऽन्यवर्गेऽर्धितः ।
 स्वैर्वर्गेशयलैर्हता बलनिर्हैक्यं मूलितैक्य परे-
 ऽथैवं रिष्टदभंकृजे बहुबलो भङ्क्ता तदा रिष्टहत् ॥३१॥

व्या०—चेद् यदि लग्नाद्यदशा स्यात् तदा स्वभावजफलप्रौ-
 जांसि पूर्वसाधितस्वभावफलेन गुणितानि पङ्क्तलैक्यानि पाकक्रमे
 दशाक्रमे घटानि भवन्ति । चेदकेंद्रोः प्रथमा दशा स्यात् तदा खगो-
 दयबलांघ्रिर्ग्रहाणां लग्नस्य च पङ्क्तलैक्यचतुर्थाशः भे गृहे स्याप्यः ।
 अन्यवर्गे होरादी स चतुर्थाशोऽर्धित स्याप्य । ते स्यातितांकाः स्वै-
 र्धर्गेशयलैर्हतास्तेषां एक्य इह पापक्रमे घल भवति । परेऽन्ये मूलि-
 तैक्य मूलितं च तदैक्यमिति बल वदन्ति । अथैवं रिष्टदभंकृजे रिष्टक-
 रिष्टहरयोर्वले साध्ये तत्र भंका रिष्टभंका चेद्बहुबलंस्तदा रिष्टहत्
 रिष्टनाशको भवति ॥३१॥

अत्रोपपत्तिः—तत्र घलेन दशाक्रमविचारे समभावफलेषु सर्वेषु
 ग्रहेषु यस्याधिकं बलं तस्य पूर्वं ततस्तद्वलयस्य ग्रहस्य दशेति
 यथास्थितयलेन निर्णयः । तत्र रूपतुल्यं समभावफल प्रकल्प्यानु-
 पातः—यदि सकलग्रहाणां रूपतुल्ये समभावफले ग्रहस्थे तद्बल-
 तुल्यं बलं लभ्यते तदेष्टभावफले किमिति लब्धं दशाक्रमबलम्

$$= \frac{\text{ग्रह} \times \text{इभाफ}}{१}$$

अथ रविचन्द्रयोश्चेदाद्या दशा तदा तत्र 'होरादिवर्गाद् द्विगुणं
 गृहं यत्' इति यवनयाक्येन राशेर्द्विवर्गात्मकत्वादप्यौ तुल्यवर्गास्तत्र
 रिष्टकरिष्टहरयोर्ग्रहयोर्बलं अष्टसु स्थानेषु स्याप्यमत्र स्थानद्वयं
 गृहसम्बन्धि, स्थानपट्टकं च होरादिसम्बन्धिकम् । अत्रापि सुगमार्थं
 मेकक्रमलाभार्थमष्टतुल्यं समबलं प्रकल्प्यानुपातो यदि राशी-
 शस्याष्टतुल्ये समबले राशिसप्तहोदयबलतुल्यबलं लभ्यते तदेष्ट-
 राशेशबले किमिति दशाक्रमबलम् = $\frac{\text{ग्रहोदय य०} \times \text{राशीश य०}}{८}$ ।

इदं द्विगुणितं राशिस्थानीयबलम् = $\frac{\text{ग्रहोदयब०} \times \text{राशीशब०}}{४}$ ।

गृहाद् होरादेरधमितत्या "दन्यवर्गोऽर्धित" इत्युक्तम् । ततश्चैषामेक्यं सघंघलमित्यपि समुचितम् । तथा च यद्बलमधिकं तन्मूलमप्यधिक-
मेवेति सर्वबलस्य मूलग्रहणेऽपि न कापि हानिः । यस्तु मूलितानमेक्यं
(प्रत्येकं मूलमादाय तदैक्य) बलमिति कैश्चिद् व्याख्यातं तन्निर्मूल-
त्वादसङ्गतमिति सुधीमिविभाव्यम् । अन्यत्स्पष्टमेव ॥३१॥

भा०—यदि लग्न की प्रथम दशा हो तो स्व स्व भावफल से ग्रहके पदबलैक्य
को गुना करने से दशाक्रम में बल होता है । यदि रवि अथवा चन्द्रमा की प्रथम
दशा हो तो ग्रह तथा लग्नके पदबलैक्य का चतुर्थांश करना उसको गृहस्थान में
लिखना, तथा उसीका भाधा होरादि पदवर्ग में लिखना फिर उन सबको अपने
वर्गों के बलसे गुना करके सबका योग करना तो दशाक्रम में बल होता है ।
कोई भाचार्य योग के मूल लेकर दशाक्रम में बल मानते हैं । कोई प्रत्येक का
अलग अलग मूल लेकर उनके योगको दशाक्रम में बल मानते हैं किन्तु वह युक्ति-
शून्य मालुम होता है । इसलिये सबका योग अथवा सर्वयोग का मूल ही वास्तव
बल है । इस प्रकार रिष्टर, रिष्टहर दोनों ग्रहके बल साधन करे । यदि रिष्टहर
अधिक बली हो तो रिष्टभंग करता है ॥३१॥

उ० दी—अथात्रोदाहरणे लग्नबलाधिकत्वाल्लग्नस्येव प्रथमा दशा
तेनात्र स्वस्वग्रहभावजफलेन (१० चक्रस्थेन) ग्रहस्य स्वानि
स्वानि पदबलैक्यानि गुणितानि दशाक्रमबलानि भवन्ति । तद्यथा—
रवेर्भावफलेना ००।२८।३३ नेन रवेः पदबलैक्यं ५।४६।२५
गुणितं जात रवेर्दशाक्रमबलम् २।४४।५० एवं सवंपां ग्रहाणां
साध्यम् (द्र० ११२ चक्रम्) ।

अथ रिष्टकरहरस्योदाहरणम्—रवेः पदबलैक्यम् ५।४६।२५
एतदग्निः १।२६।३६ रविः शनिगृहे वर्त्तते तेन शनिपदबलैक्येना
६।१२।५२ नेन गुणित (१।२६।३६) × (६।१२।५२) =
८।५८।१० इदं रवेर्ग्रहसम्बधिरिष्टकरहरबलम् । एवञ्च होरायां
रविवलांग्रघर्षम् ००।४३।१८ रवि स्वहोरायां वर्त्ततेऽतः स्व-
बलेना ५।४६।२५ नेन गुणितम् (००।४३।१८) × (५।४६।२५)
= ४।१०।०० इदं होरासम्बन्धिरिष्टकरहरबलम् । एवं द्रेष्काणादौ
बलांग्रघर्षं द्रेष्काणादिस्वामिषलेन निम्नं स्वस्वबलं ज्ञेयम् । तत्र

गृहादिवलानां योगः योगरत्नं भवति (द्र० १११ चक्रम्) 'मूलितैस्य परे' एतदर्थमेतच्चक्राधो गद्यपद्यमवलोक्यमिति ॥ ३१ ॥ ❀

अथ रिष्टकरहरग्रहयोर्बलसाम्ये निर्णयमाह—

भङ्क्तू रिष्टकृतो हिताहितशुभासत्त्वं च नीचोच्चभा-
स्ताद्यस्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य भङ्गं वदेत् ।
श्रेष्ठं रिष्टहतौ दशाक्रमं इहौजः श्रीधराद्योदितं
कष्टेष्टमवलान्तरात्क च कृतं तद्युक्तिशून्यं त्वसत् ॥ ३२ ॥

व्या०— भङ्क्तू रिष्टभगकरस्य, रिष्टहतौ रिष्टकरस्य चेति ग्रहद्वय-
स्यापि हिताहितशुभासत्त्वं (हितमिष्टमहित कष्टं शुभत्वमशुभत्वं) च
पुनर्नीचोच्चभास्ताद्यस्य सकलस्याप्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य
भङ्गं वदेत् । इहात्र रिष्टहतौ दशाक्रमे श्रीधराद्योदितमौजो बलं श्रेष्ठम् ।
क च कुत्रापि (श्रीपत्यादिपञ्चतौ) कष्टेष्टमवलान्तरात् दशाक्रमबल
कृतं तद् युक्तिशून्यमसच्च ज्ञेयमिति ॥ ३२ ॥

अत्र श्रीधराद्योदितबलस्य श्रेष्ठत्वं, श्रीपत्याद्योदितबलस्य युक्ति-
शून्यत्वमसत्त्वं चोदाहरणदीपिकार्यां स्फुटं प्रदर्शितमलमत्र लेख-
प्रपञ्चेनेति ॥ ३२ ॥

* अत्र प्रसङ्गाच्छ्रीपतीथरिष्टकरहरचरत्योदाहरणम् । तत्र तावत्तदानयनपद्यम् ।

'यच्छुभाशुभवलान्तरात्क रिष्टभगकरक्षेत्र्यो पुन ।

सैववर्गदलद्वयसक सङ्ग भवति शेषवर्गजम् ॥ १ ॥

मादिवर्गपतिवीर्यसगुण जायते बलमरिष्टकारिण ।

रिष्टभक्तूरपि सप्तवग्न तद्धि सर्वबलसयुतिस्त्वयो ॥ २ ॥

अथात्रेष्टगुणित रवे पञ्चवर्गजम् ०२ । ४६ । ५० तथा वष्टगुणित २ । ३७ ।

०३ अन्नयोरन्तरम् ०० । १२ । ४७ चतुर्भक्त ०० । ०२ । १२ इद गृहकोष्टके मसकक
जातम् । एतदर्थम् ०० । ०१ । ३६ होरादिपल्लवेषु मसकक क्षेत्रम् । अथ गृहकोष्ठस्य
मसकक ०० । ३ । १२ गृहस्वाभिपङ्कलेना ६ । १२ । ५२ नेन गुणित जात
०० । १६ । ५३ एव होराकोष्ठरथमसकक ०० । १ । ३६ होरास्वामिवलेना ५ । ४६ ।
२५ नेन गुणित ०० । ०६ । १४ एव स्वस्वमसकक स्वस्वस्व भिवलेन गुणित स्वस्व
कोष्ठके लेख्यम् । तेषां गृहादिकोष्ठरथानां योग १ । २४ । ५६ इद रवे रिष्टकरहरबलम् ।
एवं सर्वेषां (द० ११० चक्रम्) ।

भा०—रिष्टकर और रिष्टहर दोनों ग्रहों के इष्ट, कष्ट, शुभत्व, अशुभत्व तथा नीच, उच्चराशि, भस्त, आदि शब्द से मूल त्रिकोण, अधिमित्र, मित्र, सम, शत्रु, अधिशत्रु वी राशि और जय, पराजय के आश्रयत्व विचार करके मतिमान् रिष्टमंग कहे । यहाँ रिष्टमंग में और दशाक्रम में श्रीधर आदि से कथित ग्रहदिकों का बल श्रेष्ठ है । श्रीपति आदि किसी किसी आचार्यों के ग्रन्थ में कष्ट इष्ट से गुणित पद्मलैक्य के अन्तर पर से बल साधन किया है वह युक्तिशून्य और असत् है ॥ ३२ ॥

उ०दी — अत्र श्रीपत्याद्युक्तबलस्यासङ्गतत्वमुक्तं तद्यथा — रिष्ट-
फतुर्घा रिष्टहर्तुर्ग्रहस्य बलपरिपूर्णस्य यदि उच्चबलं रूपार्धं ००।३०
चेष्टाबलञ्च रूपार्धं ००।३० तदा इष्टं कष्टं सममेव ०।३० तदेष्टकष्टव-
लसाम्यात्तदन्तरबलं शून्यं स्यात् । तदा यद्बलपूर्णोपि गृहः शुभाशुभ-
बलान्तरात्साधितबलेन शून्यबलः श्रीपतिमते रिष्टकर्त्ता रिष्टहर्त्ता या न-
भवति । न चैतद्युक्तम् । तथान्या युक्तिः—यत्रोच्चबलं शून्यं चेष्टाबलञ्च
शून्यं तदेष्टं शून्यं कष्टं रूपं स्यात् । तदा इष्टबलं शून्यं कष्टबलं यथाव-
त्स्यात् । तदा शुभाशुभवलान्तराद्बलमिति कष्टबलशेषाद्बलमुत्पद्यते ।
तदा तद्बलाधिकोरिष्टहर्त्ता अस्तं गतो नीचगतश्च कथमरिष्टं हरति ।
अतश्च यच्छुभाशुभवलान्तराद्बलमिति कृतं तत्सर्वथैवायुक्तमुक्तमिति
सुधीभिर्भृशं विचिन्त्यम् ॥ ३२ ॥

अथान्तर्दशाक्रममाह—

अर्धस्यैकभगस्त्रिकोणगृहगस्थ्यंशस्य चास्ते नगां—
शस्यांघेश्वतुरस्त्रगो निजगुणैः पक्षैकभे स्याद्बली ।
अंशादौ कुरु रूपमत्र समतां कृत्वा च नाशं छिदा-
मंशानाः स्वदशाः पृथक् खलु लवैक्यासाः स्युरन्तर्दशाः ॥ ३३ ॥

ध्या०—मूलदशापतेरेकभग एकराशितो ग्रहो लग्नं याऽर्धस्य
दशापतिदत्तदशार्धस्य निजगुणैराहोद्योगोद्गनीचादिभिः पक्षा
पाचको भवति । त्रिकोणगृहगः पञ्चमनयमस्नानगतो ग्रहस्त्वंशस्य,
अस्ते सममस्नानस्वितो ग्रहो नगांशस्य स्वमंशस्य, चतुरस्त्रगद्युर्घा-
ष्टमस्नानस्वोऽघेद्युर्घांशस्य पाचको भवति । एकभे एकराशी छो,
बहवो या प्रदाद्येत्तदा तन्मध्ये यो बली मर्यतो बलाधिकः स (निज-
गुणैर्येव्यंशादिकूपैराहोद्योगोद्गनीचादिभिश्च) एक एव ग्रहः पक्षा

(अन्तर्दशापाचकः) भवति । अत्रांशदौ रूपं (१) कुरु, च पुन-
 श्चिदं छेदानां समतां कृत्वा नाशं कुरु, ततः स्वदशाः पृथक् पृथ-
 गंशान्ना लवैःशान्ता अंशयोगेन भक्त्वा अन्तर्दशाः स्युरित्यर्थ ॥३३॥

अत्रोपपत्तिः— येऽर्ध्वांशान्तर्दशानां पाचकास्तेषां सर्वेषामन्तर्द-
 शायोगो दशाच्चतुल्य एव । तस्मात्सर्वांशयोगेन दशाच्चतुल्यान्तर्दशा
 भवितुमर्हति । तत्र “योगोन्तरं तुल्यहरांशकानाम्” इत्युक्तेः समच्छेद-
 विधानं कृत्यैव योगोऽन्तरं वा कार्यमिति । यथाऽप्र क्रमेण दशापत्यादी-
 नामंशाः १ । २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । ८ । ९ । १० । समच्छेदीकृता यदि

अंशं $\frac{1}{10}$ अंशं $\frac{2}{10}$ अंशं $\frac{3}{10}$ अंशं $\frac{4}{10}$ अंशं $\frac{5}{10}$ अंशं $\frac{6}{10}$ अंशं $\frac{7}{10}$ अंशं $\frac{8}{10}$ अंशं $\frac{9}{10}$ अंशं $\frac{10}{10}$
 एवंयोगः $\frac{अयो}{ह}$ अतोऽनुपातो यदि सर्वांशयोगेना ($\frac{अयो}{ह}$) नेन
 दशातुल्यान्तर्दशा लभ्यते तदा पृथक् पृथगंशेन किमिति = $\frac{दशा \times अं}{अयो. ह}$
 = $\frac{दशा \times अं}{अयो}$ एवं पृथक् पृथगन्तर्दशाभानं स्यात् । अत उपपन्नम् ।
 ऐपयुक्तिः स्फुटैव ॥३३॥

भा०—दशापति के साथ एक राशि) में रहनेवाला ग्रह मूल दशा के
 आधे का पाचक (अन्तर्दशा पति) होता है । दशापति से त्रिकोण ५।९। में रहने
 वाला दशा के तृतीयांश का पाचक होता है । सप्तम ७ स्थान में रहनेवाला सप्त-
 मांश का, चतुरस्र (४।८) में रहनेवाला चतुर्थांश का पाचक होता है । सब ग्रह
 अपने अपने गुण (आरोहादरोह उच्च नीच आदि) के अनुसार शुभाशुभ फल
 का पाचक होता है । यदि एक राशि में अधिक ग्रह हो तो उन में जो सब से
 इली हो वही एक अपने गुणानुसार अन्तर्दशा पाचक होता है । यहाँ प्रत्येक
 अन्तर्दशा पाचक के अंशस्थान में रूप (१) लिखकर यथा प्राप्त अर्ध्वांशादि
 लेखे । फिर सब का समच्छेद करके छेदों को त्याग कर दे । फिर मूलदशापति
 ही दशा को पृथक् पृथक् अंश से गुना करके सब अंशों के योग से भाग देने से
 अन्ति पृथक् पृथक् अन्तर्दशा होती है ॥ ३३ ॥

अन्तर्दशाक्रम—

प्रथम दशापति को अन्तर्दशा फिर पठितक्रमस्थानस्थित ग्रहकी दशा
 होती है । कहा भी है—

“आदावन्तर्दशापाकपतेस्तत्क्रमतोऽपराः” इति ।

७० दी—अथ लग्नदशायामन्तर्दशाविचारस्तत्र प्रथमान्तर्दशा लग्नस्यैवातः रूपांशतले रूपहरो देयः १ । अथ दशापतेर्नवमस्थानस्थितानां मध्ये युधो बलाधिकस्तेन स त्र्यंशापहारकोतः रूपांशतले हरत्रयं देयम् १ । अत्र सप्तमस्थाने ग्रहाभावत्वान्न नगांश इति । चतुरस्रगो गुरस्तेन चतुर्थांशापहारकः १ । अथैषां लग्न बुधगुरूणामंशयोगार्थं न्यासः १ । १ । १ । १ । अत्र “अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवम्” इत्यनेन समच्छेदिता अंशाः १३ । १३ । १३ । एते समच्छेदीभूताश्छेदविहीनाश्च १२ ॥ ४ ॥ ३ एते गुणकाराः एकीकृता १६ एष भागहारः । अथ दशापतिदायः । ११ ११ । १६ । ५४ । ०० द्वादशगुणितः १४३ । ७ । २८ । ४८ । ०० अयं भागहारेणा १६ नेन भक्तः ७ । ६ । २२ । २ । ३२ इयं मूलदशापतेर्लग्नस्यान्तर्दशा । पुनरपि मूलदशापतिदायस्यास्य ११ । ११ । १६ । ५४ । ०० चतुर्गुणितस्य एकोनविंशत्याभागमपहृत्याप्तम् । २ । ६ । ७ । २० । ५० इयं त्र्यंशापाचकस्य युधस्यान्तर्दशा । पुनरपि मूलदशापतिदायस्यास्य ११ । ११ । १६ । ५४ । ०० त्रिगुणितस्य ३५ । १० । २६ । ४२ । ०० एकोनविंशत्या भागमपहृत्याप्तम् ११ । १० । २० । ३० । ३८ इयं चतुर्थांशापाचकस्य गुरोरन्तर्दशा (द्र० ११४ चक्रम्) । एव ११५ १२१ चक्राणि ज्ञेयानि) ॥ ३३ ॥
अथ विदशादिकमाह—

इत् गभ्यो विदशास्ततोऽप्युपदशास्ताभ्यश्च सूक्ष्मं फलं पञ्चांशोनदिनद्वयं तु कलयेत्पायुः कृतं दृश्यते ।

पक्षैः खेटलवान्तरेण च भवेन्मासान्तरं चायुषः

प्रोक्तं यैस्तु दशादिलग्नजफलं तेभ्योऽतिदृग्भ्यो नमः ॥ ३४ ॥

व्या०—इत्यनेन विधिना आभ्योन्तर्दशाभ्यो विदशाः साध्याः । यथा—अन्तर्दशा एव दशा फल्प्या अन्तर्दशापतिरेव दशापतिः फल्प्यः ततोऽर्धस्येऽर्धभाग इत्यादिनाऽन्तर्दशामध्ये विदशा भवन्तीति । ततस्ताभ्यो विदशाभ्य उक्तप्रकारेणोपदशाः साध्याः । ताभ्यः सूक्ष्मं फलं भवति । शिष्यावधानार्थं ग्रहाणां स्पष्टतरं साधनं कार्यमित्याह पञ्चांशोनदिनद्वयमिति । फलया एषया फलया कृतं साधितमायु पञ्चांशोनदिनद्वयं (अष्टचत्वारिंशद्दृष्टिकाधिकैरुद्दिनमित्यर्थः) दृश्यते । पक्षैर्ग्राह्यसौरार्यादिभिश्च खेटलवान्तरेण ग्रहाणामंशाघन्तरेण आयुषो मासान्तरं भवेत् । तथा सत्यपि यैः धीपत्यादिभिर्दशादिल-

मजफलमप्रोक्तं तेभ्योऽतिदृग्भ्यो दूरदृष्टिभ्यो नमो नमस्कारोऽस्तु ।
इत्युपहासवचनम् ॥३४॥

एककलातुल्येन प्रहान्तरेणायुषः पञ्चांशोनदिनद्वयमन्तरं भवति
तद्यथा—यदि नवांशकलाभिरेकं घणं लभ्यते तदैककलया किमिति =
 $\frac{१ \times १}{२००} =$ वर्षात्मकमायुः पृथ्यधिकशतप्रयेण संगुण्य दिनोत्तमकमा-
युः $= \frac{३६०}{२००} = २ - \frac{१}{५}$ । तथाऽशाद्यन्तरेण मासाद्यन्तरं भवति यथा—यदि
नवांशकलाभिः २०० द्वादशमासा लभ्यन्ते तदैकांशकलाभिः किमिति =
 $\frac{१२ \times ६०}{२००} = \frac{१८}{५} = ३ + \frac{३}{५} =$ मासाद्यायुः । अत आचार्योक्तं सुष्ठुतरम् ।

भा०—जैसे अन्तर्दशा साधन क्रिया है इसी प्रकार अन्तर्दशा से विदशा का
साधन करे और विदशा से उपदशा साधन करे उस से सूक्ष्म (स्पष्ट) फल होता
है । ग्रह में एक कलातुल्य अन्तर होने से आयुर्दायों में एक दिन ५८ घटी अन्तर
होता है क्योंकि एक कला पर से आयुर्दाय बनते हैं तो १ दिन, ५८ घटी होती
है । और मित्त मित्त पक्ष (ग्राह्य सौर आदि से) ग्रह साधन करने से भंशादिक
अन्तर होता है । इसलिये आयुर्दाय में मासादि अन्तर हो सकता है । तब भी
उसी रीति से बनाये हुये ग्राहादिक से जो धीपति आदि भावाय दशा फल लग्न
फल आदि बने हैं उन दूर दृष्टियों को मेरा भ्रमस्फार है ॥ ३५ ॥ -

उ० दी—अथाप्रान्तर्दशावर्षादय षय दशाः कल्प्याः । अन्तर्द
शाधीनो दशाधीशः कल्प्यः । तंताऽस्तस्यैकभग इत्याद्युक्तगीत- न्तर्दशा-
मध्ये विदशा क्षेयाः । तद्यथा—गुरोर्दशान्तर्दशामध्ये प्रथमा गुरोर्धि-
दशा । तेन गुरोर्दशस्या ः स्य । तथा सप्तमस्थाननक्षितचन्द्रायां
शस्य । तथा चतुरस्रगतशुक्रस्या ः स्य च । पूर्वोक्तरीत्या समच्छेदि-
तांशाश्छेदविहीनाश्च २॥ ४ ॥ ७ एते गुणकाराः, एषीष्टताः ३६
एष भागहारेः । अथ दशापतिदायः ४ । ५ । ८ । २६ । २८ अष्टा-
विंशतिगुणितः १२४ । ०३ । २७ । ४५ । ०४ भागहारेण, ३६ तेन
भक्तः ३ । २ । ७ । ३८ । ४ इयं गुरोर्दशान्तर्दशामध्ये गुरोर्धि-
दशा । अथ दशापतिदायस्या ४ । ५ । ८ । २६ । २८ स्य चतुर्गुणि-
तस्यै १७ । ६ । ३ । ५७ । ५२ कोनचत्वारिंशद्भागमपहृत्यामं ०० । ५ ।
१३ । ५६ । ५२ इयं चन्द्रस्य विदशा । अथ दशापतिदायस्या ४ । ५ ।
८ । २६ । २८ स्य सप्तगुणितस्यै ३१ । ०० । २६ । २६ । १६ कोनचत्वारिंश-

द्भागमपहृत्याप्तं ०० । ६ । १६ । ५४ । ३१ इयं शुक्रस्य विदशा (द्र० १२२ चक्रम्) । एवं विदशा एव दशाः कल्प्याः । विदशापतिर्दशापतिः कल्प्यः । ततोऽर्द्धस्यैकभाग इत्याद्युक्तप्रकारेण विदशामध्ये उपदशाः साध्याः किमत्र लेखप्रपञ्चेन (द्र० १२३ चक्रम्) ॥३४॥

अतः सूक्ष्मदशाफलार्थं दशाप्रवेशमालिकलत्रसाधनमाह—
शाकोऽन्दा जनिमध्यमार्कभमुखं मासादि तद्युग्दशा-
ब्दाद्यं तत्र शके स भादितरणिर्मध्यो दशादौ भवेत् ।
घस्त्रीभूतदशा पृथक् त्रिकुहता खाङ्गाष्टहत्तद्युता
सा स्यात्सावनिका दशाब्दपलयुक्तद्युग्जनिद्युव्रजः ॥३५॥
तस्मात् सावयवाद्गणात्स्वकरणात् साध्या दशादौ खगाः
क्षेपान् जन्मखगान् प्रकल्प्य यदि वा साध्या दशा सावनात् ।
ते स्पष्टाश्च तिथिरच संक्रमवेशान्मासो दशादौ तनुः
पूर्वोक्तं जडकर्म चात्र तु मया तल्लाघवं दर्शितम् ॥ ३६ ॥

व्या०—शाको जन्मकालिकंशाकोऽब्दाः कल्प्याः, जनिमध्यमार्क-
भमुखं जन्मकालीनाकराश्यादिकं मासादिकं कल्प्यम्, तद्युग्दशा-
ब्दाद्यं (तेनाब्दादिना युक्तं दशाब्दाद्यं) कार्यम् । एवं यः शाको
यश्च राश्यादिकमुत्पद्यते तत्र तस्मिन् शके दशादौ अग्निदशाप्रवे-
शनाले स मध्यो भादितरणिर्मध्यमः सूर्यो भवेत् । तत्र शाके तत्तुल्यो
मध्यमसूर्यो यदा भवति तदैवाग्निदशाप्रवेशो भवतीत्यर्थः । अथ
तात्कालिकमासाधानयनमाह—घस्त्रीभूतदशेति । घस्त्रीभूतदशा दि-
नीकृतदशा पृथक् स्थानान्ते रे साध्या सा त्रिकुहता त्रयोदशगुणा
पाङ्गाष्टहत् तद्युता (तेन लब्धेन दिनाद्येन युक्ता) पृथक्सा कार्या
(तथा) दशाब्दपलयुक् (दशाब्दतुल्यैः पलयुक्ता कार्या) एवं सा
सावनिका सावनदिनात्मिका दशा भवति । तद्युग्जनिद्युव्रजः
(तथा सावनदिनात्मिका दशया युक्तो जन्मकालिकोऽहर्गणः) कार्यः
स दशाप्रवेशमालिकोऽहर्गणो भवति । जन्मदिनीयसूर्योदयमालिनोऽ-
हर्गणस्सूर्योदयाद्गतेपद्यटीपलयुतो जन्मकालिकोऽहर्गणः सावयवो
भवतीति ज्ञेयम् । तस्मात् सावयवाद् गणादहर्गणात्, स्वकरणात्
(जन्मकाले यस्मात् करणात् साधिता ग्रहास्तस्मादेव करणग्रन्थात्)

दशादौ खगाः साध्याः । यदि वा जन्मखगान् जन्मकालिकचरदेशा-
न्तरादिसंस्कृतमध्यग्रहान् क्षेपान् प्रकल्प्य दशासाधनात् (दशासा-
वनदिनाद्यमेव साधयवाहर्गणं प्रकल्प्येत्यर्थः) स्वकरणाद्ग्रहाः
साध्याः । (अत्र दशासावन जन्मकालमारभ्य व्यतीतदशासावन-
युक्तं ग्राह्यमिति ध्येयम्) । यद्वा केवलदशासावनात्पूर्वदशाप्रवेशकालि-
कग्रहान् क्षेपान् प्रकल्प्य ग्रहाः साध्याः ।) ते च साधिता ग्रहाः
स्पष्टाः कार्याः । तथा स्पष्टाकेचन्द्राभ्यां तिथिश्च साध्या । तथा
संक्रमवेशान्मासो ज्ञेयः दशादौ तनुः साध्या । ततः फल वाच्यमिति
शेषः । पूर्वोक्तं (पूर्वाचार्यैः धीपत्यादिभिर्दत्तं) जडकर्म अस्ति ।
अत्रास्मिन् ग्रन्थे तु मया तल्लाघवं दर्शितम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

अत्रोपपत्तिः—सौरत्वर्षादावेव शाकारम्भो भवति, तथा ख्येरेक-
राशिभोगकालश्चैकः सौरो मासो भवतीति "शाकोब्दा इत्यादि स
भादित्तराशिर्मध्यो दशादौ भवेदित्यन्तं "सयुक्तिकमेव । परञ्चैवं दशा-
दिवसा. सौर एव । अतस्तैर्षां साधनीकरणायाजुपातो—यदि
युगसौरदिनैर्युगसौरसावनयोरन्तरं लभ्यते तदेष्टदशादिनाद्यैः किमि-

$$\text{तीष्ठान्तरम्} = \frac{\text{दशादि} \times २२७१७ = २२}{१५५५२००००} = \frac{\text{दशादि} \times १३}{२२६ + १६५०२७४} = \frac{१७४७५२५}{१७४७५२५}$$

$\frac{\text{दशादि} \times १३}{२६०}$ । स्वल्पान्तरात् । एतेन पृथक्स्था युक्ता साधनिका

दशा भवितुमर्हति । किञ्चात्र हरः किञ्चिदधिको गृहोतोऽतः फलेऽ-
रत्वं जातम् । अतो युगसौरास्त्रयोदशगुणिताः खाङ्काष्टमका लघ्व-
युता युगसौरा युगसावनभ्योऽल्पा भवन्ति तेषां युगसावनानां
चान्तरं = १४२३ । अतोऽनुपाता—यदि युगसौरत्वर्षदिदि १४२३ दिना-
त्मकमन्तरं लभ्यते. तदेष्टदशावर्षैः किमिति दिनात्मकमन्तरं =

$$\frac{१४२३ \times \text{दशाव}}{४३२००००} । पृष्टिवर्गगुणितमन्त्रात्मकमिष्टान्तरम्$$

$$= \frac{\text{दशाव} \times ५१२२०००}{४३२००००} = \text{दशाव} । स्वल्पान्तरात् । पूर्वसाधितसावने-$$

धेतावती न्यूनताऽऽसीदती दशाब्दतुल्यं पलं योज्यमेवेत्युपपन्नम् ।
स्पष्टाकस्य प्रतिक्षणं विलक्षणत्वान्मध्यमार्के एव दशामासादि योजनं
समुचितम् । शेषवासना सुबोध्या ॥ ३५-३६ ॥

भा०—जन्मकालिक शाके को वर्ष, और मध्यम सूर्य के राश्यादि को मासादि मानकर पूर्वदशा घर्षादि में जोड़ने से वर्ष स्थान में जो संख्या हो उस शाकाब्द में अग्रिम दशा प्रवेश समय में मासादि तुल्य राश्यादिक मध्यम सूर्य होते हैं । तथा दशा को दिनात्मक बनाकर दो जगह रखे एक स्थान में दिनात्मक को १३ से गुना कर ८९० का भाग देकर लब्धि दिनादि को पृथक् स्थित दिनात्मक दशा में जोड़े और उसमें दशावर्ष संख्या तुल्य पल जोड़ने से सावनात्मक दशा होती है । उसको जन्मकालिक अहर्गण में जोड़े तो अग्रिमदशा प्रवेशकालिक सावयव अहर्गण होता है ॥ ३५ ॥

जन्मदिन के सूर्योदयकालिक अहर्गण में ह्यष्ट घटीपल जोड़ने से जन्मकालिक सावयव अहर्गण होता है । उस दशाप्रदेशकालिक सावयव अहर्गण से जन्मकाल में जिस करण ग्रन्थ से ग्रह दक साधन किया हो उसी करण ग्रन्थ से दशारम्भ काल में ग्रह साधन करें । अथवा सावन दशा को अहर्गण मानकर जन्मकालिक ग्रह को क्षेपक मान कर स्वकीय करण ग्रन्थ से ग्रह साधन करें । फिर उस ग्रह को स्पष्ट क्रिया से स्पष्ट करें । और स्पष्ट सूर्य चन्द्रमा पर से तिथि साधन करें । और सक्रान्ति के घरा से मास का ज्ञान करें । फिर दशारम्भ काल से लग्न साधन करें । पर्यावार्य (श्रीपति भादि) इस साधनीकरण को विस्तरना पूर्वक कहे हैं । परशु में यहाँ उससे लाघव से किया है ॥ ३६ ॥

उ० दी अत्र जन्मकालिकशकाब्दे १७=० स्मिन् जनिमध्य मार्गममुप १०।११।११।४३ मासादितुल्यं युक्तं १७=०। १०। ११।११।४३ इदं लग्नदशाब्दाद्येना ११। ११। १६। ५४। ०० नेन च युतं जातः शनिदशारम्भकालिकशकाब्दः १७६२ मध्यमार्गश्च १०। १। ५। ४३ अत्र शक्रोनवाद्गोन्दुकशालुयुक्तं इत्यादिना कलिगताब्दा ४६७१ । लग्नदशारम्भकाले जन्मकालिकः शकाब्दा एव प्रसिद्धाः । अथ गुरुदशारम्भकाले शनिलग्नयोर्दशादियोगेन २६। ११। २। ५२। १६ नेन जन्मकालिकशकाब्दादयः १७=० १०। ११। ११। ४३ युक्ता जाताः शकाब्दाः १८०७ मध्यमार्गश्च ६। १४। ३। ५६ अत्रापि पूर्ववत्कलिगताब्दा ४६८६ एव सर्वेषाम् (इ० १२४ चक्रम्) ।

अथ गुरुदशारम्भकाले लग्नशनिधरयोर्दशा प्यतीताऽतस्तयो-
योगः (११। ११। १६। ५०) + (१४। ३। ५६। १६)
= २६। ११। २। ५२ ।

पृथक् स्थाप्यः । एकत्र त्रयोदशगुणः १२६००७ । १६ । २८ खाङ्गाए
 ८६० भिर्भक्तः १४१ । ३४ । ५३ अनेन द्वितीयस्य युतः ६८३४ । २७ ।
 ६ अयं दशान्दतुल्यै २६ रेभिः पलैर्युतो जाता सावित्रा दशा
 ६८३४ । २७ । ३५ । अथात्र जन्मकालिकाहर्गणज्ञानार्थं (१२४) चकाघः
 स्थितम् 'देशान्तरेष्टमिभाख्ये' त्यादि पद्यमवलोक्यम् । तत्र मिथिला-
 देशान्तरं १ । ३५ चालनघटिका च ३ । ३१ ऋणात्मकयोरनयोयोगः
 ५ । ६ पूर्वानीताहर्गणेभ्यः १=११६३४ शोध्यो जातो जन्मकालिका
 हर्गणः १=११६३३ । ५४ । ५४ । अथ सावित्रिका दशा जन्मकालिका
 हर्गणयोयोगे कृते दशारम्भकालिकाहर्गणो जातः (६८३४ । २७ । ३५)
 + (१=११६३३ । ५४ । ५४) = १=२१४६८ । २२ । २६ । अस्मात्-
 (सावयवादहर्गणात्) पूर्ववद्ग्रहादयः साध्याः तत्र १२४ १२५—
 १२६—१२७ चक्रसम्बन्धिगद्ये विशेषो द्रष्टव्यश्चक्राणि च द्रष्टव्यानी-
 त्यलं पल्लवितेन ॥ ३५—३६ ॥

अथ दशाशुभाशुभफलमाह—

चन्द्रः प्राप्तदशेश्वरस्य सुहृदुच्चस्वर्त्तसंस्थो दशा-
 नाथाद् धीनवसप्तमोपचयगो दद्याच्छुभानीति च ।
 यस्मिन्भेऽत्र विधुः स जन्मनि तनुस्वायादिभावो यदा*
 तत्तद्बृद्धिकरोऽर्थं तत्तद्धकरः प्रोक्तेतरस्थानगः ॥ ३७ ॥

व्या०—प्राप्तदशेश्वरस्य सुहृदुच्चस्वर्त्तसंस्थो वर्त्तमानदशास्वामिनः
 सुहृद्भे वा तस्याद्यभेऽपि वा स्वर्त्तं ककटे स्थितश्चन्द्रः शुभानि शुभ-
 फलानि दद्यात् । या दशानाथात् धीनवसप्तमोपचयगश्चन्द्रः शुभानि
 दद्यात् । इत्येवं शुभफलमदे सति अत्र दशाकाले विधुश्चन्द्रो यस्मिन्नाशौ
 स्थितः स राशिर्जन्मनि तनुस्वायादिभावा (तनुधनसहजसुहृदित्या-
 दिकः) यो भवति तत्तद्बृद्धिकरो भवति । यथा यदि चन्द्रामान्तराशि-
 स्तनुभावे तदा जनस्य देहसीत्यं, यदि धनभावे तदा धनवृद्धि-
 रित्यादि ज्ञेयम् । किन्त्यत्र "कथयति विपरीतं रिण्फपष्ठाष्टमेपु" इति
 यराहवाक्येन यदि शत्रुमृत्युच्ययभावेपु स्थितस्तदा तद्भाषस्य नाश एव
 भवति । अथ यदि प्रोक्तेतरस्थानगश्चन्द्रो भवति तदा तत्तद्भाषनाश

स्यात् । अत्रापि शत्रुमृत्युव्ययेषु चन्द्राक्रान्तराशिस्तदा तत्तद्भाववृद्धिः
रेवेत्यनुक्तमपि वृद्धिमता ज्ञेयम् ॥३७॥

अत्र युक्तिः सुगमागममूलैव ॥३७॥

भा०—चन्द्रमा यदि वर्तमान दशापति के मित्र की राशि में वा उच्चराशि में
वा अपनी राशि (कर्क) में हो अथवा दशानाय से ५।९।७।३।६।१०।११ इन
स्थान में हो तो शुभफल देते हैं । ऐसे शुभफल होने पर चन्द्रमा वर्तमान दशा-
काल में जिस राशि में हो वह राशि जन्म समय में तन्वादिक जिस भाव में हो
उस भावों को पुष्ट करता है । जैसे तनुभाव में हो तो शरीर सुख की वृद्धि
इत्यादि समझना । परन्तु शत्रुमृत्यु व्यय भाव में हो तो उस भाव फलका नाश
समझना । जैसे—शत्रुभाव में हो तो शत्रु का नाश इत्यादि । यदि उक्तस्थान से
भिन्नस्थान में चन्द्रमा हो तो चन्द्राक्रान्तराशि जन्म समय में जिस भाव में हो
उसका नाश होता है । यहाँ भी शत्रु मृत्यु और व्यय इन तीनों भाव में विपरीत
फल समझना ॥३७॥

उ० दी - स्पष्टम् ॥३७॥

अथान्यविशेषमाह—

यद्द्रव्यं खचरस्य भावगृहद्वयोर्गोदि सर्वं फलं
योज्यं वृत्तिकृतिर्वलादिह दशायां चाथ यो वैरयुक् ।

पापः पापदर्शा विशेत्स च विपत्कर्त्ताऽथ तद्गद्गद-

स्तत्काले बलवान् खगः शुभसुहृद्दृष्टेष्टपद्वर्गगः ॥३८॥

व्या०—खचरस्य ग्रहस्य यद्द्रव्यं "ताम्रं स्यान्मणिहेमेत्यादि" ।
ग्रहान्तरोक्तं तथा भावगृहद्वयोर्गोदि (भावफलराशिफलदृष्टि-
फलयोगादिकं) सर्वं फलं बलाद् (बलमयलभ्येति ल्यब्लोपे पञ्चमी)
दशायां योज्यम् । पूर्णबले ग्रहे यथांक्तं फलं पूर्णं, मध्यबले मध्यं,
हीनबलेऽल्पमित्यर्थः । तथा वृत्तिकृतिराजीविका च दशायामनुवीज-
नीया । अथाथ यो ग्रहो वैरयुक् वैरेण शत्रुतया युक्तः (पापस्य मूल-
दशापतेः शत्रुः) वा पापः पापग्रहो यदि पापदर्शा विशेत् (पापदर्शा-
मध्ये तच्छत्रुः, पापग्रहो वा यद्यन्तर्दर्शां कुर्वात्तदा) स विपत्कर्त्ता
स्यात् । अथ तत्कालेन्तर्देशकाले कश्चित् बलवान् खगः शुभसुहृद्-
दृष्टेष्टपद्वर्गगस्तदा स तद्गद्गदो रिष्टभङ्गकारको भवति ॥ ३८ ॥

अत्रापि युक्तिरागममूलैव ॥३८॥

भा०—जिस ग्रह का जो द्रव्य (बृहज्जातक आदि में कहा) है और भाव फल राशिफल-दृष्टिफल, योग (राजयोग आदि) तथा आजीविका इत्यादि सब फल ग्रह के बलानुसार दशा में विचार करे । जैसे यदि ग्रह पूर्ण बली हो तो उक्त फल पूर्ण, मध्यबल हो तो मध्यम, हीन बल हो तो अल्प फल कहना । तथा पापग्रह की दशा में यदि पाप ग्रह की शत्रु की वा पाप ग्रह की अन्तर्दशा हो तो उसमें विपत्ति होती है । यदि दशा काल में कोई ग्रह बलवान् होकर शुभग्रह मित्र से दृष्ट हो वा शुभग्रह के वा मित्र के पङ्क्ति में हो तो विपत्ति का नाशकरक होता है ॥३८॥

उ० दी—सुगमम् ॥ ३८ ॥

अथाष्टवर्गफलस्याल्पत्वाधिकत्वकल्पनामाह—

खेटस्तस्य यदष्टवर्गजफलं पूर्णं शुभं जन्मत-
न्विन्द्रोर्वृद्धिपु च स्वभोचभसुहृद्भस्वत्रिकोणेऽस्ति यः ।

दुष्टं मध्यफलं विपर्ययगतस्यानिष्टमत्युत्कटं

शस्तं स्वल्पतरं खगस्य च वदेज् ज्ञात्वा बलं तत्त्वतः ॥३९॥

व्या०—यः खेटो जन्मतन्विन्द्रोर्जन्मकालिकलग्नचन्द्रयोर्वृद्धिपु-
चयभवनेषु च (तथा) स्वभोचभसुहृद्भस्वत्रिकोणे (स्वराशी स्वोचराशी
मित्रराशी, स्वमूलत्रिकोणे पृथ्व्यतमे) अस्ति वर्तते तस्य ग्रहस्य यत्
शुभमष्टवर्गजफलं तत् पूर्णं भवति । यद् दुष्टमशुभं तन्मध्यफलं (उक्त-
ग्रहस्याशुभाष्टवर्गजफलं मध्य, भवतीत्यर्थः) तथा विपर्ययगतस्य
जन्मलग्नचन्द्रयोरुपचयमित्रस्थानेषु शत्रुनीचराशिषु च स्थितस्य ग्रहस्य
यदनिष्टमष्टवर्गजफलं तदुत्कटं पूर्णं, यच्च शस्तं शुभमष्टवर्गजफलं
तत्स्वल्पतरं भवति । अत खगस्य बलं तत्त्वतो ज्ञात्वा फलं वदेत् ।
गणक इति शेषः । अन्यदपि स्वबुद्ध्या विचारयेत् ॥ ३९ ॥

अत्रापि युक्ति—स्फुटाऽऽगममूलैवेति ॥ ३९ ॥

भा०—जो ग्रह जन्मलग्न तथा जन्मकालिक चन्द्रमा से उपचय
(३ । ६ । १० । ११) स्थान में होकर अपनी राशि, स्वोचराशि, मित्रराशि वा
अपने मूलत्रिकोण इनमें किसी स्थान में हो तो उस ग्रह के शुभ अष्टवर्गज फल
पूर्ण, और अशुभाष्टवर्गजफल मध्यम होता है । तथा जो ग्रह जन्मलग्न और
जन्मकालिक चन्द्रमा से उपचयभिन्न (३ । १ । ४ । ५ । ७ । ११ । १२) स्थान में हो और
शत्रु, नीच राशि में हो तो उस ग्रह का अशुभाष्टवर्गज फल पूर्ण, तथा शुभाष्टवर्गज
फल अल्प होता है । अतएव ग्रहों के बल को सन्त्यक् प्रकार से जानकर अष्टवर्गज
फल कहना चाहिए । इसमें विशेष विषय भी अपनी बुद्धि से विचार करना चाहिए ॥

उ० दी—स्पष्टम् ॥ ३६ ॥

अथ षचिन्त फलस्य व्यभिचारे किं करणीयमित्याह—
जीवेत्कापि विभङ्गरिष्टजशिशू रिष्टं विना मीयतेऽ-
थाद्योऽब्दः शिशुदुस्तरोऽपि च परौ कार्येषु नो पत्रिका ।
कार्या प्रश्ननिमित्तपूर्वशकुनैर्मानं धिया रक्षता- *

होराज्ञेन सुबुद्धिनाऽत्र बहुधोदर्कश्च कालो घली ॥४०॥

व्या०—षापि कुत्रचित् विभङ्गरिष्टजशिशुः विगतो भङ्गो यस्य
तद्य तद्रिष्ट चेति विभङ्गरिष्टं तत्र जातः शिशुः (प्रवलरिष्टजातोऽपी-
त्यर्थः) जीवेत् । तथा षापि रिष्टं विनाऽपि मीयते (म्रियते इत्यर्थः)
अथाद्यः प्रथमोऽब्दः शिशुदुस्तरः परी द्वितीयतृतीयावप्यब्दौ शिशोर्दु-
स्तरौ दुर्लभ्यौ । अत एवेषु प्रथमादित्रिषु वर्षेषु पत्रिका जन्मपत्रिका
नो कार्या । अथ यदि षश्चिदाग्रहशीलोऽर्षप्रथममध्य एव पत्रिका क्रिय-
तामिति वदेत्, तदा तत्र सुबुद्धिना होराज्ञेन प्रश्ननिमित्तपूर्वशकुनै-
र्धिया स्वबुद्ध्या स्वमानं रक्षता (सूक्ष्मतरजन्ममालादिकं प्रक्षलमाद्यं
शुभशकुनाद्य शाखा) पत्रिका कार्या । यत उदर्कं भाविकफलं बहुधा,
कालश्च घली स्यात् । “उदर्कः फलभूतरम्” इत्यमरः । अथवा बहुधो-
दर्कं यत्र स बहुधोदर्क इति कालस्य विशेषणं श्रेयम् ॥ ४० ॥

अत्र युक्ति — ज्योतिःशास्त्रविचारस्यानन्त्यात्कुत्रचित् ज्योतिर्वि-
दापि भङ्गो नोपलब्धुं शक्यते । कुत्र चिद् रिष्टाभगेऽपि भङ्गमोभवितु-
मर्हति । अत एव रिष्टं विना मरणं रिष्टसर्वेऽपि जीवनं भवितुम-
र्हति । तथा सर्वेषु होराग्रहेषु प्रथमादिवर्षत्रये बहुधारिष्टान्युक्तान्यत
एव तत्र पत्रिकाकरणनिषेध इति समुचितमेवेति ॥ ४० ॥

भा०—कहीं प्रवलरिष्ट रहने पर भी बालक जीता है । और कहीं विना रिष्ट के
भी मर जाता है । बालकों के लिए पहिला दूसरा तीसरा ये वर्ष दुस्तर (कठिन)
होते हैं इसलिए जन्म से तीन वर्ष पर्यन्त पत्रिका नहीं बनाना चाहिए । यदि
आग्रह वश कोई बनाने को कहे तो अपनी बुद्धि से अपनी मर्यादा की रक्षा करते
हुए होरा शास्त्र को जाननेवाले सूक्ष्म जन्मद्वार से स्पष्ट ग्रहादिक तथा प्रश्न से
शुभाशुभ और पूर्णकलश आदि शुभ शकुन देखकर पत्रिका बनावे । क्योंकि
भाविकफल बहुत प्रकार के हैं और काल यह घली है ॥ ४० ॥

उ० दी—व्याख्यावलोकनेनैव स्पष्टमलं प्रपञ्चेनेति ॥ ४० ॥

इति घौघयानिवासि-ज्यौ० ती० पं० ठकुरोपाह्वश्रीरामधीनशर्म-
मैथिलकृता जातकपद्धतेरुदाहरणदीपिका ॥

मिथिलादेशमध्यस्थ—घौघयाग्रामथासिनः ।

ठकुरोपाभिधानश्री—भाइजीशर्मणः सुतः ॥

रामाधीनः सुधीरेतां स्फुटां जातकपद्धते ।

कृतवान् धालुबोधार्थं—मुदाहरणदीपिकाम् ॥

अथ ग्रन्थालङ्करणमाह—

नन्दिग्रामे केशवो विप्रवर्यो

योऽभूद्धोराशास्त्रसङ्घं विलोक्य ।

तेनोक्तं पद्धतिर्जातकीया

चत्वारिंशद्वृत्तवद्धा सुबोधा ॥४१॥

व्या०—नन्दिग्रामे विप्रवर्यो यः केशवोऽभूत् तेन होराशास्त्रसंघं
विलोक्यं चत्वारिंशद्वृत्तवद्धा सुबोधा जातकीया पद्धतिरुक्ता ॥४१॥

भा०—नन्दिग्राम मे गण्डणों मे श्रेष्ठ जो केशवाचार्य हुये । उन्होंने अनेक
होराशास्त्र ग्रन्थों को देखकर यह चालिस श्लोकों से बद्ध भतिसरल जातक-
पद्धति बनाई है ॥४१॥

अथ ग्रन्थप्रशंसायाह—

ये सुबोधां पठन्तीमामग्र्यां जातकपद्धतिम् ।

होरावित्पद्वीं यान्ति लोके मानं यशश्च ते ॥४२॥

इति श्री केशवदैवज्ञविरचिता जातकपद्धति समाप्ता ॥ शुभम् ॥

व्या०—ये जना इमां अग्र्यां श्रेष्ठां सुबोधां जातकपद्धतिं पठन्ति
ते होरावित्पद्वीं यान्ति । तथा लोके मानं यशश्च यान्ति प्राप्नु-
वन्ति ॥४२॥

भा०—जो इस परम श्रेष्ठ और सुबोध जातकपद्धति को पढ़ता है वह गणकों
की प्रतिष्ठा और लोक में मान तथा यश को पाता है ॥४२॥

इति श्रीवल्लभरामशर्मात्मजज्योतिषाचार्य-मैथिल-परिहित श्रीसीताराम-

शर्मकृता सर्वमनोरमाख्या श्रीकेशवदैवज्ञकृतजातकपद्धते

सोपपत्तिसंस्कृतभाषाज्याख्या सम्पूर्ण ॥ तिद्धिरम् ॥

अथ टीकाकारस्य संचितपरिचयः ।

मिथिलादेशमध्यस्थो विप्रमण्डलमण्डितः ।
 पूर्वस्थां दरिभङ्गातः सप्तक्रोशान्तरे शुभः ॥
 ग्रामोऽस्ति चौगमा-नाम तत्र मत्प्रपितामहः ।
 भरद्वाजकुले श्रीमानभूत्सर्वगुणान्वितः ॥
 गुनाढ्यो भोपसंशोऽस्य पुत्रः सर्वजनप्रियः ।
 मोहनो नाम धर्मशस्तत्सुतः सर्वचित्तुधीः ॥
 विशो घृणनो नाम सर्वलोकहिते रतः ।
 तस्य पञ्चाभवन् पुत्रास्तेषु सर्वानुजोत्पधीः ॥
 सोतारामोऽहमुत्पन्नो द्वयेकाष्टैकमिते १=१२ शके ।
 माघकृष्णतृतीयायां घृषे भे भगदैवते ॥
 शुभे कर्कोदये लक्ष्मन् केन्द्रसंस्थे गृहस्पतौ ।
 ततो बुद्धवसयोगादपूर्णे पञ्चमेऽब्दके ॥
 मद्ग्रजाप चिदाय गृहभारं पिता मम ।
 रामप्रसादसंशय दत्त्वा क्षानपुरस्सरम् ॥
 पीत्वा गंगाजलं ध्यात्वा श्रीपतिं तत्पदं गतः ।
 अयोर्केनाप्रजेनाहं पालितो लालितस्तथा ॥
 जनन्या जानकीदेव्या पठने च नियोजितः ।
 निजग्रामसमीपस्थ — जरिसोग्रामयासिन ॥
 गुरोर्ज्योतिर्विदग्ध — श्री — कपिलेश्वरशर्मणः ।
 संनिधौ ज्योतिपग्रन्थान् कांश्चित् सम्यगधीत्य च ॥
 प्रथमायां परीक्षायां समुत्तीर्णस्ततः परम् ।
 "ज्योतिपाचार्यघरेण श्रीश्रीनन्दनशर्मणा ॥
 कन्हौलीसंशके स्वीये ग्रामे पाठालयः कृतः ।
 छात्राश्चासंख्यकास्तत्र पाठ्यन्ते यत्नतोऽनिशम् ॥
 तथा च च्छाप्रवर्गेश्यो दीयते भोजनादिभ्यम् ।
 तत्रत्यैः सद्गुणोपतैः सुजनैरेव सादरम् ॥"
 श्रुत्वेति तत्र गत्वा च मया दृष्टं यथाधुतम् ।
 कन्हौली नगरी तेन गुरुणा समलङ्कृता ॥
 सहिता छात्रवृन्देन दृष्टा देवपुरीव सा ।
 तत्रोकगुरुपादाङ्गमूलेऽहं पठितुं स्थितः ॥

मञ्जोतनादिभारश्च पत्न्या किङ्गुरश्मणः ।
 सहस्रं स्वीकृत सर्वः सुमत्या शुभशीलया ॥
 पटंस्तत्र विविन्तोऽहं तथा मात्रेव लालितः ।
 अन्येऽपि देशदेशेभ्यः श्रुत्वा श्रीमद्गुरोर्गुणम् ॥
 आगतास्तदाहं पद्मं घनेभ्यो मधुगा इव ।
 वर्द्धयन्ती मिथः प्रीतिं ह्यत्राश्च सहजा इव ॥
 पात्रिता गुरुणा तेन गुरुणा त्रिदशा इव ।
 फः समर्था जगत्यस्मिन् प्रवक्तुं मद्गुरोर्गुणम् ॥
 मयाप्यल्पधियाऽक्षेन यत्पदाब्जकृपावलात् ।
 लब्ध्वा बोधलघं दत्त्वा मध्यमां च तपोत्तमाम् ॥
 राजकीयपरीक्षां च लब्ध्वा तीर्थपदं ततः ।
 फाव्ये स्वमातृभाषाया मिथिलेशप्रवर्तिताम् ॥
 परोक्षां हि समुत्तीर्य तत्प्रतिष्ठाप्रदाय च ।
 तेनैव गुरुणागतो नत्वाहं तत्पदाब्जम् ॥
 आचार्याख्यपरीक्षां च दातुं कार्शां समागतः ।
 राजकीये प्रधानेऽत्र स्याते विद्यालये शुभे ॥
 प्राधानाध्यापकस्य श्री—मुरलीधरश्मणः ।
 महादिकमहोपाध्यायाप्रगत्यस्य सन्मतेः ॥
 भूपालजनमान्यस्य सर्वज्ञस्य जगद्गुरोः ।
 चरणं शरणं लब्ध्वा पठित्वा तत एव हि ॥
 सर्वानभोप्सितग्रन्थान् तत्पदाब्जानुकम्पया ।
 लब्धवान् ज्योतिषे शास्त्रे 'आचार्यपदवीं' ततः ॥
 गोविन्दानन्द संज्ञैश्च स्वामिभिर्मण्डलेश्वरैः ।
 ज्योतिषाध्यापकस्थाने काश्यामेव नियोजितः ॥
 तत्रैव पाठयश्छात्रानङ्गवेदाष्टभू १=४६ मिते ।
 शकाब्दे कृतवानेतां टीकां सर्वमनोरमाम् ॥
 यत्पदाब्जानुकम्पातष्टोकेयं पूर्णतां गता ।
 तानेव गुरुवर्याश्च प्रणमामि पुनः पुनः ॥

देशान्तरसारणी ।

नगरनामानि	अक्षांसाः	पलभाः	पलकर्णाः	मध्यरेखा तोदेशान्तर मादिकाः	श्रीवासीतक्ष देशान्तरमादिकाः	
	अं. क.	अं. घं.	अं. घं.	घ. प.	घ. प.	मिनिट
अजमेर	२६।२७	५।५८	१३।२४	०।१४प.	१।२३प.	३३ प.
अमरावती	२०।५६	४।३५	१२।५१	०।१७प.	०।५२प.	२१ प.
अमृतसर	३१।३७	७।१३	१४।५	०।१२प.	१।२१प.	३२ प.
अमेठी	२६।७	५।५३	१३।२३	०।५७प.	०।१२प.	५ प.
अयोध्या	२६।४८	६।४	१३।२७	१।१ प.	०।८ प.	३ प.
अलवर	२७।३४	६।१६	१३।३२	०।४ प.	१।५ प.	२६ प.
अलीगंज, हथुवा	२६।१२	५।५४	१३।२२	१।२३प.	०।१४प.	६ प.
अलीगढ़	२७।१४	६।२१	१३।३५	०।२०प.	०।४९प.	२० प.
अहमदाबाद	२३।१	५।६	१३।२	०।३५प.	१।४४प.	४२ प.
आगरा	२७।१२	६।१०	१३।३०	०।२०प.	०।४९प.	२० प.
आजमगढ़	२६।४	५।५२	१३।२२	१।११प.	०।२ प.	१ प.
इन्दौर	२२।४५	५।२	१३।१	०।३ प.	१।१२प.	२९ प.
उज्जयिनी	२३।१०	५।८	१३।३	०।०	१।९ प.	२८ प.
उदयपुर	२४।३५	६।२९	१३।१२	०।२४प.	१।३३प.	३७ प.
औरंगाबाद	१९।५३	४।२०	१२।४६	०।७ प.	१।१६प.	३० प.
कटक	२०।२८	४।२९	१२।४९	१।३८प.	०।२९प.	१२ प.
कपूरथला	३१।२३	७।१९	१४।३	०।७ प.	१।१६प.	३० प.
कलकत्ता	२२।३२	४।५९	१३।०	२।२ प.	०।५३प.	२१ प.
कांची	९।२९	२।०	१२।१०	०।१७प.	०।५२प.	२१ प.
काठमांडू, नेपाल	२७।४५	६।१९	१३।३४	१।३१प.	०।२२प.	९ प.
कानपुर	२६।२८	५।५८	१३।२४	०।४२प.	०।२७प.	११ प.
काशी	२५।१८	५।४०	१३।१६	१।९ प.	०।०	०
काश्मीर	३४।६	८।७	१४।२९	०।३३प.	१।२२प.	३३ प.
कुल्लेब्र	२९।५५	६।५४	१३।५१	०।०	१।९ प.	२८ प.
कोचीन	९।५८	२।७	१२।११	०।२ प.	१।७ प.	२७ प.
कोटा	२५।१०	४।३८	१३।१६	०।२ प.	१।११प.	२८ प.
कोलापुर	१६।४२	३।३६	१२।३२	०।१८प.	१।२७प.	३५ प.
गया	२४।४९	५।३३	१३।१३	१।२९प.	०।२०प.	८ प.
गाजीपुर	२५।३५	५।४५	१३।१८	१।१५प.	०।६ प.	२ प.
गिदौर	२४।११	५।३३	१३।१३	१।४२प.	०।३३प.	१३ प.
गोरखपुर	२६।४५	६।३	१३।२६	१।१२प.	०।३ प.	१ प.
ग्वालियर	२६।१२	५।५४	१३।२२	०।२१प.	०।४८प.	१९ प.

	अक्षांशाः	पलभाः	पलकर्णा	मध्यरेखा तोदेशात्तर नाडिका	धीवादीतश्च देशान्तरनाडिकाः	
नगरनामानि	अं. क.	अं. स्थं.	अं. स्थं.	घ. प.	घ. प.	मिनिट
चित्रकूट	२६।१२	६।३९	१३।१६	०।४८ पू.	०।२१ प.	८ प.
छपरा	२५।४७	६।४८	१३।२०	१।२६ पू.	०।१७ पू.	७ पू.
जगन्नाथपुरी	१९।४८	४।१९	१२।४५	१।३० पू.	०।२८ पू.	११ पू.
जन्वल्पुर	२३।१०	५।८	१३।३	०।३९ पू.	०।३० प.	१२ प.
जम्बू	३२।४४	७।४३	१७।१६	०।१२ प.	१।२८ प.	३२ प.
जयपुर	२६।५५	६।६	१३।२७	०।२ प.	१।११ प.	२८ प.
जामनगर	२२।२७	४।९७	१२।९९	१।० प.	२।९ प.	५२ प.
जूनागढ़ सोरठ	२६।३१	४।४४	१२।५४	०।५६ प.	१।५ प.	५० प.
जोधपुर	२६।१८	५।५६	१३।२३	०।३८ प.	१।३९ प.	४० प.
जौनपुर	२६।४५	६।४७	१३।१९	१।६ पू.	०।३ प.	१ प.
क्षालरापाटन	२४।३२	५।२९	१३।११	०।१ पू.	१।८ प.	२७ प.
क्षासी	२५।२७	५।४३	१३।१७	०।२९ पू.	०।४४ प.	१८ प.
टेकारी	२४।०८	२।३५	१३।१४	१।२६ पू.	०।१७ पू.	७ पू.
डुमरांव	२५।३२	५।४४	१३।१८	१।२१ पू.	०।१२ पू.	५ पू.
दांका	२३।४३	५।१६	१३।६	२।२३ पू.	१।१४ पू.	३० पू.
तजावर	१०।४८	०।१७	१२।१३	०।३८ पू.	०।३१ प.	१२ प.
दरभंगा	२६।१०	८।५४	१३।२२	१।३८ पू.	०।२९ पू.	१२ पू.
दिही	२८।३९	६।३३	१३।४१	०।१२ पू.	०।२७ प.	१३ प.
द्वारका	२२।१४	४।९४	१२।५८	१।११ प.	२।२० प.	६६ प.
धवलपुर	२६।४२	६।२	१३।२६	०।१८ पू.	०।५१ प.	२० प.
नागपुर	२१।९	४।३९	१२।५२	०।३१ पू.	०।३८ प.	१५ प.
नाथद्वारा	२४।५२	५।३४	१३।१४	०।२२ प.	१।३१ प.	३६ प.
नाभा	३।०२३	७।२	१३।५४	०।१ पू.	१।८ प.	२७ प.
नैनीताल	२९।२३	६।४५	१३।४६	०।३५ पू.	०।३४ प.	१४ प.
पटना	२५।३७	५।४५	१३।१८	१।३१ पू.	०।२२ पू.	९ पू.
पटियाला	३।०२०	७।१	१३।५४	०।४ पू.	१।१ प.	२६ प.
पुरनिया	२६।४६	५।४८	१३।२०	१।५४ पू.	०।४५ पू.	१८ प.
पूना	१८।३०	४।१	१२।३९	०।२२ प.	१।३१ प.	३६ प.
पेशावर	३।४।३	८।३	१४।२९	०।४५ प.	१।५४ पू.	४६ प.
पोरबन्दर	२१।३८	४।४६	१२।५५	१।५ प.	१।१४ प.	५४ प.
प्रतापगढ़	२४।२	५।२३	१३।८	०।१३ प.	१।२ प.	३३ प.
प्रयाग	२५।२८	५।४३	१३।१७	०।५७ पू.	०।१२ प.	५ प.
करंखावाद	२७।२४	६।१३	१३।३१	०।३५ पू.	०।३४ प.	१४ प.

नगरनामानि	अक्षांशा		पलभा		पलकर्णा		मध्यरेखा	श्रीकाशीतश्च	
	अ. क.	अं. व्यं.	अ. व्यं.	घ. प.	घ. प.	घ. प.	देशांतर	देशान्तरनाडिका	मिनिट
बडोदा	२२।१८	४।५५	१२।५८	०।२५	१।३७५	३९ प.			
बम्बई	१८।५८	४।७	१।१४१	०।३२५	१।४१५	४० प.			
बरेली	२८।२२	६।२९	१३।३८	०।४५	०।२५	१४ प.			
बर्दवान	२३।१६	५।१०	१३।४	१।९५	०।४९५	२० प.			
बलरामपुर	२७।२७	६।१४	१३।३१	१।१५	०।८५	३ प.			
बादा	२५।२८	५।४३	१३।१७	०।४२५	०।२७५	११ प.			
बासवाडा	२३।३०	५।१३	१३।०	०।१०५	१।२६५	३४ प.			
बाकिनेर	२८।१	६।२३	१३।३६	०।२७५	१।३६५	३८ प.			
बुन्दी	२५।२७	५।४३	१३।१७	०।४५	१।१३५	२९ प.			
बेतिया	२०।४२	६।२	१३।२६	१।२४५	०।१०५	६ प.			
भरतपुर	२७।१३	६।१०	१३।३०	०।१५५	०।५०५	२२ प.			
भागलपुर	२५।१५	५।४०	१३।१५	१।३९५	०।४०५	१६ प.			
भूपाल	२३।१६	५।१०	१३।४	०।१५५	०।५४५	२२ प.			
मकसूदाबाद	२४।११	५।२३	१३।९	२।०५	०।५३५	२१ प.			
मथुरा	२७।३०	६।१५	१३।३२	०।१६५	०।२३५	२१ प.			
मदरास	१३।४	५।३०	१२।१०	०।४१५	०।२८५	११ प.			
मिरजापुर	२५।९	५।३८	१३।१५	१।५५	०।४५	२ प.			
मुंगेर	२५।२३	५।४२	१३।१७	१।२४५	०।३५५	१४ प.			
मुल्तान	३०।१२	६।२९	१३।१३	०।४६५	१।५५	४६ प.			
मेसूर	१२।१८	२।३७	१२।१७	०।६५	१।३५	२५ प.			
रामेश्वर	९।१५	१।५५	१२।१०	०।३५५	०।७५	१६ प.			
रायपुर	२१।१५	४।४०	१२।५३	०।५५	०।१३५	५ प.			
रावलपिण्डी	३३।३७	७।५९	१४।२५	०।३१५	१।३०५	४० प.			
रीवा	२४।३१	५।२५	१३।११	०।५२५	०।१७५	७ प.			
रघनऊ	२०।५५	६।६	१३।२७	०।४५	०।२०५	८ प.			
रान, विजयत	५।१३३	१।५।६	१९।१७	१।२।२५	१।३।५	३३२ प.			
राहीर	३।१३५	७।२३	१०।५	०।१७५	१।२।५	३४ प.			
बटेघर	२६।१८	६।४	१३।२७	०।२३५	०।४५५	१८ प.			
सिमला	३।१५	७।१४	१४।१	०।११५	०।०५	२३ प.			
मुरत	२१।१०	४।३९	१२।५०	०।३२५	१।५।५	४० प.			
हरिद्वार	२९।५८	६।५५	१३।५।१	०।२१५	०।४८५	१९ प.			
हैदराबाद, दक्षिण	१७।०३	३।४५	१०।३४	०।२५५	०।४५	१८ प.			
हैदराबाद सिन्ध	२५।५५	५।५७	१३।१७	१।१०५	२।२६५	५८ प.			
श्रीनगर गङ्गवाल	२९।०७	६।८६	१३।४८						

श्रीगणेशाय नमः ।

अथ जातकपद्धतेः

श्रीमदपूङ्गवशर्मकृतोदाहरणम्

धीपतिवेश्यपद्धतिसिद्धां साधयरोतिविशेषमेताम् ।

सयिलिप्यामि निजां जनिपत्नीं साम्भशिवांघ्नियुगं प्रणिपत्य ॥ १ ॥

शालिवाहनशके १७=० फाल्गुनकृष्णचतुर्थ्यां पुष्ये घट्यः ६ पले
 २ परतः सप्तमौ विशाखानक्षत्रघट्यः ५० पलानि ४= ध्रुवयोगघट्यः
 २२ पलानि ३३ परतो व्याघातयोगः । इह दिवसे सूर्योदयादिघटि-
 फालु ४० पलेषु ३६ मम जनितभूत् तत्र कल्याणहर्षणः १=११६३४
 अयनांशः—२०।२३।५३ मिथिलाक्षमा ६ चरणहानि ६०।४=२०
 तात्कालिकचरणपलानि ५३ मिथमानम् ४४।७ दिनार्धम् १४।७ रात्र्य-
 धेम् १५।५३ दिनमानम् २=१४ रात्रिमानम् ३१।४६ देशान्तरयोजनानि
 १२७ ऋणानि । चालनमृग्य घट्यादि ००।०३।३१ ॥ ७ ॥

(१)

(२)

अथ मध्यमग्रहास्सगतिकाः

श्रीघोषानि च ।

र.	च.	सं.	बु.	घृ	सु	श	रा	के	म.	बु	वृ	शु	रा
१०	६	००	१०	१	१०	३	१०	४	१०	१०	०	२	१०
११	२६	११	११	२	११	१४	०	९	११	८	११	२७	११
११	२५	१६	११	१०	११	४४	१५	१५	११	४६	११	४७	११
४३	२३	४३	४३	४	४३	२९	४९	४९	४३	२२	४३	१०	४३
५९	७९०	३१	५९	५	५९	१	३	३	५९	२४	५९	२४	५९
८	३५	२६	८	००	८	००	११	११	८	३२	८	८	८

(३)
मन्दोद्यानि च(४)
स्पष्टग्रहाः सगतिकाः

र	वं	मं	बु	बृ	शु	ग.	र.	वं	मं	बु	बृ	शु	ग.
२	९	४	७	५	२	७	१०	७	११	१०	११	१८	१३
१७	२	१०	१०	२१	१९	२६	१२	१	२४	७	१९	१५	१८
१७	२४	१२	२८	२२	५२	३७	१७	४	२७	१७	१७	१३	१८
२२	१७	४०	१९	१६	१६	३५	३८	१५	१८	१९	३०	१८	१६
००	६	००	००	००	००	००	६०	७६२	४३	१०८	३६१	४	
००	४१	००	००	००	००	००	२४	४२	७	५	२०	१९	२९

यद्यपि दृग्गणिते कश्चन प्रकारेण साधितग्रहेभ्य एवादेशः कर्तव्य इति सकलाचार्यमतं तथापि केवलमकरन्दप्रकाराभिज्ञशिष्योपयोग्युदाहरण-प्रदर्शनार्थं मकरन्दोक्त्यैव साधिताः ।

(५)

(६)

मे	बृ	मि	क	सि	क	मे	बृ	मि	क	सि	क.
२७८	२९९	३२३	३२३	२९९	२७८	२७८	२५३	३०३	३४२	३४७	३३८
मो	कु	म	ध	बृ	गु	मो	कु	म	ध	बृ	गु

राशौ पश्चिमनतम् २६२६ उन्नतश्च ३३३

(७)

न	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	ध	क	आ	अय
६	७	८	९	१०	११	००	१	२	३	४	५
१८	१९	२०	२१	२०	१९	१८	१९	२०	२१	२०	१९
३४	३५	३३	३३	३१	३४	३४	३४	३३	३३	३३	३४
४६	४६	४६	४५	४५	४६	४६	४६	४५	४५	४५	४६
०	८	९	१०	११	००	१	२	३	४	५	६
०	५	६	०६	०६	०४	४	५	६	७	८	९
४	५	६	०६	०६	०४	४	५	६	७	८	९
३३	३३	३०	३०	००	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३

अत्र भावद्वययोगार्द्धे प्रथमभावस्य विरामसन्धिरग्रिमस्यारम्भ सन्धिरतथा भावद्वययोगकरणे चक्राधिकतायां चक्रत्र त्याज्यम् । यदा प्रथमभावे दशैकादश राशयोऽग्रिमभावे शून्यमेको वा राशिस्तदा शून्यै-
कस्थाने द्वादश राशयोऽधिका ग्राह्याः, उत्तरभावेन सह सन्धिकरणे तु शून्यमेको वा राशिर्द्वयस्थासित एव इत्यभिसन्धिः । अथ धनर्णलप्रा-
नयने विशेषो हायनरत्ने —

सूर्योदयाघातघटीषु भोग्यैर्दिवावशेषे सरसार्कभुक्तैः ।

निशागते त्वद्गुतार्कभाग्यैर्निशावशेषे रविभुक्तभागैः । इति ॥ १ ॥

अथ प्रथमभावचतुष्टये सन्धित्रये च सिद्धे सुगमोपायेनान्यभाव-
सन्धिसाधनमुक्तं सुन्दरमिश्रपद्धतौ —

त्रिद्विभावो क्रमाद्युक्तौ द्वाभ्यां वेदैः सुतद्विषौ ।

लगादिभावाः पट् पट्भयुक्ताः सप्तमकादयः ॥

त्रिद्वयेकसन्धयस्त्वेकत्रीषु राशियुताः क्रमात् ।

संघयः स्युश्चतुर्थाद्याः सपट्भाः पट्मी परे ॥

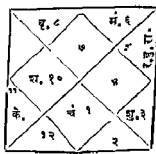
(८)

ग्रहकुण्डली

(९)

भावकुण्डली

अथ भावकुण्डलीनिर्णयः । आरम्भसन्धेरधिको विरामसन्धे-
रत्यो ग्रहः स्वाधिष्ठितभाव एव स्थाप्यः । आरम्भसन्धेरूनो गतभाव
एव स्थाप्यः, विरामसन्धेरधिकोऽग्रिमभावे स्थाप्यः, सन्धिराश्यादि-
तुल्यो ग्रहः पूर्वापरभावसन्धिस्वरेखापामेव स्थाप्यः । अथ च भाव-
कुण्डली केवलं फलार्थमेवान्यः सर्वोपि जातकविचारो ग्रहकुण्डल्यैव
विधेयः— इति प्रामाणिकप्राचीनाः ।

(१०) रूपात्मकभावफलानि । (११) विशेषरूपात्मकभावफलानि ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	रा.
००	००	००	००	००	००
२०	११	३२	२६	४०	४६
३०	२०	००	३०	३	२६
४	३	३	४	३	४

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	रा.
००	००	००	००	००	००
२३	२२	२६	३०	३९	४५
३०	३०	००	३०	३	२६
४	३	३	४	३	४

अथान्तरकरतं विद्योः उक्तः पद्धतिविद्यामणौ — “श्राद्धसन्धिर्महो भाषाज्योष्यो भाषो-
नके मणे । भाषसन्धिनिघ्नशयोष्यो महो भावस्तयाधिकः ॥” रूपात्मकफलादिशेषफलकमा-
फलानामनुर्लं मुक्तापल्याम् — “प्रहसन्ध्यंतरं भावसन्ध्यन्तरविमानितम् । सन्ध्यभाषफलं
नेर्म तद्विद्यामणो विद्योःपराः ॥

(१२)

महोपरि प्रहसन्धिव्यक्तम् ।

म	र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	रा.
२.	००००००	००२०५५०	०००५१४२	००००००	००११३३०	००१००२१
३.	००३२९१३	०००००००	००००६३७	००१४३५४	००१२२१०	००३३१३८
४.	००००००	००५३१५३	०००००००	०००००००	००१३४२३	००३३६१९
५.	००००००	००१८०६६	०००८३१५	०००००००	००३३८१३	००३२१५२
६.	००१५३३०	००२०१३३	०००६०००	००३३१०१	०००००००	००१५१०५
७.	०००८१३०	०००००००	००१४३५४	०००५१४३	०००००००	००३८८१८
८.	०००००३५	००३८१३३	००३३११९	०००००००	००१५१३०	०००००००

(१३)

अथ भायोपरि ग्रहदृष्टिकम् ।

प्र.	त.	ध.	स.	सु.	सु.	ति.	आ.	सु.	ध.	क	आ.	द्य.
२.	००१२७११	००१११२२	००१००१०	००१००१०	००१००१०	००१०३१२	००१२०१३	००१११२२	००१२२१२	००११०११	००१५६१२	००१४११२
३.	००१००१०	००००१०	००१०१११	००१३५१५	००१११३०	००१३५०१	००१३५०१	००१०११५	००१३५१५	००११११२	००१०६१५	००१००१०
४.	०११००१०	००१३५१२	००१३६१५	००१०११२	००१००१०	००१००१०	००१००१०	००१२३३३	००१५४१०	००१३२१६	००१०३१५	००१५०११
५.	००१२४१३	००१००१०	००१००१०	००१००१०	००१००१०	००१०६१०	००१३६१२	००१३६१५	००१३६१२	००१२८१२	००१५३१२	००१३८१५
६.	००१०३१३	००१५११२	००१५११२	००१५०१३	००१५११२	००००११२	००१००१०	००१००१०	००१००१०	००११६१६	००१४५१२	००१५९१२
७.	००१०३१३	००१००१०	००१००१०	००१००१०	००१००१०	००१००१०	००१३३१३	००१०६१०	००१५९१५	००१४०१०	००१३२१३	००११८१०
८.	००१४४१४	००१०३१३	००१०४१५	००१५८१३	००१५३१४	००१३१२६	००१५१०७	००१००१०	००१००१०	००१००१०	००१०४१५	००१५९१५

अथ सुगोपायः कृष्णदैवैकः—“द्रुपा वाजतदृश्यस्य क्रमाद्वैकदिभे दृशः । भागाद्धं तिथियुक्ता भागाद्धं नि-
 शरत्पथयः । भोग्याशाः द्विगुणंशाश्च तथा पट्टभाधिके क्रमात् । पट्टिः शरत्पथयस्त्रिंशत्त्रिंशयोश्च लोनिताः ॥ एकमे नद्यभे व्याक्रे
 मुक्तभोग्या द्विसयुगाः । द्विभशाद्धोनिता पट्टिपट्टभे खाग्रियुक्त्वाः । त्रिससमे तु भौमस्य पट्टिश्च लोनिता । साद्धोशास्तथि-
 संयुक्ता द्विभे रूपं सदाकृमे ॥ त्रिससमे तु जीवस्य भागं शरवेदयुक् । द्विगुणैः सदैवलोनाः खरसाश्चतुरष्टमे ॥५॥ इति ॥
 परमनेन प्रकारेण पट्टयंशत्प्रिया दृष्टिः स्यात् पट्टिमका सती रूपद्विका रथादिति बोद्धव्यम् ।

(१४)

ग्रहाणामुच्चवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	शु.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
४०	००	४१	१२	४४	२९	२९
५९	१९	११	३४	५९	३४	२३

अत्र केशवोक्ताद्यमभिसन्धिः—यदि नीचोत्तग्रहस्य सम्पूर्णाः पङ्का-
शयः स्युस्तदा रूपमितं धलं स्यात् । यदि पङ्काल्पास्तदा प्रथमं रूपस्थाने
शून्यं ग्राह्यं पष्ट्या तद्वाश्याद्यं संगुण्यम् ततो विकलास्थानात्प्रतीपं
स्वस्वहारेण लब्धमुपर्युपरि संयोज्य 'यदूर्ध्वस्थानं भवति तत्पुनः
पङ्कमिर्भाज्यं लब्धं शून्याधः पष्ट्यंशा शेषाः । शेषं राश्यादिस्थानीयम्,
पुनः पष्ट्या संगुण्य प्राग्वत्कृते यदूर्ध्वस्थाने निष्पद्यते तदपि पङ्कमि-
र्भाज्यं लब्धं तदधो विपष्ट्यंशाः एवं त्रिष्टं रूपाद्युच्चवलं भवति सुगमो-
पायश्च—'नीचखेटान्तरं कार्यं यथा पङ्कमाल्पकं भवेत् । तदंशा राम-
भक्ताः स्यात्प्रियाद्यं तुंगजं वलम्" ॥ १ ॥

(१५)

निसर्गमिश्रसमशत्रुचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	शु.	श.
मिश्र	चं.मं.शु.	र. बु.	र.चं.शु.	र.शु.	र.चं.मं.	बु.शु.	बु.शु.
सम	शु.	मं.शु.श.शु.	श.मं.शु.श.	श.	श.मं.	शु.	शु.
शत्रु	शु. श.	०	बु.	चं.	बु.शु.	र.चं.	र.चं.मं.

(१६)

तात्कालिकमिश्रामिश्रचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	शु.	श.
मिश्र	मं.चं. शु.शु.	र.शु.शु.	र.शु.शु. श.	मं.चं.शु. शु.	र.मं.शु. श.	र.मं.चं. बु.	शु.
शत्रु	बु.श.	मं.शु.श.	च.श.	र.श.	च.शु.	शु.श.	र.चं.मं. बु.श.

यत्तु शिवदासनाम्ना जातकमुक्तावल्याम्--“एवं ग्रहेभ्यस्तनुरूप-
खण्डैः सूर्याद्यथावत्समय विदित्वा । रविद्युमानेन नतं प्रसाध्य खरं
ततः प्रोक्तयदेव भावाः । यद्वा ग्रहेभ्यस्तनुरूपकेभ्यो निशाद्धमर्कादिव
साधनीयम् ॥ सन्नाडिकाभिर्द्युचराद्विलग्नं सूर्यं ततो भावविधिविधेयः ।
प्रयोजनन्त्वस्य दशाक्रमादौ केन्द्रादिगानामवबोधनञ्च ॥ तत्काल
मैत्र्यादिषु चात्र सम्यग् क्षेत्रं बुधैर्यौक्तिकसम्मतत्वादिति” ग्रहभाव-
साधनं सप्रयोजनमुक्तं तत्रामाणिकैर्नीलकण्ठश्रीधरादिभिरनुक्तत्वा-
दुपेक्ष्यम् ।

(१७)

अधिमित्रादिचक्रम् ।

प्र	र.	घ.	म	उ	दृ.	शु.	श
अधिमित्र	च मं दृ	र.उ.	र.दृ.	शु.	र.म	शु	०
मित्र	०	शु.	शु.	मं दृ	श	म	दृ
सम	शु.	०	चं दृ	र. च.	च. म.	र.घ.श	शु.शु
शत्रु	दृ	म दृ श	श	श.	०	दृ	०
अधिशत्रु	श	०	०	०	शु.	०	र.च.म

अत्र चण्डेश्वरः--“तत्कालमित्रञ्च निसर्गमित्रं सदाधिमित्रं कथयं-
ति सन्तः । मित्रं समो मित्रमिति द्रुवन्ति मित्रञ्च शत्रुञ्च समम्प्रवीणाः ॥
समश्च शत्रुर्भवतीह शत्रुः शत्रुश्च शत्रुर्हामिश्रुसंज्ञः । विचार्यमेवं गणि-
तागमज्ञैस्तत्कालचक्राच्च निसर्गचक्रात् ।”

(१८)

सप्तमांशखण्डकाः ।

१	२	३	४	५	६	७
४११७	८१३४	१२१५१	३७१९	२११२६	२५१४३	३०

(१९)

नवमांशखण्डकाः ।

०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९
३१२०	६१४०	९०१०	१३१२०	१६१४०	२०१००	२३१२०	२६१४०	३०१००

(२०)

द्वादशांशखण्डकाः ।

०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	१०	११	१२
२३०	२१०	७२०	१०१०	१२३०	१५१०	१७३०	२०१०	२२३०	२५१०	२७३०

(२१)

विषमराशौ त्रिंशत्पतयः ।

(२२)

समराशौ त्रिंशत्पतयः ।

मं.	श	घृ	बु.	शु.		शु.	बु	घृ.	श	मं.
५	५	८	७	५		५	७	८	५	५

(२३)

सप्तवर्गेश्वरचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु	घृ	शु.	श.
गृ	श अ श	मं श	घृ अमि	श श	शु अ श	घृ श	चं अ श
हो	स्व	स्व	र अमि	र सम	र अमि	चं स	र अ श
द्रे	बु श	मं श	स्व	श श	बु सम	र सम	मं अ श
स	शु सम	शु मि	श श	घृ मि	स्व	बु अमि	शु सम
न	श अ श	स्व	श श	घृ मि	बु सम	म मि	घृ मि
द्वा	चं अमि	मं श	घृ अमि	मं मि	स्व	स्व	स्व
त्रि	घृ अमि	शु मि	श श	श श	स्व	स्व	घृ मि

अत्र पञ्चवर्गस्तु वृहज्जातमादिप्रसिद्ध पचास्ति सप्तमांशानाह सारा-
धल्यां कल्याणधर्मा- मेपालिमिथुनमृगहरिमीनतुलावृषभचापधराः ।
कर्कटघटभृत्कन्या पूर्वांश्च सप्तमांशानामिति ।

(२४)
सप्तवर्गबलचक्रम् ।

श.	र.	चं.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
गु.	००।०१।५२	००।०३।४५	००।२१।३०	००।०३।६५	००।०३।५२	००।०३।४५	००।२१।३०
हो.	००।३०।००	००।३०।००	००।२१।३०	००।०३।६५	००।२१।३०	००।०३।५२	००।०३।४५
के.	००।०३।४५	००।०३।४५	००।३०।१०	००।०३।४५	००।०३।४५	००।०३।४५	००।३०।१०
स.	००।०३।३०	००।१५।००	००।०३।४५	००।१५।००	००।३०।१०	००।२१।३०	००।०३।४५
व.	००।०३।५२	००।३०।००	००।०३।४५	००।१५।००	००।०३।४५	००।०३।४५	००।३०।१०
हृ.	००।२१।३०	००।०३।४५	००।२१।३०	००।१५।००	००।३०।१०	००।२१।३०	००।०३।४५
त्रि.	००।२१।३०	००।१५।००	००।०३।४५	००।०३।४५	००।३०।१०	००।२१।३०	००।०३।४५

यच्चत्र गृहादियगंस्वामी स्वर्गादिपु यद्गृहे तदुक्तं बल ग्राह्यमिति केपा-
श्चिन्मतं तदयद्बहुसम्मतत्वादुपेक्ष्यम् । अथ स्वोच्चत्रिकोणस्वगृहाणां त्रयाणां
द्वयोर्बासम्भवे सति सारायस्यां निर्णय उक्तः । "विशत्यंशाः सिंहे त्रिकोणमपरे
स्थभयनमकस्य, उच्चभागतुतीयं वृष इन्द्रोः स्यात्त्रिकोणमपरंशाः । द्वादश
भागा मेये त्रिकोणमपरे स्वभन्तु भौमस्य । उच्चमयो कन्यायां बुधस्य त्रिथ्यंशुकेः
सदा चित्यम् ॥ परतस्त्रिकोणजातं पञ्चमिर्दशैः स्वराशिनं परतः । दशभिर्मणि-
र्जीवस्य त्रिकोणफलं स्वभं परञ्चापे ॥ शुक्रस्य तु त्रिथयोशास्त्रिकोणमपरे, घटे
स्वराशयश्च । कुम्भे त्रिकोणान्तर्भे रविजस्य रवेर्यंशा सिंहे ।"

(२५) सप्तवर्गबलम् ।

(२६) युग्मायुग्मभांशबलम् ।

र.	व.	म.	व.	व.	श.
१	१	१	१	१	१
२०	४१	४०	४	४	१५ १३
५०	१५	४५	४५	२२	१५ ६

र.	व.	म.	व.	व.	श.
००	००	००	००	००	००
१५	३०	१५	३०	१५	१५
००	००	००	००	००	००

यद्येषां राशिनंवांशश्चेति द्वयमपि सममसमं वा भवति तदा चरण-
द्वयं बलमर्थतः सिद्धं प्रति निर्मितं नैमित्तिकस्य युक्तत्वादिति कृपाकि-
रैवात्र गरीयसी, अन्यमतं प्रौढमनोरमाकारेण दूषितम् ।

(२७)
केन्द्रादिवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
३०	३०	१५	३०	३०	१५	००
००	००	००	००	००	००	००

अत्र 'केन्द्रादेः खण्डका श्रेयाः
पष्टिंशच्छरेन्दवः । खण्डान्तरेण
गुणितात् पूर्वभावाग्रहान्तरात् ॥
भावान्तरविभक्तासहीनयुक्तज्ञया-
द्वित । यत्केन्द्रादिजं तत्स्याल्लिप्ता-
द्यमनुपातत" इति धर्मेश्वरोक्ति-
रग्राह्या प्रामाणिकाचार्यानुक्तेः ।

(२८)
द्रेष्काणवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	१५	१५
००	००	००	००	००	००	००

(२९)
स्थानवलम् प्र ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
०२	०२	०२	०२	०३	०३	०३
५५	५१	५९	३६	३६	१०	१२
५८	५४	५६	१९	२१	४९	२९

(३०)
दिग्बलम् द्वि ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
०७	३३	२०	२३	१०	५१	३०
०८	१०	५८	४६	२८	२३	९

अत्र विधिः सुगमोपायश्चोच्च-
वसानयने घेद्यः ।

(३१)
नतोन्नतवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	०१	००	००
७	५२	५२	००	७	०	५२
०२	५८	५८	००	०२	०२	५८

अत्र सुगमोपाय उक्तः कृष्णदै-
वज्ञेन—“शशाङ्कभौममन्दानां नत
द्विप्रं कलादिकम् । पष्टिशुद्धं तद-
न्येषां सदा रूपं बुधस्य तु” इति ।

(३२)
पक्षवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२६	३३	२६	२६	३३	३३	२६
०२	५८	०२	०२	५८	५८	०२

पद्धतौ सर्वत्र प्रहाणां सौम्य-
पापत्वं यवनेश्वरवाक्पाद्बोधम् ।
तद्वाक्यं यथा—‘क्रूरप्रहारकः कुज-
सूर्य्यजौ तु पापौ शुभाः शुक्रशशाङ्क-
जीवाः । सौम्यस्तु सौम्यो व्यतिमि-
धितोन्वैः पापैश्च तुल्यप्रकृतित्वमे-
तीति” । अथ गतैष्यतिथ्यनपेक्षः
सुगमोपायः कमलनयनमिश्रपद्ध-
तौ — “अर्केन्द्रोन्तरादंशाद्रामासं
पञ्चजं बलम् । शुभान्तं रत्नं केद्यं
पापानां पष्टितश्च्युतमिति । अथ
गतैष्यतिथ्यानयनं प्रौढमनोरमा-
याम्—“सूर्य्योच्चन्द्रस्य लघार्क-

भागो गता तिथिः पष्टिगुणावशेषात् । द्विचन्द्रलब्धं घटिकादि चान्द्रं भवेदिदं पक्षयलस्य सिद्धये । कृष्ये तु पक्षे सगुणाच्च्युतासौ गता तिथिः सावयवा गता स्यात् ।” इति । भक्ताव्यर्कविधोर्लया इत्यादिनानीता घटिका नात्रोपयुज्यन्ते । तासां साधनत्वादिति न साध्याः ।

(३३)

दिनरात्रिभिभागवलम् ।

र.	च.	मं.	घु.	घृ.	शु.	श.
००	००	००	००	१	१	००
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

(३४) घपशादियलम् ।

(३५) कालयलम् ।

र.	चं.	मं.	घु.	घृ.	शु.	श.
००	१	००	००	००	००	००
३०	१५	००	३५	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

र	चं.	मं.	घु.	घृ.	शु	श
१	२	१	२	१	१	१
२	१	१	१	१	१	१
४	५	००	२	००	००	००

अथ घर्षमासेशयोराणयनमुक्तं नीलकण्ठपद्धतौ—“कलिगतदिन-
चन्द्रस्यद्विरामेविहीनो नपशरकरतपो द्विःस्थितोभ्रांगरामैः । यशि-
पिभिरथ लब्धे त्रिदिनिघ्ने सरूपे तदनु गुरगतष्टे घर्षमासाधिपी स्तः ॥”
इति ॥ एवं सूर्यसिद्धान्तोक्त्याऽऽनीतघर्षमासेशावेवागच्छतः । यस्तु
ग्रहसिद्धान्तमतेनाणयनं केशवदैवज्ञेन स्वपद्धतिटीकायामुक्तस्त-
म्प्रदायानुरोधाप्राज्ञीकृतमित्यवगन्तव्यम् । यत्र घारे रव्यादिके जन्म
स एव दिनेश इति स्पष्टम् ॥ होरेशानयनमपि नीलकण्ठपद्धतौ—
“श्चर्षणं कृत्वेष्टकाले चरदलविघ्नटीर्याम्यसौम्यार्कगोले रेखायाः प्राक्प-
रस्तादृशमथ च घनं स्वस्वदेशान्तरं हि । शिष्टा घारप्रवृत्तेरिह गतघ-
टिकास्ता द्विनिघ्नाः शरत्ता घारेयात्कालहोरा रयिसितशशिजेन्द्रार्कि-
जीपारनायाः इति” ॥ केचित्तु—“तत्कालार्कन्यूनलगांशपिपडो भक्तः
पञ्चसोषिभिर्भुक्तहोरा इत्यनेन होरेशमाहुस्तत्र प्रायं सकलशिष्टसम्प्र-
दायविरोधात्, इति ।

(३६) मान्यपशाः ।

र.	चं.	मं.	घु.	घृ.	शु.	श.
१०	१८	५	१२	२२	२२	११
२०	२८	५	२९	२६	२१	२०
२५	३२	२८	१५	१४	५१	५८
६	६	३	६	३	६	३

तरसाधनं ग्रहलाघवे—“चत्या-
रिंशदशीतिरद्रिषुभुपः क्लेशेन्वषो
भूयतो पद्व्यासोषि जिनाधिनोह-
विहृती घाम्भ्यधिनःसापनात् ।
रोटाहोर्लपदिग्लयप्रमगेतोकोऽसौ-

तदूनागताच्छेषमाहशलब्धियुग्द-
शहृत्तोशाद्योपमः स्यात्स्वदिक्" इति

(३७)

श्रायनवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१६	५३	३७	४५	१८	०१	०५
१६	०५	२६	३७	०	१५	५५

अत्र सुगमोपायः स्पष्टक्रान्ते-
र्यलानयननिराशश्च पद्धतिप्रकाशे-
"याम्यात्तरैः स्वांत्रियुतापमांशै-
र्युतायुताः पूर्णगुणाः शनीन्द्रोः ।
व्यस्तं परेषामनिशं बुधस्य युता
भवेदायनधीर्यमेतत् । गणेशदामो-

(३६)

चेष्टायलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१६	३३	१७	००	३४	३६	५१
५६	५८	१३	०९	४	५३	४५

अत्र भजनविधिः सुगमोपायश्चोच्यलानयनवद्वगम्यः ।

(४१)

नैसर्गिकवलम् । पञ्च०

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
११	००	००	००	००	००	००
००	५१	१७	२५	३४	४२	८
००	२६	०९	४३	१७	५१	३४

दरसूर्यमुरयैः रपष्टापमात्साधित-
मात्मतन्त्रे । उपेक्षितत्वाद् गुरुकेश-
घाघैरयुक्तमेवेति सुधीभिरहम्
॥ २ ॥ इति

(३८)

चेष्टाकेन्द्रम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	१०	११	०८	०८	०६
००	००	०८	२९	१७	९	२४
००	००	१९	३१	४७	१९	४५
००	००	४४	१६	३३	३९	१५

अत्र केशवोक्तावयमभिसन्धिः
सन्धिसाधनवदेव बोध्यः ॥

(४०)

स्पष्टचेष्टायलम् । चतु०

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	१	००	००	१	००	००
३३	२७	५४	४६	३२	३८	५१
५२	३	३९	४६	७	१८	४०

अत्र सुगमोपायो मयोच्यते ।
वियन्नागाश्चतुस्त्रिंशद्घना एभिर्यु-
ताः पुनः । पुनरेव भवेद्दीर्घ्यम्-
न्दारादिक्रमाद्भुतमिति ॥ १ ॥

(४२)

दृग्वलम् पष्ठम्

र	च	म	बु	बृ	तु	श
००	००	००	००	००	००	००
६	२७	००	७	९	७	४
२३	११	०	१९	४९	४०	००
ध	रू	क	घ	रू	ध	घ

(४३)

पङ्कलैक्यम् ।

र	च	म	बु	बृ	तु	श
५	७	५	६	७	७	६
४०	४८	५१	१०	२८	२८	१२
२५	१८	३७	२५	४	१५	०

अत्रेदं तस्य यस्य दृग्वलमा
नीयते तं प्रति या दृष्टय सन्ति
तन्मध्ये शुभदृष्टीना योगस्य पाप
दृष्टीना योगस्य च चतुर्थांशं पृथ
क्कार्यं तयोरन्तरं दृग्वलं स्यात्
तच्च शुभदृष्टिचतुर्थांशात्पापदृ
ग्योगचतुर्थांशे शुद्धे धना मकमित
स्थार्थमिति ।

स्थानदिकालनिसर्गचेष्टादृग्व
लानां योगे कृते पङ्कलैक्यं स्यात्
तदेवात्र बलशब्देन व्यवहोयते, अथ
जन्मसमये प्रहयुद्धे विशेषः ॥ आदौ
सर्वेषां पङ्कलैक्यं प्रसाध्य ययो
प्रहयोर्युद्धं भवति तयो पङ्कलै
क्ययोरन्तरं रूपादिफला मशरयो

रन्तरेण भाज्यम् । दक्षिणदिक्प्रहस्य पङ्कलैक्ये शोधयमवष्टते
तयो पङ्कलैक्ये स्फुटं स्त । शरान्तरन्तु समदिशोऽशरान्तरं
भिन्नदिशोर्योगेन भवति । यस्योत्तरं शरं स उत्तरदिक्स्थो ग्रहो
दक्षिणशरो दक्षिणदिक्स्थो, दिक्स्थाम्ये यस्यात्पशरं सोऽन्तरदिक्स्थ
इति, शरानयनप्रकारो ग्रहलाघवे—‘खाम्बुधय खयमा खभुजङ्गा
खाङ्गमिता घदश क्रमशः स्यु । पातलवा कुसुताद्बुधभृग्वोमध्यम
चञ्चलनेत्रविहीना । बुद्धिज्यन्धियुगाश्विनो दलचयश्चेत्पङ्कमपुष्ट
चल केन्द्रश्चक्रविशुद्धमस्यममिताङ्कस्य लयगतात् । त्रिशङ्कधयुतं
कुर्वान् कुवमलाब्धोन्द्रदिभक्त क्रमात्तद्धीना धृतिरिध्विला गुणभुवो
गोञ्जा इना द्राक्धृति ॥ मन्दस्वप्नगास्वपातरदितात्त्रायशना
केवलात्कर्णासाखियमाहता अथ गुरोश्चेन्नोचनता पुन । स्वाड्रधुना
असृज्जोगुलादिकशरं पातोनदिक्स्यादसौ त्रिभ्रं स्यात् दलिकादिक्
स्फुटतरस्तं सस्फुटध्यापम ॥ इति ॥ अत्र त्रिज्यैकादश । अथ मुञ्च
लक्षणं समागमास्ताभायकालीनभौमादियश्चनान्यतमयो स्पष्टग्रहयो
राश्यशङ्कलात्तभ्यं युद्धम्, समागमस्तु अशाधिके याम्बोत्तरान्तरे
यदा द्वापयि त्रिज्याद्वयकणका तदा भवतीति शेषम् ।

(४४)

भाषानां स्वामिबलम् । प्र.

त	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
०७	०७	०७	०६	०६	०७	०५	०७	०६	०७	०५	०६
११	५१	२८	१२	१२	२८	५१	१२	१०	४८	४६	१०
११	३६	०४	५२	५२	०४	३७	०१	२६	१८	२५	२६

(४५)

दृग्यलम् । द्वि.

त	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
००	०१	००	०१	००	००	००	००	००	००	०१	०१
१०	०१	५३	०५	१६	०८	१६	२६	१५	४६	२९	००
२४	५३	३७	२६	२०	४६	५७	४८	००	१९	५२	३६
क	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ

(४६)

दृग्यलम् । तृ.

त	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
०१	००	००	०१	००	००	००	००	००	००	००	००
००	१०	१०	००	१९	००	२६	३९	००	००	५०	५०
००	२०	२०	००	२०	४०	०१	२०	४०	००	२०	२०

नृचतुष्पदादिशानं रत्नकलापे—“नृयुक्कुम्भतुलाफन्याचापाघाद्व-
 क्ष मानुषाः । चापान्त्याद्व मृगाघाद्व गोसिंहाजाध्वतुष्पदाः । मृगांत्वाधं
 कर्किमीनावाप्याःकीटश्च वृश्चिक” इति अत्र कुम्भो जलचरः कर्कः कीट
 इत्ययदुसम्मतत्वात्पादरणीयम् ।

(४७)

भाषानां स्फुटयलम् ।

त	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
०८	०४	०८	०८	०६	०८	०६	०८	०६	०८	०८	०८
०१	३३	३३	१८	५१	१७	३७	२१	४६	३४	०६	०१
३०	५०	०१	४८	३२	१०	३५	०१	०५	३०	३०	२१

(४८)
चेष्टाकेन्द्रम् ।

(४९)
चेष्टायलम् ।

र.	०२१०३१२१३१	र.	००१२११०७
चं.	० १३८१०६१३७	चं.	००१३३१५८

(५०)
उच्चरश्मयः ।

(५१)
चेष्टारश्मयः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
५	१	२	२	५	३	३
५	३	७	१५	२९	५७	९६
५५	२१	५	२६	६५	२७	१६

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
३	४	३	१	४	४	०६
६	२३	४३	००	२४	४१	१०
४३	४७	२१	५६	२५	२१	२९

अत्रोच्चचेष्टायलयोरङ्कचतुष्टयं प्रगृह्य केशवोक्तोच्चचेष्टारश्मी साध्यौ अन्यथा थीपत्युकानीतरश्मेस्तृतीयाङ्केन विसंवादः स्यात् । अत्र थीपति-प्रकारे सुगमोपाय उक्तः कृष्णदैवज्ञैः—'नीचोनितस्पष्टतरो ग्रहेंद्रः पद्माधिको मण्डलतो विशोध्यः । राशौ सरूपे द्विगुणे लयाद्ये भवेयुरुद्या-स्यमरीचयोऽत्र । चेष्टाकेन्द्रेधिके पद्माद्यकात्तत्रविशोध्येत् । राशौ-सैके लयाद्ये तु द्विप्ने चेष्टामरीचयः । पद्धतीया रश्मयश्चेष्टोद्यगुणक-साधनार्थं हेया न तु फलादेशार्थमिति सम्यङ्निरूपितं केशवपद्धति-टीकायां श्रीधर्मेश्वरदैवज्ञेन । इति ।

(५२)
उच्चफलम् ।

(५३)
चेष्टाफलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
६०	००	४१	१०	४४	२९	२९
६९	३९	११	३४	५९	३४	२३

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२१	३३	१४	००	३४	३६	५१
७	५८	१३	०९	४४	२३	४५

अत्र रूपोनरश्मयः पदं (गच्छमानं) ततः सैकपदप्रपदार्थमर्थेकार्य-कयुतिः किल सङ्कलितास्येति स्त्रीलावत्युक्तप्रकारेण साधितसङ्कलितमेव धेदीफलं स्यात् । अत्र सुगमोपायस्तत्र मामकं पद्यम् । व्येकी चेष्टोद्यकि-रणी पद्मिमिकी तदाह्वये । फले लाघवरीत्या स्तः थीपत्युक्तप्रकारतः ॥ इति पस्तुतस्तु पूर्वसाधितोच्चचेष्टाबले पयोच्चचेष्टाफले इति ।

(५४)

चेष्टोच्चवलघातः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१४	००	११	००	२५	१८	२५
२१	२१	४९	०२	३२	१०	२१

(५५)

चेष्टोच्चवलोनैकघातः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१२	२५	१३	४७	६	११	४
१६	४५	२९	१९	२९	४४	१३

अत्र गोमूत्रिकागुणनप्रकारो मयोच्यते—“आदौ रूपाद्यवयवात्मकं गुणं विलिख्य तस्य पष्ट्यंशाद्यवयवाधस्तात्तस्यैव रूपाद्यवयवान् पुनर्लिखेदेवं तदधोपि-विलिख्य गुणकस्य रूपाद्यवयवैः क्रमेण गुणयेत्ततो गुणितां कानामधो रेखां कृत्वा यत्रोद्धर्वाधः क्रमेणां कयो रङ्गानां वा पंक्तिर्भवेत् तत्र तद्योगं विधायान्यत्र यथास्थितं तदधो लिखेत्ततो न्याङ्के पष्ट्या विभक्तलब्धमुपान्तिमांके योजयेत्तमपि पष्ट्या विभज्य लब्धि स्वपृष्ठांके योजयेदेवं प्रथमांके यावदेवं य आदितस्त्रिष्ठांकेस्तद्गुणनफलं स्यात् । अत्र मत्पद्यम् । चेष्टोच्चवलयोगोना सरूपा च तयोर्हतिः । चेष्टोच्चवलहीनैकघाततुल्या प्रजायते ॥

(५६)

इष्टम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२९	४२	२६	१	३९	३३	३९
२५	४२	३८	३०	९	३	०

(५७)

कष्टम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२७	३९	२८	५२	१९	१६	१५
१२	१९	२३	१७	४३	३२	११

अत्र मूलानयनविधिः सिद्धान्ततत्त्वविवेके—“पष्टिवर्गगुणादङ्गान्मूलं प्राप्यं यदागतम् । सैरुपे पष्टिगुणं द्विगुणित्प्रपदोद्धृतम् । लब्धमागत-मूलस्याद्यवयवश्चेति तत्पद्यम् । इति पष्टिवर्गगुणादङ्गादित्यत्र प्रथमाङ्कः पष्टिगुणो द्वितीयांके युक्तः पुनरप्येवमेवेति सवर्णनं लब्धार्थं फलं च ॥ निरप्रमूलानयनमपि तत्रैव—‘अन्त्यं यावदिहाद्यंकादूर्ध्वतिर्य्यं कृत्स्नरे-पया । सप्ता स्थानां क्वानाञ्च विपमाद्यसमक्रमात् । त्यपत्वांत्याद्विप-माद्वर्गं द्विचतन्मूलहरसमः लब्धवर्गश्च विपमाद्याद्याच्छोष्यः पुनः पुनः क्रियेवं सर्वमूलाङ्कं यावत्तत्र पदानि च ॥ अन्त्यस्थानात्क्रमेणैवं मूलं स्वीयमुदाहृतम्” इति अत्र मूलं न प्राप्यमिति मतं तथा चेष्टोच्चवलयो-गार्द्धमिष्टं तद्हीनैकः कष्टमिति च मतं सम्प्रदायविरोधादप्यारामेय ॥ इति ॥

(६१)

कठममहद्विचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं	सु.	दृ.	शु.	श.
र.	००००००	०००९३०	०००२३६	००००००	००१८३९	००००००	०००४३२
चं.	००२५३५	००००००	०००४२०	००२७२७	००३३०७	०००८०५	००१४०४
मं.	००००००	००२५३५	००००००	००००००	०००६०२	०००६४८	००१७३१
सु.	००००००	००१६०४	०००७३७	००००००	००३४२०	००००००	००१९३६
दृ.	०००८२३	०००७१८	००००००	००१११२	००००००	००१५४४	०००४३८
शु.	०००३३६	००००००	००१९२०	०००२३३	०००२३३	००००००	००२१३५
श.	००१२३७	००१०१३	०००९३७	००१३२२	००००००	०००४०१	००००००

अत्र दृश्येष्टकष्टाभ्यां स्व प्रति प्रहृदशो गुणनीया इति विश्वनाथ-
 प्रभृत्युक्तिः । एतन्मतं दूषितं धीकृष्णदैवलैः । दृश्यानां भावाना-
 मिष्टरूपयोरभावात् तद्दृष्टीनामिष्टकष्टवशेन स्फुटीकरणमशक्यमेव
 स्यात्किञ्चिद्द्वयुत्पत्तिवलादप्ययमेवार्थो लभ्यते तथा हि सर्वप्रहाणाञ्च
 दृशः फलाभ्यामित्यत्र कस्य पञ्च्यन्तस्योभयत्र सम्यग्धाचस्य दृष्टि-
 स्तस्येष्टकष्टाभ्यां गुणिता स्फुटा भवतीत्यर्थः सम्पद्यते तत्र पञ्च्यन्तस्य
 द्रष्टृत्वं दृश्यत्वञ्चेति परं विचारस्तत्र राशो दृष्टिगुरोर्दृष्टिरित्यादौ
 पञ्च्यन्तस्य द्रष्टृत्वं च व्युत्पन्नत्वात् राशः कृपादृष्टिरिति वत्सेवकस्य
 कृपादृष्टिरिति प्रयोगाभावाच्च-प्रकृतेपि सर्वप्रहाणां द्रष्टृणामित्येवार्थो
 व्युत्पत्तिवलात्लभ्यत इति बलदृग्गुणनं व्यर्थमेवेति सुन्दरमिश्रमतं
 सर्वथा विरुद्धमेव ।

(६४)

॥ शुभचक्रम् ॥

म	र.	चं	मं.	सु	पृ	शु *	श
ग	००१०१५२	००१००१००	००१२२३०	००१०३१४५	००११५२	००१०३१४५	००१०१५२
हो	००१११००	००११५१००	००११११५	००१०३१४५	००११११५	००१०३१४५	००१०१५२
वे.	००१०१५२	००१०१५२	००११५१००	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०१५२
स	००१०३१४५	००१०३१४५	००११५२	००१०३१४५	००११५१००	००११११५	००१०३१४५
न	००१००१५२	००११५१००	००११५२	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५
दा	००११११५	००११५२	००११११५	००१०३१४५	००११५१००	००११५१००	००११५१००
त्रि	००११११५	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००११५१००	००११५१००	००१०३१४५
पो	००११५१००	००१०३१४५	००११५१००	००११५१००	००११५१००	००११५१००	००११५१००

(६५)

अशुभचक्रम् ।

प्र	र.	चं	मं	शु.	र	शु.	श
गृ.	००१५८१०८	०२१००१००	००३७३३०	००५६१२५	००१५८१०८	००१५६१२५	००१५८१०८
हो.	००१२५१००	००१२५१००	००१८१४५	००१२६१२५	००१८१४५	००१२६१२५	००१२९१००४
के.	००१२८१८	००१२८१८	००१५१००	००१२८१८	००१२६१२५	००१२६१२५	००१२९१००४
स	००१२६१२५	००१२२१३०	००१२८१०८	००१२२१३०	००१२५१००	००१२८१४५	००१२६१२५
व	००१२९१००	००१२५१००	००१२८१०८	००१२२१३०	००१२६१२५	००१२२१३०	००१२२१३०
श	००१२८१४५	००१२८१०८	००१२८१४५	००१२२१३०	००१२५१००	००१२५१००	००१२५१००
न	००१२८१४५	००१२२१३०	००१२८१०८	००१२८१०८	००१२५१००	००१२५१००	००१२२१३०
पो.	०२१२५१००	०२१२५११६	०२५५१२४४	०२२६२६	००१५६१२५	०२१०१००	०१२२२१३२

अत्र विशेषः । यत्र स्वोच्चं नीचं मूलत्रिकोणं वा सम्भवति तत्र मित्रादिजं शुभं न ग्राह्यमिति । सुगमोपायस्तु शुभैर्न चतुर्भ्यः शोधितमशुभैश्चम्भवतीति, अत्र वर्गशः स्वोष्ठादिषु यत्र तिष्ठति तत्रत्यं फलं ग्राह्यमिति बहुसम्मतमपि सम्प्रदायानुरोधान्नाङ्गीकृतम् । यत्तु “गृह एव स्थापितस्य शुभाशुभस्य चाद्वं होरादौ सममेव स्थाप्यमिति सुन्दरमिधमत युक्तियुक्तम्”—प्राङ्मनोरमायामुक्तं तदप्य-
ग्राह्यं “होरादौ गृहवदागतशुभशुभयोर्दलं स्थाप्यमिति” केशवोक्तैः सम्प्रदायपरिगृहोत्पत्त्यात् । यत्तु नीलकण्ठपद्धतौ सुन्दरमिधमताभिः प्रायेण शुभाशुभैश्चमभिधाय शुभाशुभपंक्तौ केशवोक्तिवत्स्थापितं तद्वासनाशुभं सम्प्रदायविरुद्धं च ॥

(१६) शुभ-वक्तिः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	घ.	ङ.	झ.	श.
गृ.	००१११२२	००१२१११	००१६२४	००८२	००१६२	००१५१	०००९२२
हो.	०००५१४४	०००६१०५	०००८१२	०००४१३	००८१२	०००७३०	०००४१३
वे.	०००५१४४	०००६१०५	०००८१२	०००४१३	०००८१२	०००७३०	०००४१३
स.	०००५१४४	०००६१०५	०००८१२	०००४१३	०००८१२	०००७३०	०००४१३
न.	०००५१४४	०००६१०५	०००८१२	०००४१३	०००८१२	०००७३०	०००४१३
दा.	०००५१४४	०००६१०५	०००८१२	०००४१३	०००८१२	०००७३०	०००४१३
त्रि.	०००५१४४	०००६१०५	०००८१२	०००४१३	०००८१२	०००७३०	०००४१३

(१७) अशुभ-वक्तिः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	घ.	ङ.	झ.	श.
गृ.	००१४०३१	००१४०३१	००१४०३१	००१५१३४	००१४०३१	००१५१३४	००१५०३१
हो.	००१४०३१	००१४०३१	००१४०३१	००१५१३४	००१४०३१	००१५१३४	००१५०३१
वे.	००१४०३१	००१४०३१	००१४०३१	००१५१३४	००१४०३१	००१५१३४	००१५०३१
स.	००१४०३१	००१४०३१	००१४०३१	००१५१३४	००१४०३१	००१५१३४	००१५०३१
न.	००१४०३१	००१४०३१	००१४०३१	००१५१३४	००१४०३१	००१५१३४	००१५०३१
दा.	००१४०३१	००१४०३१	००१४०३१	००१५१३४	००१४०३१	००१५१३४	००१५०३१
त्रि.	००१४०३१	००१४०३१	००१४०३१	००१५१३४	००१४०३१	००१५१३४	००१५०३१

अथ सुगमोपायः—चतुर्भक्तं शुभैकं रूपाच्छुद्धं चतुर्भक्ताशुभैकं
 स्यादिति यद्यप्यत्र स्वोच्चे रूपमित्यादिना गृहस्थपित्तस्यैव शुभस्तुभ-
 स्य चतुर्धाशः स्याप्य इति वासनासिद्धतया युक्तमिति प्रौढमनो-
 रमाकारोक्तिस्साधरी तथापि पद्धतिरुतामनमिसुक्तत्वाच्चास्मामि-
 स्तथा कृतम्। न च ये खेचरोच्चादौत्यादिना धीपतिना गृहशुभाशुभस्यै-
 व चतुर्धाशः स्थापितो न तु योगस्येति वाच्यम्, तद्धीकारुता कृष्ण
 दैवज्ञेन खेचरोच्चदिफले शुभाशुभे इत्यस्य पूर्वोक्ते शुभाशुभयोरैपये
 इति व्याख्यानात्तथोदाहृतत्वाच्च ।

(६८)

चर्गशुभयुतिगुणितशुभपंक्तिचक्रम् ।

मं.	र.	चं.	मं.	घ.	च.	शु.	श.
गृ.	००१०३१०	०० १३१९	००१७ ५६	००,०५१९६	००१९१२५	००१६१२४	०१०३३६
हो.	००१०४ २३	००१०४१५६	००१० ६१७	००१०२१०५	००१०६१७	००१०६१०५	०१०३३५
द्रे	००१०३१९३	००१०६१३९	००१०८ ५८	००१०२११८	००१०४१३७	००१०५१४४	०१०५१०७
स.	००१०५१४४	००१०६१०५	०० ०५१-७	००१०४१३७	००१०८१५	००१०४१२३	०१०४१२३
न.	००१०३१३६	००१०४१९६	००१०५१०७	००१०४१३७	००१०४१३७	००१०८१२२	००१०५ ०७
दा.	००१०४१३९	००१०६१३९	००१०८१५	० १०६१५७	००१०८१५	००१०४१३७	०१०२५६
त्रि	००१० ६१६	००१०६१०५	००१०५१०७	००१०२१३८	००१०८		०५१०३

(६६)

वर्गशशुभयुतिगुणितशुभपंचिकचक्रम् ।

क्र.	र.	चं.	म.	उ	द.	शु	श.
ग.	०२१११५	०२११८१५	०२१०६१३	०२१५५१०३	०२१०१८८	०२१०५०	०२१०१२५
दो.	०१११८१२०	०१११६११	०१११०११	०११२३१२५	०१११०३१	०११२११३	०११२१५५
मे.	०११२३१२२	०११०९१२	०११०२१२	०११२०१०२	०१११५१५	०११२१५०	०११२३३५
स.	०११२१५	०१११११२	०१११३१५	०१११५१६	०११०३१२	०१११०१२	०१११५१५
म.	०११२१५२	०१११६११	०१११३१५	०१११५१६	०१११५१६	०११०५१२	०१११५१५
जा.	०१११८१८	०११०९१८	०११०३१२	०१११५१५	०११०३१२	०११०५१२	०११२५१२
मि.	०१११०२८	०१११११२	०११०५१३	०११२०१०२	०११०३१२	०११०५१२	०११२३१५

अत्र केशवोक्तौ सदा सदसद्युती खोञ्चे रूपमि यादिना स्थापि-
 तयोश्शुभाशुभयोरैक्ये इष्टशुभे "पंचत्योस्तत्तसु फोष्टयोरि"त्यादिना
 स्थापिते ज्ञेये । अत्र सुगमोपायो मयोच्छ्रते । अत्रत्यप्रथमचक्रोयगृहां-
 कस्य चतुर्युतस्य गृहेशतस्यग्रहयोः सद्युतेर्युतेध्वान्तरं द्वितीयचक्रोय-
 गृहांकः स्यादेवं प्रथमचक्रोयहोरादिषड्वर्गांकस्य द्वियुतस्य होरादि-
 षगंशतस्यग्रहयोः सद्युत्योर्युत्वर्षस्य चान्तरं द्वितीयचक्रोयहोरादि-
 षर्गांकः स्यादिति । अत्रापि षगस्थवर्गेशयोरिष्टसद्युत्योर्योगाऽर्षमिष्टम् ।
 अशुभासद्युत्योर्योगार्धं कष्टमिति सुन्दरमिधोक्तं प्रकारान्तरं त्याज्यम् ॥

अत्रेकपटवलयोर्घातः श्रीपतिसुन्दरादिविक्रमः किन्तु केवलयोरेव
बलयोर्घातः कार्य्य इति दिवाकरोक्तिर्ह्या ।

(७०)
चर्गेशतस्यग्रहयोः कृष्णपञ्चमैक्ययोर्घातः ।

म	र.	च.	म.	सु.	वृ.	सु.	श.
गु.	११२०१२	०११३५२९	१२४०३३४	००३५२६	१०१९५३४	१९१२९३४	०२५२८१११
हो.	०८००१३	००२२५२९	०५२११४८	००२११४८	००३५०९९	०२५२५२९	११२६१०२
द.	००२६११४	०११३५२९	०६४६१०२	००३५०९९	००३५०९९	१११२३३५	१०२०१२९
स.	१११२३३	५०२५२५२	१०३५२९	००३५०९९	२३३४३३८	००३६४५	१६०१११५
न.	११२६१०२	००२२५२९	१०३५२९	००३५०९९	००३५०९९	१०३५०९९	१९४२१००
दं.	०११३५२९	०११३५२९	१०३५२९	००२४०६	२३३४३३८	१५४३३३८	१६१२६१०२
नि.	११३५३३	०१२५२९	१०३५२९	००३५०९९	२३३४३३८	१५४३३३८	१९४२१००

(७१)

चर्गेशतस्यग्रहयोः कृष्णपञ्चमैक्ययोर्घातः ।

म.	र.	च.	म.	सु.	वृ.	सु.	श.
गु.	०४१२०३६	१४१०३२	०१४०३३४	०६१०१४४	०७४८४९	०७४८४९	०८२५२५२
हो.	०४५२०५	०५२६१०२	०७१४३३३	१४३२१०२	०६२५३३	१६१०३००	०४१०३३३
द.	१४३२१०२	१४१०३२	०७४३३३३	०६१०१४४	१३३२०३३	०६१०३००	०४१०३३३
स.	०५२६१०२	१४१०३२	०७४३३३३	१३३२०३३	०६१०१४४	०६१०३००	०४३३३३३
न.	०४१२०३६	०५२६१०२	०७४३३३३	१३३२०३३	०६१०१४४	०६१०३००	०४३३३३३
दं.	१४३२१०२	१४१०३२	०७४३३३३	१३३२०३३	०६१०१४४	०६१०३००	०४३३३३३
नि.	०५२६१०२	१४१०३२	०७४३३३३	१३३२०३३	०६१०१४४	०६१०३००	०४३३३३३

अत्र प्रौढमनोरमाकारेण व्यर्थमित्युक्तं धर्मश्वरेण तु "वस्तुतस्तु यत्र ययोर्घातमूल पूर्वमताभिप्रायेणोक्तं तत्र तयोर्योगार्थमेव ग्राह्यमि" त्युक्तान्तदुभयमपि ससुप्रदायविरोधात्प्रत्याख्येयम् ।

(७२)
 वयंशतस्यग्रहयोरिष्टरुचनपङ्क्यलैक्ययोर्घातमूलम् ।

म.	र.	च.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०३१२२१५३	०१११५१०	०३१३३३३७	००१४७१२४	०४१२३३१३६	०४१२३३४६	०१३३४२८
हो.	०१४४५५०	००१३४४१	०२१४२५४	००३९५०	०३१४२१५०	०१३३३२६	०३१२११३
त्रे.	००३९५०	०११५५०	०३३६१०५	००१४७१२४	००५२१०३	०३१२१०२	०३१४३३०
स.	०३१११०२	०१३३३३६	०३१४४३०	००५२१०३	०४१२३३१	००१४६१२७	०४१००१९
न.	०३१२२१५३	००३६५५१	०३१४४३०	००५२१०३	००५२१०३	०३१२१४४	०४१२६५१
दा.	०११८५६	०११५५०	०३३३३३३	००३६००२	०४१५३३२३	०३१५७५८	०४१०२३२
त्रि.	०३१४२५०	०१३३३३६	०३१४४३०	००१४७१२४	०४१५२३२३	००५७५५८	०४१२६१३

(७३)
 वयंशतस्यग्रहयोः कष्टरुचनपङ्क्यलैक्ययोर्घातमूलम् ।

म.	र.	च.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०३१४३३६	०३१४५५५	०३३६३३०	०३१००१८	०२१४७४३	०२१४७४३	०२१५४०८
हो.	०२३३७०३	०५०६५२	०२१४३३३	०३१४७१८	०२३३३०४	०४१०२१०	०२१४३३५
त्रे.	०३१४७१८	०३१४५५५	०३१४३३३	०३१००१८	०२३३३०४	०२१५३३३	०२१८१२२
स.	०२१४३३३	०४०२१०८	०३१०८१२	०३१४०१०४	०२३३३०४	०४१०१४१	०२१४७२४
न.	०२१४३३३	०५०६५२	०३१०८१२	०३१४०१०४	०३३३३०४	०४१५८१६	०२१०१३७
दा.	०३१४५५५	०३१४३३३	०३३६३३०	०३१४७१८	०२३३३०४	०३३३३०३	०३३३८४५
त्रि.	०२३३७०३	०४०२१०८	०३१०८१२	०३१००१८	०२३३३०४	०३३३३०३	०२१०१३७

अथ नीलकण्ठपद्धतौ 'फलद्वययुतिः स्पष्टेष्टकष्टाभिधे' त्यक्तं तच्चिन्त्यं श्रीपत्यादिभिरनुक्तत्वात्स्फुटशुभाशुभस्य सप्तवर्गफलनिर्णयोपयोगित्वाच्च तथा चोक्तं प्रौढमनोरमायाम् चेटोच्चयलोत्पन्नेष्ट फष्टप्रकरणे—“सप्तवर्गफलादन्यत्सर्वमेतेन चिन्तयेत् । सप्तवर्गफलं वाच्यं वक्ष्यमाणेन केवलमिति” कृष्णद्वैवज्ञादिस्वरसोप्येवमेव ।

(५४)
स्फुटशुभम् ।

प्र.	र.	घ.	मं.	सु.	वृ.	शु.	रा.
शु.	००१२४।१४	००१४।४८	०१०३।५१	०००४।१०	००१।२।०६	०१।१२।३	००।११।५६
हो.	००।१२।२४	००।०३।०१	००।१७।०३	००।०३।०८	००।२३।२०	००।०१।२८	००।१२।०९
दे.	००।०२।०८	००।०८।२३	००।२३।२०	००।०२।०५	००।१४।००	००।१९।१३	००।१६।३५
स.	००।१९।१३	००।०९।२८	००।१६।३८	००।०।००	००।००।४३।४२	००।०३।१८	००।१८।४५
न.	००।१२।०७	००।०३।०१	००।१६।३५	००।०४।००	००।०४।००	००।१६।२०	००।२२।४२
हा.	००।०६।०७	००।०८।२३	००।३।१६	००।०२।५६	००।४३।४२	००।२९।४५	००।११।५१
त्रि.	००।२३।१६	००।०९।२८	००।१६।३५	००।०३।०२	००।४३।४२	००।१४।५	००।०२।४२

(५५)
स्फुटशुभम् ।

प्र.	र.	घ.	मं.	सु.	वृ.	शु.	रा.
शु.	०५।४०।०१	०८।४३।१९	०५।१०।११	०८।१३।०१	०९।०५।३७	०३।०२।३९	०५।४८।२५
हो.	०५।१५।२१	०५।१९।३८	०३।०९।५८	०५।१५।५७	०२।५८।४३	०५।४९।२५	०२।५०।२३
दे.	०५।१५।४९	०४।१।३८	०५।५।१०	०५।२१।३३	०४।३४।१४	०२।२।०७	०२।३७।१३
स.	०३।३०।०२	०४।४६।११	०२।३।७।३	०५।३४।५०	०२।३५।३०	०५।२३।१०	०२।१३।५४
न.	०२।४९।५७	०६।२९।२८	०२।३।७।३	०५।३४।५०	०४।३४।५४	०३।१४।९	०२।२।०।५
हा.	०४।४९।५०	०४।२९।२३	०२।४।५।७	०५।३४।५०	०२।३५।३०	०३।३४।५६	०२।२।०।४४
त्रि.	०२।५८।३८	०४।५।९।५	०२।३।७।३	०५।३४।५०	०२।३५।३०	०३।३४।५६	०२।२।०।५

(७६)

चेष्टागुणकः

(७७)

उच्चगुणकः

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
०७	०१	००	००	०१	०१	०२
०३	४१	५५	३०	४२	५०	३५
२१	५३	५०	१४	१२	४०	१४

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
०१	००	०२	००	०२	०१	०१
०२	३०	०१	४८	१४	२८	२८
५७	५८	३५	५१	५७	४३	०१

चेष्टोच्चरश्मिज्ञानं विनापि सुगमोपायेन गुणद्वयसाधनमुक्त धर्म-
श्वरदैवज्ञेन—“त्रिगुणचैष्टिकतुंगवलं गुणो यदि तु खादिकलाल्प-
वलं दलम् । त्रिगुणमभ्रदुताशकलाग्भितं भवति सोऽत्र गुणः
क्रियतेन्यथा” ॥ इति ॥

(७८)

स्फुटगुणकः ।

र.	च.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
०१	००	०१	००	००	०१	०१
२८	५६	२३	३८	५७	३९	५६
१६	१३	०२	२६	२६	०२	५८

(७९)

६ प्रहाणां सप्तवर्गजगुणकचक्रम् । चन्द्रकुजयोराशिगुणो भर्तृशगुणितः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
गृ.	१	३३	१४	१	१	३	१
हो.	५६	१	१	५६	५६	१	५६
मे.	११	१	१	५६	५६	१	५६
स.	५६	१	१	५६	५६	१	५६
न.	५६	१	१	५६	५६	१	५६
हा.	५६	१	१	५६	५६	१	५६
प्रि.	५६	१	१	५६	५६	१	५६

७ ऋतोऽमे चक्रचतुष्टय भोपतिप्रकारेण सिद्धवति तत्प्रकारस्तु (१६) श्रीकृतम्भविन्द्या
टिप्पण्यां विनोक्तम् ॥ इति ॥

(८०)

ग्रहाणां सप्तवर्गजानन्तरताङ्कचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	मृ.	श.
शु.	४	४	४	४	४	४	४
हो.	२	२	४	१	४	१	४
शु.	१	४	२	१	१	१	४
स.	१	४	४	४	२	४	१
न.	४	२	४	४	१	४	४
शु.	४	४	४	४	२	२	२
शु.	४	४	४	१	२	२	४

(८१)

अनन्तरताङ्कगुणकचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	मृ.	श.
शु.	१	४	४	४	४	४	४
हो.	१	४	४	४	४	४	४
शु.	१	४	४	४	४	४	४
स.	१	४	४	४	४	४	४
न.	१	४	४	४	४	४	४
शु.	१	४	४	४	४	४	४
शु.	१	४	४	४	४	४	४

भागानुबन्धभागापवाहविधिर्लीलावत्याम्—“छेदघ्नरूपेषु लघा-
घनर्णमेकस्य भागा अधिकोनकाश्चेदिति” यत्र छेदद्वयम्भवति तत्र
तद्घातश्छेदो लेख्यः यत्र भाग्यच्छेदा केनापि समाह्वेन भक्तौ निश्चयो
तत्र तेनापवर्त्यैव लेख्यौ मित्राङ्कगुणनप्रकारोपि लीलापर्यायं, “अंशा-
दतिश्छेदवधेन भक्ता लब्धं विभिन्ने गुणने फलं स्यात् ।”

अत्रानन्तरताडकधनगुणानां समच्छेदेन योगेनाप्याश्रयगुणको
यद्यपि स्यात्तथापि लाघवार्थं गुणितान्शान् स्वस्वहारेण विभज्य
फलानि स्वस्वकोष्ठेषु विलिख्य योगः कृतः ॥

(८२)

म	र	च,	म	तु	शु	स.
शु	०० ०२१३०	००११०१३	०११८३३३	०००५१३३	०००२३३०	०००५३३३ ०००२३३०
हो	०० ०७३३०	००३३३००	००३३३००	००३३३००	००३३३३५	००००५ ००००११३३
दे.	०००२०५	०००८३०	००३३०००	०००२३३३	००३३३३५	०००५३३३ ०००३३३५
स	०००३३३५	००३३३३०	०००८३३०	०००७३३३	०००७३३०	०००८३३३ ०००३३३५
न	००३३३३५	००३३३३०	०००८३३०	०००७३३३	००३३३३५	०००७३३३ ०० ०५३३५
दा	०० ०५३३५	०००८३३०	००३३३३०	०००७३३३	०००७३३३	००३३३३३ ००००७३३३०
वि.	०० ०६३३५	०० ३३३३०	०००८३३०	००३३३३३	००३३३३३	००३३३३३ ००३३३३३ ०५३३५
यो.	००३३३३३५	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३ ०३३३३३३ ०३३३३३३

(८३)

॥ आश्रयगुणकचक्रम् ॥

प्र.	र.	धं.	मं.	बु.	घृ.	शु.	श.
गृ.	.६	१०	२०	१०	.६	१०	.६
दो.	१८	१८	१५	.९	१५	.९	.२
दे.	.५	.५	१८	.५	.९	.९	.२
स.	.९	१३	५	१३	१८	१५	.९
न.	.३	१८	.५	१३	.९	१३	१३
दा	१५	.५	१५	१३	१८	१८	१८
त्रि.	१५	१३	.५	.५	१८	१८	१३
यो.	७१	८२	९३	६८	९३	६२	६५
द.	१४४	३६	३६	१०८	१४४	१०८	१४४

(८४)

॥ आश्रयगुणकः ॥

र	धं	मं	बु.	घृ.	शु.	श.
००	०२	२	००	००	००	००
२९	१६	२५	३७	३८	५१	२७
३५	४०	००	४६	४५	०६	१५

(८५)

॥ संश्लिष्टाश्रयगुणकः ॥

र.	धं.	मं.	बु.	घृ.	शु.	श.
००	०१	०३	००	००	००	००
२९	१०	०३	३७	३८	५१	२७
३५	१९	३४	४६	४५	०६	०६

अत्रारिष्टमेऽभिधनवकाप्येत्यत्र वस्तुतोऽभिधनवकस्याने सास्त्रं-
चतुर्नवतिर्भवत्यतो द्विगुणगृहाङ्गाश्रवाष्टैकासो नयुगाश्रयगुणः कार्यः ।
उक्तञ्च कृष्णदीवज्ञैः—“मित्रपृष्ठेकरशरा नवाष्टेन्दुहता धनम् । शत्रोर्गृहे
पूर्णपक्षा नवाष्टेन्दुहता ऋणमिति” ॥

(म६)
 * लाघवेनिततिसङ्ख्यं सारिणी लिख्यते *

गुह	रव	भमि	मि	स	श	अश
०	०३१००१००	००३०३०	०००२०५३	००१६१००	००००१३३	००००२३०
रव	००३०१००	००२२३०	०००१०००	००१२१००	०००१०००	००००३३०
भमि	००२५००	००३६४५	००१६४०	००१२३३०	००००१२०	००००६१५
मि	००२१५००	००३६१६	००१४२०	००३०१००	०००३३३०	०००१२५
स	००१६१००	००३११५	००३०००	०००३३०	०००५०००	०००३३५
श	००००१२०	००००६१५	००००१३३	००००४३०	००००२१०	००००१५
अश	००५१००	०००३४५	०००३३२०	०००३३३०	०००३३३०	०००००१५

(८७)

वर्गोत्तमादित्रितयस्थे तु ।

०	स्व	भा. मि	मि	स.	घ.	अ श
गृहे	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०
होरादौ	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०	००१००१० ००१००१०

ज्ञानयनश्लोकी च मदीयौ—“गृहे गृहवशादङ्का गृहहोरादिय-
गंयोः । वशादहोरादिके रथाप्यास्तघोगो गुण आश्रयः ॥ यदि वर्गो-
त्तमस्वांशत्रयंशस्यो गगनेचरः । गृहे होरादिवर्गं च स्वर्गानास्या-
पयेत्तदा ॥ अत्र गणितं श्रीपतीयप्रकारनिःपन्नसप्तवर्गांकस्वरूप-
मेवेति द्रष्टव्यम् ।

(८८)

कर्मयोग्यगुणः ।

र.	घं.	मं.	उ.	ए	शु	घ.
००	०१	०२	००	०१	०१	००
११	२५	०३	३८	००	११	५६
०६	३४	२८	१६	२८	१०	१०

(८९)

अंशायुःकलाः ।

(९०)

अंशायुःरंजाः ।

र	घं.	मं.	उ	ए	शु.	घ.	ल.	र.	घं.	मं.	उ	ए	शु.	घ.	ल.
११००११	११००११	२०६०११	११००११	११००११	११००११	११००११	११००११	२१	११	३४	२०	०९	२५	२८	३८
११००११	११००११	२०६०११	११००११	११००११	११००११	११००११	११००११	१०	०५	२०	१०	०५	१३	०८	३४
११००११	११००११	२०६०११	११००११	११००११	११००११	११००११	११००११	१८	१६	३८	०९	३०	१८	१६	०९

(६१)

चक्रार्धहानिहरः ।

(६२)

चक्रार्धहानिगुणकः ।

घृ.	०९।५४।२९।०४	घृ.	००।५३।५६।३९।३६
श	०३।००।४३।००	श	००।४० ०५।५५।३६

अत्र श्रीपत्युक्तौ शुभग्रहस्य रूपाल्पहरे हराद्धं रूपाच्छोध्यं गुणो भवतीति विशेषः । एकराशौ द्विवहुषु ग्रहेषु सत्सु किं कर्त्तव्यमित्यपेक्षायां श्रीपतिप्रदर्शितविविधमतेषु सत्याचार्यमतमेव चरं घराहादिभिः स्वीकृतत्वात्, यदा त्वेकराशिस्थानां पलसाम्यं स्यात्तदा संयोगं गुण कार्य इति सुन्दरमिथः, यस्य निसर्गबलमधिकं तस्यैव गुणः साध्य इति प्रौढमनोरमाकारमतम्, कमलनयनमिधस्तु “पलसाम्ये समुत्पन्ने प्राह्यो भुक्त्यधिको ग्रहः । भुक्तिसाम्ये समायाते धो ग्रहः प्रथमोदितः” इत्याह । अस्माकं प्रौढमनोरमाकारमतमेव प्रियम् । सुगमोपायस्तु नीलकण्ठवदती—“प्रोक्ता चक्रार्द्धहानिर्यदि खगवियुतं लग्नकं पङ्कगृहाल्पं भागीभूतं भुज्ज्जं तदनु खरसहस्राक्षरो रूपतोल्पः । शोध्योऽसौ रूपतः स्याद्गुणक इह खलानां सतां चेद् द्विनिघ्नो हारो रूपाल्पकश्चाधित इह पतितो रूपतः स्याद्गुणौऽसौ ॥१॥ इति ॥ यत् “नायाताः खण्डकाः स्युर्दंशरवित्थियो विश्रुतिः खान्निपष्टिः खं प्राग्भावो नखेटो भवनविवरहत् खण्डविस्त्रेयनिघ्नः । प्राक्खण्डे युग्विहीनः शुभखगजनितस्त्वद्धितः पष्टिशुद्धो द्वयादावेकत्र संस्थे पलिन इह गुणस्तेन गुण्यायुरंशाः ॥” इति भावयशाद्धर्मेश्वरेस्तु चक्रार्धहानिः कृता साऽसती घराहकल्याणवर्मादिभिः प्रामाणिकै राशिपर्यायपदोपादानात् ॥

(६३)

चक्रार्धहानिसंस्कृता आयुःकलाः ।

(६४)

चक्रार्धहानिसंस्कृता आयुरंशाः ।

र	चं.	मं.	दु	घृ.	शु.	श.	ल.	र	चं	मं	दु	घृ.	शु	श.	ल
१९०५१८	५५	१०	२०	१६	१५	१५	१५	३२	११	३४	२०	०८	२६	१८	३८
५५११२०	२०	३३	११	२०	१६	१५	१५	५७	०४	२७	१७	५७	४३	४८	३४
२०३११९	२०	३३	११	२०	१६	१५	१५	३८	१६	०९	१२	१८	१६	४६	४६

(६५)

अंशायुर्नर्पाधम् ।

र.	च.	मं.	सु.	वृ.	शु.	श.	ल.	यो
८	०४	२१	०५	०३	०१	०५	१८	७५
०५	०८	०३	०२	१०	०१	०३	०२	०३
०१	२५	०७	११	०७	२४	१५	०९	१२
४२	०८	१७	१५	१७	१७	०१	३२	१५
३६	२४	२४	००	२४	३६	२४	००	४८

अत्रायं विधिः चक्रार्धहानिसंस्कृतदायांशकलाः स्ववर्म्मगुण-
केन गुणिता द्विशत्या भक्ता लब्धं घर्पाणि स्युः । शेषं सविकलं द्वादश-
भिः संगुण्य विकलास्थानात् पष्ट्याप्तं कलासु संयोज्य द्विशत्या भक्ते
मासाः । पुन. शेषं साधयवं त्रिशता गुणयित्वा विकलातः पष्टिलब्ध-
मुपरि प्रक्षिप्य शतद्वयेन भागे गृहीते दिनानि स्युः ॥ पुन. शेषं
पष्ट्या निहत्याघःस्याङ्कं युतं द्विशत्या भजेत् लब्धं घटिका भवेयुः
पुनः शेषं पष्ट्या संगुण्य द्विशत्या भक्ते पलानि भवत्येवं लग्नायुः-
साधने यूहनीयम् । अथ दायांशेभ्य पवायुःसाधनमुक्तं नीलकण्ठ-
पद्धतौ—'दायांश निजकर्मयोग्यगुणकाभ्यस्तास्त्रिनिधना हृता दिग्भिः
स्यात्किल घर्षमासदिवसाद्यंशोद्भवायुः स्फुटम् ॥' इति । अत्र घल-
घल्लानं पद्धरूपाधिकं घलं बोध्यम् ॥ अत्र श्रीपत्युकाचनुपातो यथा पेक-
सिग्राशावेकं वर्षमिह भवति तत्र राशेरंशास्त्रिशद्वर्षस्य मासा द्वादश
तथा त्रिशद्विभागैः द्वादश मासा लभ्यन्ते तदा लग्नसांशादिना
किमित्यनुपातः ॥

(६६)

पिरडादित्रिकायुः ।

र.	चं.	मं.	सु.	वृ.	शु.	श.
२६१०६७६						
५११५००६						
३११५१२७						
३५१३०३६						
१६१०६३५						
२११२६३६						
१०१५११४						

(६७)

पिरडायुर्घर्पाधम् ।

र.	चं.	मं.	सु.	वृ.	शु.	श.
१५	१२	१२	००	१२	१५	०९
११	००	००	०३	०९	०८	११
२४	१८	२३	०२	१०	०३	१३
१५	१३	१०	३४	३३	०९	१४
०३	४५	३०	१२	१५	१८	००

(६८)

निसर्गायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
१६	००	०१	०५	१४	१४	२४
०९	०६	०८	०५	०१	११	१०
२९	०१	०७	०९	२७	०४	१९
१२	५५	०५	२५	०३	२६	४५
१०	४५	३४	३९	५४	००	००

(६९)

जीवायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
१४	०८	१४	०७	१३	१२	०८
०५	०७	०५	०३	०५	०९	०६
०४	२९	१४	०२	२४	१४	४२
१२	०८	१२	३४	५४	११	१६
३८	४८	५१	१३	३४	२८	११

(१००)

पिण्डादित्रिकायुरंशाः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
२६८	०८	१६				
२६८	०८	१६				
२६८	०८	१६				
२६८	०८	१६				
२६८	०८	१६				
२६८	०८	१६				

(१०१)

हानिप्रयुक्तपिण्डादित्रिकायुः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
१०९	११	१२				
१०९	११	१२				
१०९	११	१२				
१०९	११	१२				
१०९	११	१२				
१०९	११	१२				

अत्र शुभ इत्यत्र नैसर्गिकशुभयो न तु तात्कालिकः—यत्तु वक्र-
गमिति केशवोक्तौ चक्रो भौम इति विश्वनाथेन व्याख्यातं तदसत् ।
श्रीधरश्रीपतिदामोदरकेशवादिभिर्वक्रगतिपर्यायपदस्य स्पष्टा-
भिधानात्, यच्च ज्यंशार्षहानिद्वितये प्राप्ते हानिद्वितयमपि स्यादिति
सुन्दरमिश्रमतं तदप्यग्राह्यम् । “लेचरो जायते योद्धंज्यंशयोत्पहारकः ।
आयुषः स हरेदर्थं ज्यंशं शुक्रशनैश्चराविति” यवनमुनेविशेषव्याख्यवलात् ।
नेति तनुपेक्षितमिति केशवोक्तौ प्रौढमनोरमाकार इति उक्तं यत्पर-
मतं तत्र रमणीयमित्यर्थः, अस्मिन्लग्ने क्रूरे लग्नेशे सत्यसौ हानि-
रूपा क्रिया कार्यति व्याख्यातवान् तदेव युक्तं चराहश्रीपतिनीलकण्ठा-
दिग्रन्थपर्यालोचनया तथैव पर्यवसानात् । अत्रोदाहरणे रविगुर्वो-
शशत्रुगृहगतत्वात्ज्यंशहानिः शनिय्येद्यपि शत्रुगृहेस्ति तथा चक्रगति-
रस्तीति न ज्यंशहानिः, बुधस्वास्तकृतत्वादर्षहानिः, गुरुशन्योस्तु-
चकार्षहानिरप्यादावशायादप्यवदेव कार्यति लग्ने क्रूराभावात्तज्जनिता
हानिर्नास्त्येवेति हानिप्रयसंस्कृतायुरंशेभ्यः केशवोक्तानीतं पूर्वानीत-
वर्षाद्यायुस्ज्यंशाहानिसंस्कृतं वा जातमायुख्यम् ॥

(१०२)

यथा पिरडायुर्वर्षाद्यम् ।

(१०३)

निसर्गायुर्वर्षाद्यम् ।

(१०४)

जीवायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	१०१०७२७३०१०१	र.	१११०२१९२८२७	र.	०९१०७१२१४८२५
चं.	१२१०७१८१३१४५	चं.	००१०६१०१५५१४५	चं.	०८१०७२९१०८१४८
म.	१२१०७२३१०३०	मं.	०११०८१०७१०५११४	मं.	१४१०५११४१३१५१
मु.	०३१०७११६१७१०६	वु.	०२१०८११९१४२१४९	वु.	०५१०२१०६१२०११४
घृ.	०७१०११११४२११०	घृ.	०९१०५१०८१०२१३६	घृ.	०८१११२६१३६१२३
शु.	१५१०८१०३१०९११८	शु.	१४११११०४१२६१००	शु.	०२१०९११७१११२५
रा.	०९११११३१५४१००	रा.	२४११०११९१४५१००	रा.	०८१०६११२११६१११
ल.	०५१०६१२६१३४१४८	ल.	०५११२६१३४१४८	ल.	०५१६१२६१३४१४८
यो.	०८१०१२०१३१३८	यो.	००१११११७१००१४९	यो.	०३१०९१२५११०१०५

अथ सुगमोपाय उक्तो घर्मेश्वरेण—“गुणघ्नराश्यादिकदायभागैः सञ्चालितैर्व्यङ्गगणादिकं स्यात् । हेयं तदेवात्र समादिकायुः सदैव विद्भिः किल दैवविद्भिः” । अयमर्थो राश्यादिकृता दायंशा आयुर्गुणकैर्गुणिताः पृष्ठादिहारैर्लब्धयः स्वस्वोपरिष्ठाङ्केषु योजिता एव यद्गणाद्यं तदेव वर्षायुः स्यात् ॥ इति ॥

तथा केशवोकाविभस्थाने वस्तुतोयं २२४ हर उत्पद्यते इति निरुधयहरसिद्धयर्थं भाज्यहारी पञ्चभिर्गुण्यौ तथा चोक्तं सुन्दर मिश्रेण—“लघतःशरघ्नाद्द्विवेदभागासघटीमिराद्यमिति ॥ आयुःष्यथाप्येषु घलाढ्यलग्न” इत्यत्रापिशब्दो मिश्रक्रमस्तेन घलाढ्यलग्नेऽपि अघले यलघत्यपि न लग्न इत्यर्थः । घलाढ्यलग्नेऽपीति कथनमंशायुर्वर्षागने घलघत्यपि किञ्चिद्गनायुपि न क्षेप्यमित्येतदर्थं लग्नायुर्निर्मितं योज्यं संग्राह्यमित्यर्थ इति सुन्दरोक्त्या धीपतिकेशववाक्ययोरेकार्थकता सम्भक् सम्पद्यते । अन्येषाम्मतं केशवेनैव प्रदर्श्यं ग्राह्यमुक्तं किं बहुनोक्तेन ॥ इति ॥

(१०५)

लङ्गवल्घ्नं दिनीकृतांशायुः ।

र.	व.	मं.	वु.	घृ.	शु.	श.	ल.
२४२३१५२११०२	३६६००३५१	६१४५१६८२०	३५०२०१२५११४	८०२७१३६१५९	२६४४८१२७१६	३५२२२१२३१०६	५१२६५२१४४११५

(१०६)

चन्द्रवल्घ्नं दिनीकृतनिसर्गायुः ।

र.	व.	मं.	वु.	घृ.	शु.	श.	ल.
३१५२८०२११४५	३४१२१२७१२६	५४३८१२०१४५	०६४६११९१५२	२६५२३१४३१४२	३१६४७१२७१०८	६९५२०१६०१५	५५६६११२१२५

(१०७)

अनयोर्योगः सवर्षितः ।

र.	व.	मं.	वु.	घृ.	शु.	श.	ल.
२४२३१०००६६९	५४५८५२७९	३२८३३०००२	८१६०१२०४३	१२६८०००३३	३४६२२००१०४	३४६२२००१०४	२४२३१०००६६९

(१०८)

दिनादिमिधायुः ।

र.	व.	मं.	वु.	घृ.	शु.	श.	ल.
२४२३११११४२	६४१२१२७१२६	३४८३१२५१२७	१२२३१४३१४२	२२२६१२११११	३३२०१०००१६९	५३८३१२५१२७	५१००१३३१००

(१०९)

मिधायुर्वर्षाद्यमस्यैवात्र प्रामाण्यमवगन्तव्यम् ।

र.	घ.	म	ल.	ल	शु	श.	ल.	यो.
०९	०२	११	०३	०६	१२	१४	६२	७३
०९	७	०७	११	०२	००	११	५५	०१
१८	२४	११	२१	०६	००	१२	६९	२५
३१	१२	३६	४३	२८	००	५८	५४	३२
४२	४१	२७	५१	११	१५	१६	००	२३

अत्र त्रयाणां बलसाम्ये यथा ज्यायुंषि त्रिवलैर्निहत्येत्यादिना मिश्रायुक्तं तथैव द्वयोः समबलत्वेपि ज्ञेयम् ॥ आयुषोर्युतिदलं तु त्रिजायुर्युत्या त्रिलवचदेव । प्रकारान्तरमुक्तं च ह्यालुगिपद्धतौ—“यदा त्रयाणामपि वीर्यसाम्यमेपां द्वयोः स्याद्यदि वीर्यसाम्यम् । तदा-तदायुः स्वबलेन निघ्नमेकीकृतं तद्वलयोगभक्तम् । पृथक् पृथग्ब्योम-सदां तदायुः श्रीनीलकण्ठादय आहुरेवम् । यद्यायुरैक्यं ग्रहसंख्यया-प्तं तद्धीधराचार्यमतभिरुक्तमिति” किञ्च दामोदरपद्धतौ प्रथमप्रकार एवोक्तः “लशकचन्द्रा यदि वीर्ययुक्तास्तदा विलग्नस्य बलेन हन्यात् । अंशायुरकस्य बलेन पैण्डं नैसर्गिकं चन्द्रमसो बलेन ॥ सर्वान्पथैकत्र विधायतानि बलैक्यभक्तानि समादिकं यत् । फलं विमिश्रायुरिदं द्वयोर्वा बलैक्यतश्चोभयवीर्यसाम्ये । मध्यं बुधैःस्पष्टमिदं जगाद श्रीजीवशर्मा मतिमानथैवम् ।” इति ॥ अस्मात् स एव मुख्यः ॥ अत्र विपष्ट्यंश-पर्यन्तं बलसमत्वं विवक्षितमिति केनचिदुक्तं तदसंगतं यतस्तादृश-तुल्यबलत्वे प्रकारद्वयसाधितमिश्रायुषस्तुल्यत्वोपालम्भेन लाघवाद्-द्वितीयप्रकार एवोक्तः स्यात् तस्माद्धीनत्वं मध्यमत्वमुत्तमत्वमादा-य तुल्याधिकता मन्तव्या वस्तुतस्तु सर्ववयवेन बलसमत्वे लाघ-वात् प्रकारान्तरेण मिश्रायुः साध्यमुत्तमत्वेन मध्यमत्वेन वा सम-तायां मुख्यप्रकारेणैव साम्यमितिप्रकारद्वयं प्रतिपाद्यतामाचार्याणा-माशयोद्यगम्प्र इत्यलम्पल्लवितेन ॥ इति ॥

श्रीपतीयष्टिकरहरचक्रम् (११०)

०	र.	चं.	मं.	शु.	वृ.	शु.	श.
०	००११११३	०६३३५१२	००११११०	०८१६३२८	०५११११८	०३१२०२७	०५११०१४
०	०००२११४	०५१२३३३	००००५२५	०३१०३३९	०११४४१४२	००१४५१४७	००१४२३३२
०	००००११४	०३१०३३३	०००००३३	०५१०८१४	०३१२११७	००१३३३३२	००१४५१०६
०	००१११३१	०४१३१०८	००००५१६	०५१११२०	०२१५१२५	००१३६१३३	०२१०६१०७
०	००१०५१७	०५१२३३३	००१०७१९	०४१२६१०	००१६११७	००१३४१२३	०२११३१५५
०	००१११२५	०३११०३३	०००१२३५	०३१५३०७	००२०२१२१५	००१४२११४	००१५१२७
०	००१११५७	०४१०३३८	००००७५५	०४१०१३६	०२११५१५	००१४५११४	०२१२३१५५
योगफल	०३१२४१५	३३०००१०	०१००३३८	३४११४३६	१६३३६०६	०५१२२१०	१६३३७१०६

श्रेयोयष्टिकरहरचक्रम् । (१११)

०	र.	चं.	मं.	शु.	वृ.	शु.	श.	क.	ल. वगै.
०	८५८१०	११२६३	१०५६३२५	०२३६२७३	१३३२६३३	३३२६३३३	१३३३३३३	३५३३०१५	शु.
०	०५३१००	००३११५१	०५१३३४५	००२०७३४	०१२३११५	०३०११२८	०३३३३३३	०३३३३३३	शु.
०	०४२९११९	०५१३३०७	०३१०३३३	०५१०३३३	०८१५०३३	०३१३३३३	०३३३३३३	०६३३३३३	क.
०	०५१११४६	०३०११२७	०५३३३३३	०८१४५३३	०६१५८५३	०३१३३३३	०३३३३३३	०६३३३३३	शु.
०	०५३२९१०५	०३३३३३३	०३३३३३३	०८१४५३३	०३१४५३३	०३१३३३३	०३३३३३३	०६३३३३३	शु.
०	०५३३३०५	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०६३३३३३	शु.
०	०५३३३११	०३०११२७	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०३३३३३३	०६३३३३३	शु.
योगफल	३८१०३३८	३३०००१०	३३३३३३३	३३३३३३३	३३३३३३३	३३३३३३३	३३३३३३३	३३३३३३३	०

यद्यपीदमशुक्रमिति श्रेय-
 दैवलेन स्वपद्धतौ तद्दोषायाश्च
 सम्भयगुक्तं तथाप्युदाहरणार्थं सा-
 धितमित्यवगन्तव्यम् ॥

यत्तु लघुपद्धतौ "मूलमंतस्ततोत्र निखिलं चैकत्र सम्पीडयेदिति" मूलितानां सप्तवर्गस्याङ्गानामैक्यं बलमुक्तं तन्नादरणीयं श्रीधराद्यति-प्राचीनानुक्तेः ॥ तथा च श्रीधराचार्यः "गृहादिका वर्गसंख्या रूप-युकार्धिता तथा । रिष्टाधिपबलं भक्तं भङ्गनाथबलञ्च यत् । स्याद्राश्याख्यं तथान्येषां वर्गाणां तद्वलं बलम् । राश्यादिवर्गनाथानां बलैराहत्य तद्धम् । सर्ववर्गबलन्तत्स्याद्रिष्टतद्भङ्गनाथयोरिति" अरिष्टकरिष्ट-हरयोर्बलसाम्ये सति भङ्गू रिष्टकृत इत्यादिना निर्णयः कार्यः । तथा च यवनेश्वरः—"उच्चनीचशुभमूरहिताहितविचिन्तनात् । समानबलयोः कार्यं रिष्टारिष्टादिनिश्चितम्" । इति । यत्र तु बहवो ग्रहा एकमरिष्टं जनयन्ति रिष्टमङ्गं वा कुर्वन्ति तदा तेषां बलानामैक्यं कृत्वा तद्धसन्नि-स्थेयः कार्यः । यद्येकग्रहो रिष्टकर्ता रिष्टभङ्गा च स्यात्तदा स ग्रह इष्ट-बलाधिकोरिष्टहर्ता कष्टबलाधिकोरिष्टकर्ता स्यादित्यपि चिन्तनीयम् ।

(११२)

ग्रहाणां दशाक्रमबलम् ।

(११३)

घर्षादिदशा ।

र.	चं.	मं.	बु.	शु.	श.	ल	श.	शु.	र.	चं.	बु.	शु.	मं.
०२	०१	०३	००	०५	०१	११	१४	०६	०९	०२	०३	१३	११
४४	३०	५३	३१	१६	४८	११	११	०२	०९	००	११	००	०७
५१	४८	१३	२१	५२	११	१९	१२	०६	१८	२४	२१	००	११
						५४	५८	२८	३१	१२	४३	०७	३६
						००	१६	११	४०	४१	५१	१५	२०

अत्र लग्नाकंचन्द्राणां मध्ये यस्याङ्गतः पङ्कबलमधिकं तस्याद्या दशा । पर्षां प्रयाणां द्वयोर्वा पङ्कबलसाम्ये सति चेदोजःसमतेत्यादि-घट्टयमाणक्रम एवात्र बोध्यः । यद्योक्तं रामरुष्णपद्धतौ—'स्वीन्दुलग्नो-द्भवपङ्कबलानां तोल्यै प्रयाणामथवा द्वयोश्च । पुर्योक्तमिधायुपि साधिते स्याद्ब्रह्मायुषः पूर्वदशा तु तत्र । तत्राप्यसाम्ये प्रथमोदितस्य ततः परं पूर्व-विधेः क्रमात्स्यादिति प्रथमोदितस्येत्यत्रोदयः प्रात्यहिक इति केचित्सु-घस्तुतस्तु प्रथम उदित उक्तः पठित इति यावत् । अथ केन्द्रादिगानां सूर्य्यवसादुदयसाम्ये तु निसर्गबलयशाद्दशाक्रमः न्यासदुक्तं क्षान्तिगि-पद्धतौ—"समोदितानामप्येषां निसर्गबलिनो भवेदिति यत्तदुप-साम्ये पाठक्रमाद्दशा स्यादिति सम्यक् प्रौढमनोरमायामुपपादितं

तत्सम्प्रदायिका नास्ती कुर्वते । अत्र केन्द्रादिविचारो लग्नकुण्डल्याः
शकाशात्र तु भावकुण्डल्या इति विश्वनाथोक्तिः सम्प्रदायानुरोधेन
मयापि स्वीकृता, अत्र श्रीप.युक्तदशाक्रमबलसाम्यार्थमङ्कचतुष्टया-
त्मकभावफलेन पङ्क्त्यैक्यं गुणनीयमिति तत्त्वम् ।

अथान्तर्दशा लिख्यते ।-

(११४)

(११५)

(११६)

तत्रादौ लग्नदशायाम् । शनिदशायाम् ।

गुरुदशायाम् ।

ल. ल.	ल. वृ.	ल. वृ.	श. श.	श. मं.	श. चं.	श. ल.	श. वृ.	श. वृ.	श. वं.	श. शु.
०७	०२	०१	०६	०२	०२	०१	०१	०४	००	०१
०६	०६	१०	१०	०३	०३	०८	०८	०५	०७	०१
२२	०७	२०	२४	१८	१८	२१	२१	०८	१८	०९
०२	२०	३०	२६	०८	०८	०६	०६	२९	२१	३७
३२	५०	३८	५४	५८	५८	४३	४३	२८	२१	२२

(११७)

रविदशायाम् ।

(११८)

चन्द्रदशायाम् ।

र. र.	र. वृ.	र. ल.	र. वृ.	चं. चं.	चं. श.	चं. मं.	चं. वृ.	चं. वृ.	यो.
०४	०२	०१	०१	०१	००	००	००	००	०२
०८	०४	०६	०२	०३	०५	०५	०२	०३	०७
१३	०६	२४	०३	१३	०४	०४	०६	२५	२४
४१	६०	३३	२५	१८	२६	२६	११	४९	१२
३७	४८	६२	२४	५२	२०	२०	१७	४५	४१

(११९)

गुरुदशायाम् ।

(१२०)

शुकदशायाम् ।

(१२१)

कुजदशायाम् ।

शु. वृ.	शु. र.	शु. ल.	शु. वृ.	शु. वृ.	शु. श.	शु. मं.	मं. मं.	मं. श.	मं. चं.	म. ल.
०१	००	००	००	०८	०२	०२	०६	०२	०२	०१
१०	११	०७	०५	००	००	००	००	००	००	०६
२७	१३	१९	२१	००	००	००	२१	०७	०१	०५
१३	३६	०४	४८	०४	०१	०१	४३	१४	१४	२५
५१	२५	३७	२८	५०	१२	१२	३०	१०	१०	३०

अत्र "मूलपाकपतिः पूर्व्वन्ददात्यन्तदर्शा तत" इति गर्गोक्तेः प्रथमं दशापतेरन्तर्दशा ततो दशापतेरेकर्त्तादिगतानां भवन्ति, तत्रान्तर्दशाक्रमः पाठक्रमेणैवावगम्यः बहुषु प्रामाणिकग्रन्थेषु तथा रीत्या पाठादन्तर्दशाक्रमस्य प्रकारान्तरानभिधानाच्च । यत्रैकराशौ द्विद्यादयो भवन्ति तदा तन्मध्ये पञ्चबलाधिक एवं पक्वा न सर्वे, यत्तु प्रौढमनोरमायां—“पक्वैकमे स्याद्बली” त्यत्र पक्वैकमे तेषुपिला इति पठितव्यमित्युक्तं तथा “दशाक्रमवशादन्तर्दशाक्रम इत्येव पक्षो ज्यायानिति” गुरुमतमुक्तं, तदुभयमपि सम्प्रदायविरोधात्प्रत्याख्येयम् । ननु “शचारिणस्तस्य दशाग्रतः स्यादन्तर्दशा वा विदशाहया वे” त्यत्र तथा “यस्याधिकं चोर्ष्यमिहावशिष्टं वाच्या दशा चान्तरजा हि तस्यं” त्यत्र च दशान्तर्दशादीनां क्रम एक एवोक्तोस्तीति पाठक्रमेणान्तर्देशाक्रममङ्गीकुर्वतां, श्रीपतिविरोधः स्यादिति चेन्न नचमपञ्चमयोस्तथा चतुर्थीष्टमस्थितयोर्मध्ये फस्य पूर्व्वान्तर्दशा फस्य परेति सन्देहे श्रीपत्युक्तेः साफल्यात् । अथ “पाचयत्यथ फलैर्निजैर्ग्रह” इत्यत्र ग्रह इत्युपलक्षणं तेन लग्नस्याप्यन्तर्दशाभागत्यम् । तथा बृहज्जातकटीकायां गर्गः “लग्नेन सहिताः सर्वे ह्यन्योन्यं फलदायका” इति घराहोपि “सहोरास्त्वेवं परस्परगताः परिपाचयन्ति” नीलकण्ठपद्धतावपि “एकैर्पि गता विलग्नपचरा” इति । अत एव यवनजातकादौ लग्नान्तर्दशाफलमप्युक्तम् यत्तु ग्रहः पाचयतीति ग्रहशब्दाद्ग्रहा एवान्तर्दशापाचका भवन्ति न लग्नमिति विश्वनाथेनोक्तं तदसदेवेति शोध्यम्—समच्छेदविधानं लीलाघर्षां, “अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवमिति” । अत्र मुगमोपायमाह धर्मेश्वरः ‘दशापतेश्छेदगुणो घघोन्मास्त्वहारमका गुणकाः परेषाम् । गुणैर्विनिष्प्याः स्वदशागुणैक्यमकाः पृथक् चान्तरजादशाःस्युः । यद्वा दशेशस्य विभागमेवं ज्ञात्वा ततो हारहृतात्परेषाम् । अन्तर्दशासाधनमुक्तमत्र धिना समच्छेदविधानमार्गमिति” । प्रकारान्तरेण दशेशान्तर्दशाज्ञानार्थं मत्कृतश्लोकः “येदेमाः पक्वहारेभ्यो मका आप्तयुंत्ताश्च । तेः । येदेमपनी दशा मका दशेशान्तर्दशा मयेदिति ।” अस्मात्प्राग्घर्षान्येषामूहम् ।

(१२२)

(१२३)

गुरुदशान्तगतविद्यमानगुर्वन्त-
दशामध्ये विदशा ।

गुरुदशान्तगतगुर्वन्तदशामध्ये
विद्यमानगुरुविदशायामुपदशा

वृ	वृ	वृ	वृ	यो.	वृ	वृ	वृ	वृ	वृ	यो.
०३	००	००	०४	०४	०२	००	००	०३	०३	०३
०२	०५	०९	०५	०५	०३	०३	०६	०६	०६	०६
०७	१३	१६	०८	०८	१३	२०	२५	२५	२५	२५
३८	५६	५४	२९	२९	५६	४२	५६	५६	५६	५६
०५	५२	२१	२८	२८	३४	२२	०२	०२	०२	०२

अन्यासां विदशोपदशानां साधनं विस्तारमयात्र कृतम् ।

(१२४)

दशारम्भमध्यमार्का कलिगताब्दशकाब्दोपलक्षिताः ।

क.	श.	वृ.	र.	चं.	वृ	वृ	मं.
४९५९	४९७९	४९८६	४९९२	५००२	५००५	५००९	५०२१
१०८०	१०९२	१०९७	१०९९	१०९९	१०९९	१०९९	१०९९
१०	१०	०९	११	०९	०५	०४	०४
११	०१	१४	१०	०९	०३	२५	२५
११	०१	०३	३२	०३	१६	००	०३
४३	४३	२५	१०	५१	३३	२४	२९

अथ विद्यमानगुरुदशारम्भकालिकसलग्नग्रहेभ्यो दशायाः शुभा-
शुभकलायगमाय तदुपकरणान्यादौ लिख्यन्ते तत्र जन्मकालिका-
हर्गणः—१८११६३३१५४५४ सावनिका दशा ६३३४२७३६ दशार-
म्भकालिकोहर्गणः १८२१४६८२२३३३ अत्र जन्मकालिकाहर्गणानाथं
महीयं पद्यम् । “देशान्तरेष्टमिथाख्यचियुत्योर्व्या युतिस्तया । युतोह-
निचयः स स्यादौजोक्तया जन्मकालिकः । इति अहनिचयः जन्म-

दिनजार्धरात्रिकाहर्गणः वीजोफत्या योगे युतिः स्यात्तययोः स्वयोर्वा
धनर्णयोरन्तरमेव योग इत्युक्त्या । अथ तृतीयादिदशारम्भकालिका
हर्गणावगमे गतदशायुतिं दशां प्रकल्प्य साधनिका दशा साध्येति
विशेषः । केशवोक्तसाधनिका दशा दशाब्दयज्ञागतुल्येन पलेन युता
सतो घास्तविककला भवतीति "ज्ञेयम् ।" अत्र सूक्ष्मसुगमप्रकारे
मृदीयः--नाकघ्नपाकवेदांशैर्दिनाद्यैस्तद्दिगंशकैः । घट्याद्यैर्वासरैर्मूल
दशा युक्ता कदात्मिकेति । अत्र श्रीपत्युक्तौ सूर्यभगणाः सौरसाध
नाश्च सूर्यसिद्धान्तोयाः "युगे सूर्यंशशुभ्राणां सचतुष्करदारणा । उद
यादुदयं भानोर्भूमिसावनवासराः । यमुद्रपटाद्रिरूपद्विसप्ततद्वितीयं
युगे" इति ज्ञातव्याः ।

(१२५)

दशारम्भकालिकमध्यमाः ।

(१२६)

स्पष्टास्सगतिकाः ।

र	चं.	मं.	सु.	दु.	शु.	रा.	ता.	के.	चं	र.	चं.	म	सु.	दु.	शु.	रा.
										०९	०६	००	०८	०५	१०	०२
०९	०६	०४	०३	०५	०३	०२	०४	१०	०९	१५	१३	०९	२८	१५	११	१२
१४	०८	०४	२४	०४	०४	१३	२८	२८	१८	०३	४२	३१	३०	०३	१०	३१
०३	४४	४३	३३	०२	००	३७	१०	१०	४७	३४	४६	३७	०१	१७	३६	५२
५९	३८	३६	०१	०७	२०	४३	३६	३९	१२	६१	८०	०८	१००	००	०७	०४
										१०	५३	२१	२२	३२	०३	२२
													अ	य	व	व

मकरन्दोक्तप्रकारेण निरचययाहर्गणात्साधिता देशान्तरसंस्कृत-
मध्याहर्गणावयवेन धालिता इति । अथवात्र विशेषः--दशारम्भसमयाः
हर्गणः सप्ततष्टः शुभ्राद्वारः स्यात् अहर्गणाधोपयवादेशान्तरसंस्कृत-
रात्र्यर्द्धं शोष्यं शेषः सूर्योदयादिष्टकालो भयति यदि, न शुद्धपति
तदा शोष्ये पष्टिघटिकाः संयोज्य शोष्यं तदा घारो निरेवःशायः ।
तिष्यानपत्नं प्रह्लाघये--"मत्ता व्यर्थविधोर्सेवा येमनुमिर्त्याता निधिः
स्यात्कस्तं शेषं यातमिदं हरात्प्रपत्ति न भोग्यं विलिताम्नयोः । सुषरयोः
स्वरमात्रिणाश्च घटिका यातैष्यवाःभ्युः प्रमादिति ।" अथेदमपथयम्--
यातघटी दशारम्भोष्टघटीभ्यां यदि स्यूना तदा तदन्तस्तुल्ययातनिधि-
घटिका विलिप्त परतो घर्गमाननिधिलेखदा यद्यधिकान्दिव्यघटीयुक्त-

वशास्त्रमेष्टघटीतुल्या धर्मात्मानतिथेयंघटयो लेख्या यत्रैष्यघटिकायुक्तद-
 शारम्भेष्टघट्यः पष्ट्यधिका भवन्ति तत्र पष्टिघटिका पंच धर्मात्मानतिथि-
 घटयो लेख्या, या तिथिरानीयते सा यदि पञ्चदशेभ्यो न्यूना तदा शुक्ल-
 पक्षोऽन्यथा, कृष्णपक्ष इति । अथ गततिथ्युना त्रिंशदैष्यतिथिर्भ-
 वति गतैष्यतिथिस्तु चतुःपष्ट्यंशोनवत्तमानयातैष्यघटीभ्यां युक्तः
 क्रमेण वशास्त्रसमयात्पूर्व्यां परदशान्तावधिदिनाद्ये भवतः, स्पष्ट-
 सूर्यस्य भुक्तभोग्यांशकलाः स्पष्टासंगत्या भाज्या लघ्ने क्रमेण
 दशारम्भसमयात्पूर्व्यां परसंक्रान्त्यघधिदिनाद्ये भवतः, आभ्यां यदि
 पूर्व्यां परदशान्तावधिदिनाद्ये क्रमेणाधिंकोने भवतस्तदा 'यस्मिन्
 पञ्चदिमासे दशारम्भस्तत्र सूर्याधिष्ठितराशसंक्रान्तिर्भवेत् वैपरी-
 ये सूर्योऽन्तराश्वमिमाशिसंक्रान्तिः स्यात् तयोर्न्यूनत्वेऽधिमासो-
 धिक्त्ये क्षयमासश्च श्लेषस्ततो मासज्ञानम्—' मेपादिस्थे सधितरि यो
 गो मासः प्रपूर्व्यते चोद्गः । चैत्राद्यः स श्लेषः पूर्तिद्वित्येऽधिमासेन्दयः'
 इति ब्रह्मसिद्धान्तवाक्येन सुलभम्, परमत्रेयान्विशेषः—अनया रीत्या
 गमासीयकृष्णपक्षः सिद्धयति तदग्रिममासीयकृष्णपक्षोऽव्यवहारि
 कृष्णादिमासाभिप्रायेण स्याच्छुक्लस्त्वविकृत एवेति । अथैव हातो
 दशारम्भसमयो लिख्यते शाके १८०७ माघकृष्णपष्ट्यां बुधे घट्यः ४३
 लानि = इह दिवसे. सूर्योदयादिष्टघटिकासु ७ पलेसु २६ गुरुदशा-
 स्त्रस्तत्र दिनमानम् २६।४२॥ रात्रिमानम् ३३।१८ अथनांशाः २०।४८।०७
 तन्नं राश्याद्यम् ११।१३।११।४० शुभमस्तु ॥

॥ लग्नकुण्डली ॥ (११७)

अथोदाहरणोपयोगीन्यङ्गचतुष्टयात्मकानि
 अथलक्षेष्टाबलानि लिख्यन्ते ॥

रूपात्मकभावफलो-

(१२८)

र.	००३८३३३ ६०	००१४०१५९१३	००१२१००१२०
घ.	०० १३३३०००	००००३८३५	००३३१५७१४८
मं.	००३९१४३१४४	००१३११०५४	००१०१३३२६
पु.	००१०९१०४१४०	००१२३४१७	०० ०० ०९१२१
शु.	००१५८३००२	००१४४५९१०	००३४१४०१४८
धु.	००१४०१०१२८	००२९३४२६	००३६५३३२७
श.	००१४६१४६१८	००२६१२२१५	००१५१४४१४६

दशारम्भसमयात् पूर्व्यापरदशान्तमाने दिनाद्ये २२१५८॥७२५१०५
संक्रान्तिमाने च १४१४७०३॥१४१४०३३

एवमन्यस्मिन्नपि दशारम्भलमये प्रहादिकं साध्ये केशवाचार्य्येण
दशादिलक्षणफलधिरस्तमपि शिष्यात्पान्तदीयप्रकारवगमाय सयैत-
त्सर्वं प्रदर्शितम् ।

चिरन्तनोवाहरणेन रीति सम्यङ् न जानन्ति हि पद्धतीयाम् ।

शिष्यास्ततो पूर्व्याविदा ततेषु शुभाशुभोद्घोषकरी सुयन्त्री ॥ इति ॥

यः करोति स्वनाम्नाः परस्योत्कृष्टकल्पनाम् ।

स शीघ्रफलमामोति जनिः स्यादल्पजोनियु ॥ १॥

इति धीमदपुद्गलशमकृतकेशवीषोदाहरणम् ।

शुभम् ।

द्वैयज्ञापुद्गलशमभ्यः धीधीनन्दनशमभिः ।

सन्ध्येतज्ज्योतिषाचार्य्यैः स्त्रीतारामामिधाय मे ।

स्वशिष्याय प्रदत्तं तन्मया नीतं प्रकाशताम् ।

शस्त्रवेदाष्टभूतुल्ये शक्यन्दे द्वैयचिन्तुदे ॥